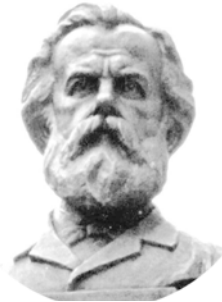

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 2

Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2009

УДК 066:32:372:832

ББК 66:74.263

Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
– К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2009.

Випуск 2 – 118 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються сучасні теоретичні, наукові та науково-методичні питання політичних наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № __ від _____ 2009 року)

Рецензенти: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрусишин Б.І.	доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Андрущенко В.П.	доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Бабкін В.Д.	доктор юридичних наук, професор;
Бабкіна О.В.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М.	доктор політичних наук, професор;
Бех В.П.	доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А.	доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В.	доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф.	доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І.	доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І.	доктор політичних наук;
Кремень В.Г.	доктор філософських наук, професор, академік НАНУ
Михальченко М.І.	доктор політичних наук, професор;
Розова Т.В.	доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О.	доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І.	доктор філософських наук, професор;
Храмов В.О.	доктор політичних наук, професор.

© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2009

Бабкіна О.В.,

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Метою даної статті є розгляд проблем методології політичних досліджень, які є досить складними для молодих науковців, і в той же час опанування якими може слугувати запорукою успішного наукового дослідження. Методологія є відповіддю на питання про шлях, інструментарій наукового пошуку, без знання якої дослідження приречене на типові помилки, яких припускаються магістри, аспіранти та навіть досвідчені у науці люди.

Пізнання і відбиття всього різноманіття та складнощів політики, політико-правових явищ, політичних інститутів та процесів базується на методології як складній системі принципів, методів, процедур, операцій та засобів політичного аналізу. В останні десятиріччя помітне прагнення певного синтезу різних підходів до інтерпретації методології і розуміння концептуальної єдності ряду її компонентів.

Методологія – це вчення про використання методологічних принципів, методів для дослідження певних явищ. Поряд з аналізом політичного знання, безпосереднього аналізу пізнання політичної дійсності (гносеологічний аспект) методологія політичної науки має поширюватись на онтологічну проблематику, пов'язану з уявленням про політичну дійсність, які виходять вже за межі політичної науки, потребують для пояснення методів інших наук, наприклад філософії, історії, соціології, юридичної науки тощо. Головне завдання методології політичної науки – забезпечення теоретичної і практичної діяльності певною програмою політичної дійсності.

Методологія аналізу політичної реальності сприяє теоретичному синтезу і аналізу необхідних знань, що дозволяє перетворити певну суму політологічних знань з простого чи лише емпірично осмисленого набору розрізнених фактів політичного життя у єдину органічну систему політичних знань [7, с.355].

Важливим методологічним питанням сучасної політичної науки є поєднання наукового інструментарію з ціннісним контекстом, тому розробляючи політичні технології, вона повинна враховувати вищі цілі і цінності, які не можна реалізувати в практиці у вигляді чергового „світлого майбутнього”. Технологічні рецепти політологів мають бути обережними.

Поряд з цими методологічними проблемами нової сучасної політології, існує проблема підвищення методологічного значення нашої науки при розробці теоретичних питань, наукових категорій, коли великого значення набуває **міждисциплінарний підхід**, який сприяє посиленню процесів інтеграції і кооперації гуманітарних наук. Діяльність „людини-політичної” потребує не тільки політичного, а й соціологічного, економічного, правового аналізу, внаслідок чого політологія все частіше ініціює міждисциплінарне співробітництво, що робить можливість становлення в Україні наукового співтовариства.

Водночас значна увага при становленні політології приділяється новим для нас галузям знання – порівняльній політології, геополітиці, прикладній політології тощо. Порівняльна політологія, наука, в якій на основі порівняльного аналізу, аналізуються політичні процеси і інститути, дозволяє виробити широкий політологічний підхід, подолати одномірність, або, навпаки, надмірну вестернізацію в розумінні соціально-політичних явищ, сприяти становленню нової культури спілкування, співробітництва, діалогу [1].

Важливою методологічною умовою сучасного політичного аналізу є розуміння амбівалентного єства феноменів політики, яке передбачає, що його вивчення здійснюватиметься не шляхом вибору якоїсь однієї зі сторін протиріч, які неодмінно виявляє в них дослідник, а через однакове визнання їх обох, розуміння того, що тільки разом вони

складають сутнісну цілісність. Це означає не заклики до нерозбірливого еkleктизму, а до вміння бачити, як, яким чином, за яких обставин предмет дослідження може мати різноманітні і навіть протилежні модуси його пояснення. Так, відповідно до принципу методологічного плюралізму пропонується теза про те, що сутність політики як суспільного явища полягає не у самому тільки протиборстві за здобуття панівної позиції, державної влади, а ще й у здійсненні всезагальних завдань – збереження функціональної цілісності, стабільності і порядку у суспільстві. Як вважає Т.Парсонс, політичні процеси підпорядковані цінностям цілого суспільства. Численні історичні дані підтверджують це тлумачення.

Ідеологія методологічного плюралізму означає ще й визнання того, що жодна з теоретичних конструкцій, методологічних схем, концептуальних шкіл не може вичерпно описати й пояснити явища політики; цілісне уявлення про них може скласти лише сукупність, множина визначень і підходів. Пізнаючи політику, спираючись на якусь окрему засадничу концепцію, використовуючи її як методологічне підґрунтя, належить підготувати себе до отримання тільки фрагментарного знання про неї, цілком придатного для практичного використання зараз, але без претензій на його всеосяжність і цілковиту вичерпність. „Зазіхання на винятковість, - зазначав Карл Ясперс, - це вираження фанатизму, зверхності, самоомани, яка перш за все виявляє себе ... у догматичній філософії й у так званих наукових світоглядах, може бути подолане саме розумінням того, що Бог являв себе в історії у різні способи й що до Нього веде безліч шляхів. За допомоги світової історії Бог немов би застерігає від зазіхань на винятковість”.

Політологія, як і будь-яка наука, має *загальні і специфічні методи дослідження*, прийоми, підходи, потрібні для здобуття істинних і обґрунтованих наукових знань. Функціональні проблеми політичного життя не можна дослідити й розв'язати без узагальненого філософського розуміння. Сучасна політологія використовує різні *філософські підходи*, широко застосовує нормативно-онтологічний і емпірико-аналітичний підходи до аналізу політичних явищ. Політика оголошується „сферою вибору, а не необхідності”, тобто описом поведінки людей і управління ними. Поряд із цим застосовуються психологічні та інституційні підходи. На Заході значно поширений *біхевіористський метод*, пов'язаний із вивченням політичної поведінки особи і соціальних груп, перевіркою цих досліджень досвідом. Відбувається переорієнтація політології з позиції юридичного формалізму на позиції функціонального аналізу політичних процесів, виявлення механізму політичної влади, ступеня її ефективності.

Важливим засобом у методологічному арсеналі політології є *діалектичний метод*, встановлені ним закономірності й принципи пізнання та перетворення дійсності. Діалектика виходить з необхідності визнання впливу економічної сфери на політичну. Для подолання вульгарно-методологічного підходу треба враховувати, що економіка зумовлює політичні процеси лише в кінцевому підсумку й тільки в головних істотних моментах. На їх зміст і функціонування великий вплив справляють різні соціальні фактори: історія, мораль, культури, співвідношення класових і соціальних сил тощо. Політика, в свою чергу, є активним і цілісним компонентом, що впливає на всі процеси суспільного розвитку. Політологія виходить із цих методологічних положень при вивченні динамізму й стабільності політичних процесів і явищ [4, с.19].

Для пізнання політичних явищ застосовуються *закони і принципи діалектики*. Політичні явища розглядаються в єдності і боротьбі протилежностей, у постійному розвитку та оновленні, у співвідношенні реформ і революцій. Історичне тлумачення політичних явищ дає змогу зрозуміти логіку їх розвитку, змін і перетворень.

Істотне значення має методологічне дослідження суперечностей у політичному житті як джерела й рушійної сили політичних процесів. Через взаємодію суперечливих політичних факторів реалізуються закони політичного життя. При цьому важливо враховувати, що йому властиві різні суперечності: між суб'єктами політичного життя, класами, націями, соціальними групами, особами. Це найбільш істотні суперечності. Вони визначають характер і спрямованість політичних процесів, структуру політичної системи, організацію та

функціонування політичної влади. Значний вплив на конкретні форми, процеси політичного життя мають суперечності між різними елементами політичної системи, її інституційною і нормативною підсистемами, між політичною практикою і політичними нормами, політичними інститутами і політичною культурою та свідомістю. Розмежування основних і похідних суперечностей сприяє з'ясуванню тенденцій політичного розвитку та процесів, з яких воно складається. Досліджуючи політичні суперечності, конфлікти, важливо виявляти їх джерело, структуру, спрямованість, шляхи розв'язання.

У вивченні політичних процесів застосовуються такі основні методологічні принципи: *об'єктивність, історизм, соціальний підхід*. *Принцип об'єктивності* означає вивчення об'єктивних закономірностей, якими визначаються процеси політичного розвитку. Кожне явище розглядається як багатогранне й суперечливе. При цьому визначається вся система факторів позитивних і негативних. Об'єктивність політичних знань передбачає, що процес їх здобуття відповідає реальній дійсності, незалежним від людини законам пізнання. Об'єктивність наукових висновків базується на доказовості наукових фактів.

Принцип історизму передбачає розгляд фактів і політичних явищ у конкретно-історичній обстановці, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням розстановки та політичної орієнтації соціальних, національних груп, верств, громадських організацій. Оцінюючи політичні системи, важливо враховувати генезис, зміст їх компонентів, еволюцію і тенденції розвитку.

Принцип соціального підходу нерозривно пов'язаний з об'єктивністю в дослідженні складних політичних процесів. Застосовується для подолання вульгарного соціологізму, міфологізації політичної реальності, протиставлення загальнолюдських, національних і класових ідеалів та цінностей. Соціальний підхід має особливо важливе значення, коли оцінюють програми, реальну політичну діяльність партій, лідерів, їх роль у політичному розвитку суспільства. При цьому враховується характер соціальних і класових інтересів, співвідношення соціально-класових сил у політичній боротьбі. Соціальний аналіз дає змогу зіставити класові інтереси із загальнолюдськими, дати оцінку впливу класових сил і партій на розвиток політичних інтересів, їх відповідність інтересам народу й світового співтовариства в цілому.

Істотне значення для дослідження політичних явищ має проблема *взаємозв'язку емпіричного і теоретичного*. Політична практика тісно пов'язана з політичною наукою, бо є джерелом політичного пізнання, його рушійною силою і критерієм істинності наукових положень. Вона дає науці фактичний матеріал, який підлягає теоретичному узагальненню. Кінцевою метою політичної науки є не тільки здобуття знань, а їхнє практичне застосування і вплив на політичні процеси в ім'я суспільства. Політична діяльність зумовлюється не тільки волею, інтуїцією, нагромадженим досвідом, а й широким науковим осмисленням проблем політичного буття. На відміну від інших видів соціальної діяльності вона має глибоко усвідомлений характер. Політична наука не відокремлює матеріальну, практичну і духовно-теоретичну діяльність, вона розкриває їх нерозривну єдність.

Політичні відносини, як уже зазначалось, реалізуються і втілюються у конкретній політичній діяльності людей. Тому вивчення політичного життя в динаміці (в рамках *діяльнісного підходу*) дає змогу з'ясувати цілі, способи, засоби, результати і якості основних елементів політичної діяльності. при цьому важливе методологічне значення має положення про суб'єктивність мети і об'єктивність її змісту, передбачення можливих побічних наслідків політичної діяльності. практичний підхід орієнтує дослідника не тільки на вивчення змісту політичних процесів, а й на особистісні, соціально-психологічні, моральні компоненти політичного буття. Це ключ до пізнання діалектики волі й влади, свободи й рівності, пошуку шляху розв'язання суперечностей між інтегруючою функцією політики і розвитком активної людської діяльності, свободи вибору. В умовах побудови нової України, розвитку демократизації суспільства це має особливе значення для подолання тенденцій, що протистоять цим процесам. Діяльнісний підхід у дослідженні соціального життя в останні роки поширився у соціально-філософській і частково політичній науці. Але політологія поки

що його мало використовує, хоча й має справу з найдинамічнішою сферою суспільного життя. Необхідність широкого застосування діяльнісного підходу в політології у сучасних умовах очевидна.

В політологічних дослідженнях істотне значення мають *системний підхід* і *структурно-функціональний аналіз*. Змістом *системного* підходу є філософські уявлення про цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого і частин, взаємодію системи із середовищем, загальні закономірності функціонування і розвитку систем, про структурованість кожного системного об'єкта, активний характер діяльності суб'єктів соціально-політичних систем. У ході системного аналізу визначаються елементи досліджуваних явищ (політичні інститути і норми, структурні підрозділи держави тощо), специфіка їх змісту та функціонального призначення. На цій основі встановлюються системні зв'язки між елементами, які виражають властиві об'єкту якості єдності й цілісності. Так, при аналізі політичної системи визначають різні функціональні зв'язки, координацію, взаємодію, субординацію між її елементами. При цьому політичні явища розглядаються як складні, відособлені феномени, що мають свій склад і структуру, виконують певні функції в загальній системі [5, с.21-22].

Системний підхід виступає істотним моментом діалектичного методу пізнання. Він дає змогу глибше пізнати суть політичних явищ, повніше розкрити і усвідомити роль та функції компонентів системи. Важливого методологічного значення набувають характеристики системи як органічної сукупності елементів, а не їх простої суми. Усвідомлення інтегральних зв'язків у системах взаємозалежностей її компонентів сприяє розумінню тенденцій політичного розвитку, динамізму політичних процесів, націлює на виділення основної ланки в нескінченному ланцюзі політичних явищ. Означений підхід у дослідженнях політичного життя відіграє особливу роль, якщо враховувати дію, зіткнення і протиборства інтересів протилежних соціальних сил, коли здається, що в його учасників немає нічого спільного. Системний підхід дає змогу розкрити основу, системну якість, завдяки яким усю суперечливу різноманітність політичних сил, можна зрозуміти як єдине ціле. Особливо важливо це для осмислення політики і політичного життя, складної політичної системи, якій властиві певні загальні системні якості. Це сприяє розвитку політичних категорій, що мають загально цивілізаційне значення, а виявляються у різних історичних умовах. Методологічна роль системного підходу значно зростає, коли він поєднується з принципом історичного аналізу явищ і виступає як системний історичний підхід.

У деяких працях західних політологів, що ґрунтуються на системному підході є істотний методологічний недолік. Суспільні системи розглядаються як статичні, якісно незмінні системи з інтегративними якостями. Дж. Тернет зазначає, що в таких теоріях йдеться про суспільство, у якому немає історичного розвитку. Таке зображення суспільства є утопією, бо виявляється, що в ньому навряд чи можуть виявлятися такі поширені явища як відхилення, конфлікти і зміни. Уникнути подібної методологічної помилки дає змогу принцип історизму, без якого немислимий науковий аналіз суспільних явищ.

Розуміння динамічності політичного життя, бачення не тільки механізму функціонування, а й механізму розвитку, не лише нинішнього стану компонентів і структури системи, а й попереднього та тенденцій майбутнього передбачає виділення певних типів політичного життя, політичних систем, що виникають у процесі історичного розвитку людського суспільства. Надзвичайно важливе значення має й питання наукових *типологій*. У політології виділяють різні критерії, здебільшого пов'язані із принципом організації та способами здійснення політичної влади. Підкреслюється, що основу для виділення різних типів політичного життя, політичних систем треба шукати не у самих внутрішніх факторах, а в тих із них, які і зумовлюють характер економічних відносин і організації політичної влади. Такою основою є соціальна структура, а в кінцевому підсумку характер економічних відносин суспільства. Даний підхід дає змогу пізнати не лише закономірності і особливості розвитку різних типів політичного життя і політичних систем, а й глибше розглянути їх

історичний взаємозв'язок, і навпаки, за формальною відмінністю розкрити сутнісну подібність політичних систем.

Важливого значення набуває питання про можливість і правомірність застосування *порівняльного методу* в політології. Як показує історичний досвід, монопольне панування одного погляду, одного підходу ніколи не стимулювало розвиток науки, а, навпаки, майже завжди вироджувалося у догматичне спрощенство і поверховість. Нині у політології намітився інший підхід до політичного життя Заходу. Поступово формується об'єктивне ставлення до нього, а це дає змогу бачити не тільки негативне, а й корисне в організації та функціонуванні різних політичних систем.

Порівняльний аналіз сприяє усвідомленню проблем цілісного взаємозв'язаного і суперечливого світу, орієнтує на пошук не лише відмінностей, а й спільних рис. Він застосовується до таких функцій політичних систем різних суспільств, як збереження стабільності і цілісності, мобілізація і розподіл ресурсів, розв'язання конфліктів, захист державної незалежності, задоволення сподівань і вимог громадян. Це не означає, що немає відмінностей між ними. Політичній історії відомо чимало загальноцивілізаційних політичних цінностей: правова держава, розподіл влад, змагальність виборів, конституційний нагляд, плюралізм думок, права і свободи громадян, їх рівний доступ до влади та інше. Проведення докорінних реформ в Україні, орієнтованих на втілення ідеалів свободи, гуманізму, справедливості, незалежності, людського виміру політики, висуває нагальне завдання інновації політичної науки, вивчення критичного використання світового досвіду політичної модернізації суспільства.

Актуальною проблемою в політології є пошук і використання показників для порівняння різних політичних систем. Наприклад, при порівняння ступенів розвитку демократії у різних країнах таким показником може бути реальна політична активність громадян у політичних процесах. Цікавим є вибір критеріїв порівняльного аналізу політичних партій: інтереси класу чи верстви, які виражає партія, ідейно-теоретичні цінності та настанови партії, функції політичного керівництва, добір і просування лідерів на політичні державні пости, контроль за їхньою діяльністю, вироблення і реалізація курсів зовнішньої і внутрішньої політики своїх держав та участь у цих процесах.

До *спеціальних методів* дослідження у політології належить група методів, що ґрунтуються на різних варіантах дослідження структури, функцій політичних процесів та інститутів. Ці методи значною мірою запозичені політологією із інших наук. Широко використовуються методи емпіричних соціальних досліджень, соціальної психології, статистики, моделювання. Об'єктом цих досліджень є функціонування політичних інститутів, дії політичних суб'єктів, динаміка громадської думки. Вивчається стиль діяльності учасників політичних процесів, ефективність політичних рішень, рівень політичної свідомості й культури різних груп населення. При цьому використовуються: аналіз статистичних даних, зміст політичних рішень, усні методи (інтерв'ювання), письмові опитування (анкетування), безпосереднє спостереження за досліджуваним об'єктом, соціально-політичних експеримент. Застосовуючи їх треба враховувати бурхливість типізації об'єктів, що вивчаються. Політологія, в свою чергу, концептуально забезпечує розробку і застосування спеціальних методів дослідження, теоретично обґрунтовує їх, а з іншого боку сама збагачується, розвивається завдяки здобутій новій інформації. Прикладні функції політології розширюються в результаті використання спеціальних методів [4, с.337-338].

Отже, глибоке і всебічне дослідження політичних процесів, з'ясування їх сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій багатоманітності об'єктивної реальності можливе лише в умовах використання відповідного теоретичного та методологічного інструментарію.

Література:

1. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 1998.
2. Методология и методы политического анализа. – Минск, 2007.
3. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для вузов / А.И.Соловьев. – М., 2005.
4. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. — К., 2004.
5. Політологія: Підруч. для студ. вузів / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. — К., 2006.
6. Теоретичні та методологічні проблеми політологічних досліджень: Навч. посіб. – Чернівці, 2005.
7. Філософія політики. Підручник / Авт.-упорядник: В.П.Андрущенко. – К., 2003.

Зеленько Г.І.,
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник відділу
теоретичних і прикладних проблем політології
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України,

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Робота по створенню політичної партії є одним із напрямків політичного менеджменту, оскільки партія є основним артикулятором і носієм суспільних інтересів. Політична партія – єдиний інститут з-поміж наявних інститутів громадянського суспільства, який формується виключно задля здобуття політичної влади. Але для того, щоб досягти цієї мети, політична партія повинна виконати низку важливих умов, які забезпечили б її успіх на виборах: залучення у свої ряди членів-ентузіастів та відданих лідерів; продукування практичних інноваційних ідей, які б зацікавили значну кількість громадян країни; створення чіткої внутрішньої організації з належним рівнем дисципліни тощо (1). Для України ця проблема актуалізується ще й тим, що відповідно до чинного виборчого законодавства політичні партії визнано єдиними суб'єктами виборчого процесу.

Створити повноцінну партію – означає провести успішну виборчу кампанію, спонукавши значну кількість населення проголосувати за неї (8). Процес створення політичної партії включає дві сторони: перша – формальна, яка вимагає прийняття партією статуту, програми, формування внутріпартійних підрозділів. Друга включає забезпечення функціональних моментів, без яких партія не здатна артикулювати суспільні інтереси: сформувати партійну ідеологію, яка б спонукала громадян добровільно і свідомо вступати в її ряди і брати участь у її діяльності; налагодити постійну роботу первинних партійних осередків; забезпечити стабільність партійних структур; забезпечити стабільне фінансування партії.

Отже, формальні кроки при створенні політичної партії включають вироблення статуту, програми, формування первинних організацій, горизонтальної і вертикальної партійної інфраструктури. Тобто слід виконати усі формальні умови, необхідні для реєстрації партії. Одним з перших і основних завдань політичної партії є складання статуту. Як правило, процес написання статуту політичної партії передбачає численні

внутрішньопартійні (на рівні керівництва партії) дискусії з приводу філософії та мети партії, внутрішньої організації і структури, форм і способів прийняття внутрішньопартійних рішень.

Статут політичної партії визначає право на членство; окреслює погляди керівництва та пояснює методи добору керівників, принципи їх ротації; описує стосунки між різними структурами партії загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів; подає перелік постійних комісій чи робочих груп із важливих питань, порядок їх формування тощо.

Інститут членства у політичній партії є доволі стандартним у всіх країнах світу. Зазвичай членство у політичній партії можуть мати громадяни держави, які мають право голосу на виборах. Одночасно один громадянин може перебувати лише в одній політичній партії. Як правило, законодавством встановлюються обмеження на членство у політичній партії для деяких категорій населення. Найчастіше членами політичних партій не можуть бути судді, працівники внутрішніх справ, військовослужбовці, співробітники спецслужб. На час перебування на зазначених посадах представники цих професій призупиняють членство у політичній партії.

Членство у політичній партії має фіксований характер. Умовою вступу громадянина до політичної партії є його особиста заява про бажання стати членом партії, подана до статутного органу політичної партії. Форма фіксації членства у політичній партії, як зазначалося, визначається статутом. Створення і діяльність структурних осередків політичних партій в органах виконавчої і судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях зазвичай не дозволяється.

Програма політичної партії містить ідеологічні засади функціонування політичної партії, те, задля чого вона створюється. Тому у програмі політичної партії чітко зазначається мета партії, форми роботи тощо. Процес вироблення програми партії пов'язаний із необхідністю формування партійної ідеології, яка є своєрідним відображенням уявлень певної категорії виборців про призначення і характер цієї партії (блоку), яка повинна спонукати їх стати членом партії і брати участь у її діяльності. Партійна ідеологія включає в себе не лише чітко виписане в програмі бачення майбутнього країни, а й конкретні кроки партії, спрямовані на досягнення мети, окреслено позицію партії з актуальних для суспільства питань. Структура партійної ідеології повинна вмещувати: системоутворюючу ідею, момент сили і образ ворога (6). Сукупність перерахованих компонентів утворює той ідеологічний комплекс, який спонукає громадян приєднатися до партії.

Системоутворююча ідея – це позиція партії щодо найбільш хвилюючих для суспільства питань, які до того ж мають стратегічне для держави значення. Для того, щоб бути працездатною, системоутворююча ідея повинна відповідати певному стереотипу масової свідомості; для України такими стереотипами може бути єдина незалежна держава, високий рівень життя, процвітаюче сільське господарство, подолання корупції тощо.

Момент сили є одним з найважливіших спонукальних мотивів приєднання громадян до партії, яка артикулює ту чи іншу ідею. Це складова партійної ідеології, яка окреслює конкретні кроки партії по реалізації власної програми, і відповідно вирішенні найбільш актуальних для громадян проблем.

„Образ ворога” органічно доповнює момент сили і передбачає чітке окреслення перешкод, які стають на заваді досягненню мети партії і виглядає на кшталт: „...на шляху до поставленої мети стає на заваді певна сила (особа), тому партія прагне ротації, зміни, реформ ... і т.ін.” (6). При цьому слід пам'ятати, що системоутворююча ідея буде ефективною лише за умови, що вона дозволяє кожному потенційному члену партії відчути себе до певної міри причетним до боротьби „за світле майбутнє”.

Не менш важливою складовою формування політичної партії є формування **позитивного іміджу її лідера**. Інколи саме лідер може успішно замінити системоутворюючу ідею. Така особливість формування політичних партій характерна для пострадянських країн, де переважна більшість політичних партій створювалася „під конкретного лідера”. Більшість

українських партій є партіями, створеними саме під конкретного лідера. За невиразної партійної ідеології на посади керівників партій часто призначаються впливові політики. Саме так відбувалося із Партією Регіонів, коли її головою було обрано тодішнього прем'єра В.Януковича, з Народно-Аграрною партією (нині Блок Литвина), Блоком Юлії Тимошенко, блоком Костенка-Плюща та ін.

Важливим системоутворюючим компонентом партійної ідеології є **політична позиція партії** - положення які розкривають ставлення партії до поточних проблем і процесів. У політичній позиції партії припустима певна гнучкість: в залежності від ситуації партія може її змінювати, причому інколи на прямо протилежну. Але неприпустима позиція, яка руйнує системоутворюючу ідею і позитивний образ лідера. У такому разі партія виглядає в очах прихильників невпевненою. З психологічної точки зору невизначена позиція політичної партії є значно гіршим засобом збереження партії, ніж категорична позитивна, а згодом і категорична негативна відповідь з одного й того ж питання.

Після визначення базових засад партійної ідеології ініціатори створення політичної партії повинні забезпечити канали донесення до потенційних виборців її положень. Відтак виникає потреба формування вертикальної та горизонтальної структури партії.

Організація роботи з членами і прихильниками партії. З формальної точки зору усіх громадян по відношенню до партії поділяють на три категорії: 1) члени партії, 2) співчуваючі, громадяни, які не є членами партії, але підтримують її на виборах, інколи й фінансово, 3) громадяни, які нейтрально або негативно ставляться до партії. Члени ж партії поділяються на дві категорії: партійні функціонери і партійні активісти. Саме ці групи відіграють вирішальну роль у повсякденній роботі партійної організації. Тому створити дієздатну партію чи первинну організацію в регіоні означає правильно задіяти функціонерів та активістів партії.

Партійні функціонери – члени партії, які працюють в партії на професійній основі. Політична діяльність для них – основне заняття, а інколи й головне джерело прибутку. Як правило, функціонерами є представники партії у владі, керівники регіональних і місцевих осередків та провідні співробітники апарату. Передусім це стосується країн, де парламентські партії безпосередньо формують уряд і виконавчу вертикаль в цілому. У такому разі представником виконавчої влади на регіональному чи локальному рівні стає, як правило, лідер місцевого осередку правлячої партії. Партія вважається присутньою на території лише тоді, коли має на ній хоча б одного свого функціонера.

Інколи партія спрямовує свої зусилля на створення мережі функціонерів опосередковано застосовуючи примус або своерідний підкуп. Найчастіше це стосується правлячих партій у пострадянському розумінні „партія влади” або партій, які близькі до влади і мають достатні матеріальні ресурси. У першому випадку партійний функціонер, він же чиновник високого рангу, призначає підпорядкованих йому співробітників партійними функціонерами нижчого рівня, завдяки чому створюється видимість наявності місцевих осередків у всіх регіонах країни. У другому випадку партійними функціонерами стають громадяни, які спокусилися наданими або обіцяними матеріальними вигодами. І у першому, і у другому випадку партійними функціонерами часто стають люди, які не є переконаними прихильниками партії, або ж не користуються належним авторитетом серед населення даної місцевості. В такий спосіб в короткі строки можна створити мережу партійних функціонерів по всій країні, але ефективність їх роботи буде незначною. Лише матеріальних стимулів чи адміністративних важелів недостатньо для створення ефективної політичної партії. Як правило, найбільш ефективно працюють партійні функціонери, орієнтовані на політичну кар'єру. Функціонери, які суміщають адміністративну, виробничу чи іншу діяльність з політичною, або ті, які працюють лише за зарплату не завжди надійні і достатньо активні. Ініціатори створення партії і партійних організацій, які не розуміють цього, рано чи пізно стикнуться з тим, що найкращі партійні робітники почнуть залишати їх організацію і переходити до інших. Наприклад, так сталося з Народно-демократичною партією України, коли цілі підрозділи партії почали переходити в партію Регіони України.

Мережа партійних функціонерів може формуватися у такі способи:

1. *Функціонери призначаються із співробітників базових організацій, які контролюються керівництвом партії.* Це можуть бути адміністративні або виробничі структури, на які має вплив певна партія через особисті, неполітичні контакти. Такий підхід є найбільш простим з точки зору швидкості утворення партійних осередків на місцях. Водночас недоліки полягають у тому, що функціонери не є професіоналами у сфері публічної політики і часто не мають до неї ніякої схильності. Тому замість партії утворюється суто бюрократична структура, недоліки якої, як правило, виявляються під час виборчої кампанії.

2. *Створення мережі партійних функціонерів через залучення до партії наявних в регіонах публічних політиків чи залучення до публічної політики нових людей через систему особистих зв'язків керівництва організацій.* Цей спосіб значно триваліший, ніж попередній: кожного з потенційних керівників місцевих осередків виявляють через особисті контакти і домовляються з ними в індивідуальному порядку. Крім того, ці функціонери часто виявляються надто незалежними, а значить некерованими. Але з точки зору ефективності роботи з активістами і прихильниками партії, а також задля проведення виборчої кампанії в регіонах такий шлях є найбільш ефективним.

3. *Партія створюється шляхом злиття кількох існуючих суспільно-політичних організацій.* Цей підхід дає можливість швидко сформувати мережу функціонерів, які мають необхідну мотивацію і досвід публічної політики. Але при цьому неминуче зіткнення амбіцій функціонерів, які прийшли у нову партію з різних структур. Тут лідеру партії слід проявити жорсткість і визначитися з тим, яка зі складових частин приймається як базова в тому чи іншому регіоні і готуватися до конфліктів, які породить таке рішення. Вважається, що криза росту неминуча для партії. Тому краще кризу, яка супроводжуватиметься з'ясуванням внутрішньопартійних стосунків краще спровокувати і пережити якомога раніше, не відкладаючи це на передвиборчий період, що безумовно здатне „знівелювати” репутацію партії.

У повсякденному ж житті при створенні партійних осередків відбувається комбінування усіх трьох підходів одночасно. Проте при формуванні партійних осередків уникнути конфліктів рідко кому вдається. Тому важливо пильнувати і не допустити критичну масу невдоволених кадровими рішеннями, що здатне призвести до бюрократичного переродження партії або попросту її розвалу.

Активісти – це члени партії, які працюють переважно на громадських засадах, а у виборчий період, як правило, активісти безпосередньо працюють на вибори – агітаторами, довіреними особами, керівниками виборчих штабів, членами виборчих комісій нерідко за окрему плату. На відміну від функціонерів, яких потрібно знайти і організувати в структуру, потенційні активісти в регіонах присутні з самого початку, якщо партія є носієм певної ідеології. Активісти одразу виявляють себе як тільки партія заявить про себе у цьому регіоні. Слід пам'ятати, що активісти – це члени партії, які поділяють насамперед ідеологію партії, матеріальні питання для них є вторинними. Завдяки притоку у партію активістів вона отримує могутній ресурс для проведення виборчої кампанії і є повноцінною виборчою машиною. Тому робота з активістами – вирішальна ділянка партійної роботи. Як правило, потенційні активісти виявляються на масових заходах, які проводить партія, а також через її громадські приймальні. Активісту потрібно доручити конкретну роботу, бажано не надто обтяжливу: поширення матеріалів партії за місцем проживання активіста, розклейку листівок про партійний захід тощо. Якщо після виконання такої роботи активіст продовжує брати участь в роботі партії, можна вважати, що він зафіксований.

При цьому „розігрів” активістів повинен здійснюватися постійно, а не лише у період виборчої кампанії. Активіст повинен відчувати постійне доброзичливе ставлення з боку керівництва партії; бачити, що його роботу цінують, до його думки прислуховуються і виявляють інтерес; рахуються з ним при прийнятті рішень з різноманітних аспектів партійної політики.

Часто політичні партії намагаються розкрутити власний імідж лише через ЗМІ, а не через формування широкої сітки активістів. Відтак у разі, коли організація не має достатньо чисельного і добре підготованого активу, на виборах його з успіхом може замінити PR-агентство. Водночас така перемога може бути „пірровою”, оскільки така партія найчастіше віртуальна, а її попадання в парламент може бути одноразовим. Подібною тактикою на парламентських виборах 2002 р. скористалася Команда озимого покоління (КОПи), яка в короткий термін „розкрутила” власний бренд до 2%, все ж до парламенту не потрапила, у 2006 р. партія „Віче” на чолі з І.Богословською, „Пора” на чолі з В.Каськівим та ін.

Прихильники партії – це громадяни, які голосували за партію, її кандидата і зафіксували доброзичливе ставлення до партії у будь-якій формі (наприклад, підписалися в підтримку тієї чи іншої партійної ініціативи).

Інколи партія у міжвиборчий період обмежується роботою з членами партії, забуваючи про прихильників, що є помилковим. Адже, кількість прихильників партії як правило, вдвічі-втричі перевищує кількість її членів і випускати їх з поля зору під час партбудівництва неприпустимо. Тому постійне виявлення і фіксація прихильників є одним із основних завдань партійної організації. Контакт з виявленими прихильниками не повинен перериватися. До кожного з виявлених прихильників слід звернутися кілька разів: запросити на збори, написати листа, запропонувати заповнити анкету тощо. Наявність певної кількості функціонерів та активістів вимагає створення відповідної партійної структури.

Партійна структура. Партійну структуру утворюють члени партії і будується вона за територіальною ознакою як сітка регіональних і місцевих осередків. Групи активістів і члени партії об'єднуються у первинні організації. Якщо кількість членів осередку незначна, а територія відповідного місцевого утворення невелика, члени партії можуть входити в її місцеве (регіональне) відділення, яке у цьому випадку відіграє роль первинної організації. На вищих рівнях партійної структури створюються партійні відділення: місцеві (міські і районні), регіональні і, нарешті, партійний центр. Відповідно усі ці рівні утворюють загальнонаціональну партійну структуру. Водночас партійна структура не обмежується лише створенням партійних осередків різних рівнів. Чи не найбільш ефективною формою популяризації партійної ідеології є агітація в трудових колективах, навіть незважаючи на обмеження створення первинних структур у трудових колективах. Тому для політичної партії важливо мати, окрім партійних організаторів на місцях, таких же організаторів і в трудових колективах. Виявляти і залучати до партійної роботи вже реальних прихильників в трудових колективах значно легше, ніж при обслуговуванні території. З формальної ж точки зору група активістів і прихильників партії в трудових колективах прив'язується до територіальної організації, на території якої знаходиться відповідне підприємство.

Створену партійну структуру необхідно постійно підтримувати в робочому стані, нарощувати і укріплювати, інакше в ній буде відбуватися відтік активістів і з часом вона стане недієздатною. Основною формою підтримання працездатності і постійного контакту з виборцями є робота по реалізації партійних проектів, які, як правило, розробляються вищестоящими партійними структурами з урахуванням специфіки регіону. Для реалізації партійних проектів і ведення виборчої кампанії політичній партії необхідно підтримувати струнку і розгалужену внутрішню структуру.

Як правило, партія самостійно вирішує які саме внутрішні підрозділи створювати. Важливо, щоб це була працездатна команда з чітким розподілом функцій. Доречно, щоб найближче оточення лідера партії кількісно наближалася до «психологічного числа 7» (6). Саме така кількість людей, на думку психологів, є найбільш керованою і організованою, здатною працювати однією командою. Універсальна схема включає, як правило:

Універсальна схема побудови партії виглядає так:

- з'їзд (конференція) партії – вищий орган, який вирішує стратегічні для партії питання;
- політрада – постійний діючий орган політичного керівництва, який вирішує питання скликання з'їзду, стратегії партії з окремих позицій;

- виконком (секретаріат) – постійно діючий виконавчий орган, який формує центральний апарат партії і керує його роботою;
- контрольно-ревізійна комісія – виборчий на з'їзді і незалежний від інших керівних інстанцій контрольний орган.
- керівник партії (голова) керує генеруванням стратегічних для партії питань, координує роботу партійного керівництва, представляє партію у відносинах з іншими органами та установами, від імені партії візує документи тощо.
- заступник (заступники) голови партії допомагає голові у виконанні повсякденних обов'язків, координує роботу окремих підрозділів, активність партії в регіонах (7).

Підбір керівників партії та кандидатів від партії на державні керівні посади здійснюється за допомогою певної форми прямих та непрямих виборів. Делегатів на національний з'їзд обирають члени партії місцевого чи обласного рівнів. Щоб запобігти домінуванню в партії однієї особи або обмеженого кола осіб, статuti деяких партій висувають умов на заміщення посади лідера партії протягом обмеженого періоду.

Окрім перерахованих складових політичної партії на центральному рівні створюється офіс партії, який забезпечує поточну роботу партії і включає наступні підрозділи:

- **Організаційний відділ** забезпечує формування бази даних членів партії, координує їх діяльність; забезпечує регіональні структури агітаційними матеріалами; організовує масові заходи – конференції, планові збори, мітинги, пікети, концерти тощо; розробляє стратегію залучення нових членів; організовує зустрічі відомих членів і прихильників партії з виборцями; здійснює відбір, підготовку і навчання кадрів для політичної і партійної роботи; організація сітки громадських приймалень; супроводжує політичні проекти тощо.
- **Прес-служба партії** відповідає за роботу із ЗМІ; проводить партійні прес-конференції; здійснює моніторинг преси; відповідає за написання заяв, текстів виступів партійних лідерів;
- **Інформаційно-аналітичний відділ** проводить самостійно або замовляє відповідним службам проведення соціологічних опитувань; аналізує діяльність партій-конкурентів; аналізує виборчі округи і їх специфіку; проводить фокус-групи;
- **Юридичний відділ** відповідає за роботу із ЦВК; забезпечує реєстрацію партії як суб'єкта виборчого процесу; відповідає за юридичне оформлення документації; юридично супроводжує діяльність партії;
- **Рекламно-агітаційний відділ** розробляє макети агітаційних матеріалів (плакатів, листівок); замовляє ролики, кліпи, сюжети про партію у ЗМІ. Шукає інформаційні приводи тощо;
- **Фінансовий відділ** відповідає за фінансовий бік діяльності партії; займається поповненням партійних рахунків.
- **Служба регіонів** складає графік відвідувань регіонів керівництвом партії, координує перебування лідерів у регіонах, забезпечує супровід лідерів у поїздках регіонами.

Перераховані внутрішньопартійні підрозділи можуть укрупнюватися або подрібнюватися з огляду на інтенсивність діяльності політичної партії. Якщо партія надто чисельна аналогічні внутріпартійні підрозділи можуть створюватися і у регіонах. Зазвичай у передвиборчий період чисельність осіб і внутріпартійних підрозділів збільшується. Для ефективної роботи внутріпартійних підрозділів запроваджується система внутріпартійної звітності, коли співробітники звітують перед керівниками відповідних партійних підрозділів за проведену роботу за певний період часу.

Моніторинг ефективності партійної структури. Для того, щоб діяльність партії була ефективною, необхідно створити в межах партії чітку систему моніторингу її діяльності. Проте партійна робота важко піддається формалізованому контролю – як будь-який процес, до якого задіяний „людський фактор”. Тому ряд критеріїв, за яким оцінюється діяльність партії носить неформальний характер. Основні параметри наступні: дієздатність відділення (наскільки ефективно може організація брати участь у виборах і політичних проектах); стабільність відділення (рівень конфліктності всередині організації); лояльність відділення (наскільки керівництво відчиняється вказівкам партійного центру).

Якщо партійну організацію можна високо оцінити за усіма трьома параметрами, то вона завжди буде користуватися політичним впливом і буде хорошою опорою партії при проведенні виборчих кампаній.

Серед перерахованих критеріїв універсальним є перший – якість участі партійної організації (відділення) в загальнопартійних виборчих кампаніях і політичних проектах. Він вичерпно засвідчує не лише дієздатність організації, але й її стабільність та лояльність. Але цей критерій важко піддається формалізації: не завжди можна врахувати, яка частина успіхів організації на виборах обумовлена її власною діяльністю, а яка – централізованою агітацією, що проводиться вищестоящим партійним керівництвом. Водночас усі ці чинники не є абсолютними. Завжди слід враховувати чинник „специфіки регіону”. Організація може тривалий час демонструвати високі показники, але неочікувано провалитися по головному показнику: результативність виборів (2). Причини можуть бути різними, але як правило, в таких випадках партійні функціонери успішно імітували активність перед центральним апаратом, реальна ж робота не велася. Водночас при оцінці ефективності роботи первинних організацій партії не слід перебільшувати роль кількісних показників – кількість членів, реалізованих проектів. Нехтувати такими показниками, звичайно ж не варто, але надмірна увага до формальних критеріїв оцінки їх діяльності може переорієнтувати останніх лише на досягнення зовнішніх ознак замість змістовної роботи.

Напрямки діяльності політичної партії. Однією з основних форм популяризації партійних ідей на місцях вважається робота **громадських приймалень**. Їх доцільно створювати у всіх регіонах, навіть там, де партія не користується особливою популярністю, а в міру можливості й у районних центрах. Роль громадських приймалень полягає у вербуванні активістів і наданні конкретної допомоги (порад, консультацій) громадянам з приводу питань, які їх хвилюють. Координати приймалень повинні постійно повідомлятися через місцеві ЗМІ. Якщо партія має представників у представницьких органах влади, доцільно об'єднати депутатські і партійні приймальні, або ж тісно координувати їх діяльність. Методологія роботи приймалень чітко продумується і обробляється, інакше вони перетворяться у пункти невідкладної допомоги громадянам з побутових питань і не зможуть повноцінно займатися питаннями вербовки активістів.

Поряд зі створенням громадських приймалень політична партія забезпечує роботу й по інших напрямках, які не лежать у площині безпосередніх контактів з виборцями і включає:

Агітаційно-рекламний напрям роботи партії включає наступні завдання: розробка позицій, заяв, звернень і пропозицій партійної організації з актуальних питань; інформаційних карт (медіа-карт) регіону і муніципальних утворень, які входять до його складу; моніторинг регіональних ЗМІ; аналіз регіонального ринку рекламних та PR-агенцій; розробка, випуск і розміщення прямої реклами в ЗМІ; підготовка і реалізація програми непрямой реклами в ЗМІ; підготовка і випуск продукції зовнішньої реклами і поширюваних агітаційних матеріалів; випуск інформаційних бюлетенем регіональної організації; створення Інтернет-сайту організації; підтримка політичних проектів організації в частині агітаційно-рекламного забезпечення.

У поточній роботі часто роль даного напрямку часто поступається оргмасовому. Зокрема, пряма реклама в ЗМІ обмежується оголошеннями про партійні заходи і координатами громадських приймалень. Непряма реклама в основному обробляє інформаційні приводи, які створюються партійні заходи тощо. Але не варто надто захоплюватися агітацією через ЗМІ на шкоду оргмасовому напрямку, якщо така агітація не є складовою певного політичного проекту. У міжвиборчий період більшість завдань цього напрямку вирішує прес-служба.

Інформаційно-аналітичний напрям розробляє паспорти регіонів, регіональних партійних утворень і виборчих округів; здійснює моніторинг діяльності виконавчої і представницької влади в регіоні, соціологічний моніторинг; готує аналітичні довідки з основних проблем регіону; відслідковує і документує дії політичних організацій і впливових політиків регіону (політичний моніторинг); готує необхідну інформацію за завданням

керівництва регіональної організації; складає перелік діючих на території регіону соціологічних служб; здійснює інформаційно-аналітичні проекти регіональної організації.

Паспорт регіону вміщує загальну характеристику регіону (розмір території, адміністративно-територіальний поділ, населені пункти, природні ресурси, основні галузі економіки); соціально-демографічний склад і професійну структуру населення, кількість виборців; перелік основних промислових і сільськогосподарських підприємств, організацій, навчальних закладів, організацій наукового і культурного профілю і медичних закладів; статистичні дані по регіону: зайнятість, рівень життя, соціальна захищеність, освіта, охорона здоров'я, культура, рівень злочинності, екологія; адміністрація і депутати усіх рівнів; система транспорту і зв'язку; електоральна історія регіону.

В залежності від завдань, які вирішує партія, об'єм інформації в паспортах може бути розширеним. Інформація, яка міститься у паспортах повинна постійно оновлюватися. Для стандартизації роботи центральному органу партії варто розробити і затвердити їх єдину форму паспорта регіону (3).

Планування діяльності партійної організації. Партбудівництво може бути реалізованим лише як плановий процес. Відсутність єдиного і добре продуманого плану роботи призведе до того, що більша частина зусиль партії буде витрачена на другорядні цілі. План роботи партійної організації створюється на рік і передбачає щоквартальну деталізацію і коригування. В кожному напрямку вказуються заходи, які забезпечують виконання конкретних завдань, відповідального за ці заходи співробітника апарату, терміни заходів і їх кошторис. Якщо партія не має достатніх ресурсів для проведення необхідних заходів, їх доцільно розділити на першочергові і другорядні, однак останні слід також включити в план з відміткою „у міру можливості”. Тоді з плану одразу буде видно вузькі місця в діяльності організації і буде зрозуміло, куди спрямовувати ресурси у разі їх появи. Програму роботи з активістами і прихильниками, а також програму опосередкованої реклами доцільно оформити у вигляді окремого документа. Аналогічним чином оформлюються і політичні проекти, які організація реалізує.

З огляду на необхідність досягнення високого рівня ефективності політичної партії, не слід нехтувати механізмами врахування думки місцевих організацій, розширенням кола суб'єктів прийняття рішень тощо.

Політичні партії діють в складному політичному середовищі, змушені витримувати напружену політичну конкуренцію. Тому партії повинні запропонувати громадянам певний шлях вирішення проблем, які їх турбують. Щоб запропонувати суспільству прийнятні шляхи вирішення їх проблем, слід наявні проблеми вивчити і переконати суспільство, що саме „рецепт від політичної партії – це ліки, які дозволять позбутися хвороби”. Тому політична партія повинна орієнтуватися на вивчення середовища, в якому вона діє, не забуваючи при цьому оцінювати власні дії. Задля цього партія має вирішувати низку завдань: збір та активне опрацювання інформації про зовнішнє середовище і дії конкурентів, розробка власної стратегії і тактики, оцінка ефективності власної діяльності (4).

Адекватна оцінка зовнішнього середовища, а відтак планування діяльності передбачає збір *інформації на політико-правовому напрямі*: аналіз нормативно-правової бази, яка визначає діяльність партії, динаміка правотворчості; створення „лобістської карти”: групи/партії, які інтереси вони лобіюють; збір та аналіз інформації про діяльність конкуруючих партій, які діють на певній території, їх сила, впливовість, зв'язки, ключові політичні фігури, їх дії, контактна інформація щодо них; динаміка відносин громадян – влада, індекс корупції, рівень підтримки громадянами конкретних посадових осіб; структура, афілейованість ЗМІ, контактна інформація щодо них; дії органів влади у звітний період, чим вирізняються конкретні персони, контактна інформація щодо них;

Збір інформації повинен відбуватися як на національному, так і регіональному та місцевому рівнях. Це обумовлюється специфікою партії як особливого соціального інституту, який має боротися за владу у всій країні. Велику роль при створенні ефективної політичної партії має швидкість проходження сигналу та обізнаність партійного керівництва

з реальними, а не уявними проблемами на місцях. Це дозволяє партії розробити більш адекватну формулу спілкування з виборцями, залучити ширші кола симпатиків, які можуть віддати їй свої голоси на виборах.

Основними способами отримання партією інформації є: моніторинг відкритих джерел (близько 85% інформації): контент-аналіз ЗМІ, Інтернет-джерел, збір статичної інформації, аналітичні матеріали різних центрів, інформація, отримана під час проведення публічних заходів, бліц-інтерв'ю з поінформованими в конкретній сфері суб'єктами; „інформація з поля” – спілкування з журналістами, представниками істеблішменту, бізнесу, третього сектору, інформація з регіонів, громадських приймалень партії; експертна інформація – інтерв'ю з експертами, замовлення досліджень певної тематики; соціологічна інформація – замовлення або використання соціологічних досліджень; спеціальна інформація – різноманітна внутрішня інформація.

Важливо лише, щоб інформація була отримана законним шляхом. Інформація зберігається централізовано, в базі даних, яка періодично поповнюється. Зібрана база даних є сировиною для короткострокового і довгострокового аналізу та прогнозів, а також внутрішньої оцінки ефективності власних кроків. Також на її основі приймаються відповідні внутріпартійні рішення.

Діяльність партії по залученню нових членів. Навіть найбільш організована і успішна політична партія повинна дбати про своє майбутнє, адже, джерелом її існування є її члени. Тому кожна партія матиме кращі успіхи у виконанні свого стратегічного плану та обранні своїх кандидатів до представницьких органів і відповідно інших органів державної влади за умови розширення свого членства. Члени партії є найвагомішим ресурсом політичної партії, оскільки, окрім іншого, вони вкладають у проведення виборчих кампаній гроші, ідеї, енергію, здібності та приносять голоси партії. Задля цього одним із основних напрямків роботи партії має бути робота, спрямована на збільшення кількості прихильників партії і, якщо партія масова, її членів (5). Світова партійна практика налічує ряд методів залучення нових членів, перспективність і ефективність яких залежить від ресурсів партії та конкретної ситуації. У будь-якому разі, якщо партія дійсно потребує нових членів, то вона змушена буде розробити план залучення із бюджетом, датами та цілями.

Робота по залученню нових членів спрямовується на громадян, які голосують за цю партію або її членів, симпатизують її стратегічному курсу, але не є її членами. Їх ідентифікація є першим кроком по залученню нових членів. До кожного потенційного члена найчастіше звертаються персонально, за допомогою листа або по телефону. Прохання стати членом підписується головою партії і має містити конверт із зворотною адресою і анкету на членство. Добре додати брошуру чи буклет, який би містив додаткову інформацію про партію. План залучення нових членів має передбачати додаткові контакти у випадку, якщо відповідь не надходить протягом двох тижнів. Додатковий контакт теж може відбутися за допомогою листа, персонально або по телефону. Одразу після проведення агітації за вступ до партії ті, хто це робив індивідуально або в команді, повинні зібратися для обговорення й оцінки своєї роботи з партійним організатором, який відповідає за залучення нових членів. Після завершення кампанії або при залученні значної кількості нових членів, як правило, політична партія організовує спеціальний інформаційний захід для нових членів, на якому вони можуть познайомитися з лідерами партії, посадовими особами та між собою.

Окрім безпосередньої агітаційної роботи серед членів партії партійні активісти вдаються до проведення не лише політичних дійств, а й заходів спрямованих на організацію відпочинку. Часто партії вдаються до спонсорування публічних форумів, які стосуються нагальних місцевих проблем, культурні чи спортивні заходи, які, як правило, збирають велику аудиторію, що в перспективі може привернути пильну увагу зацікавленої аудиторії та надати партії широко оприлюднити свої прагнення. Під час проведення цих заходів можна роздати матеріали партії, в тому числі анкети. Також організатори можуть використати техніку анкетування, в яких люди зазначають свої прізвища та адреси, для наступних візитів до них та знаходження нових членів.

І насамкінець, оцінка менеджерської роботи партії та її апарату, цільового й економічного використання ресурсів – справа відповідних партійних органів. Своєрідним способом вимірювання ефективності діяльності партії може бути так звана „мінус-група”: залучена група експертів, до кола завдань якої входить моніторинг діяльності політичної партії „збоку” – висунення пропозицій до керівництва щодо виправлення помилок. Така форма оцінок є своєрідним компромісом між збереженням об’єктивності оцінки і роботою на успіх певної політичної сили.

Крім прикладної аналітичної роботи, спрямованої на оцінку безпосереднього середовища, реагування на зовнішні виклики, партія задля власної ефективності повинна проводити стратегічні розробки, які включають: політологічні, економічні, соціальні дослідження ситуації в країні, стану суспільства чи окремих його сегментів, електоральних уподобань та інших явищ і інститутів, які дозволяють спрогнозувати розвиток суспільства і виробити стратегію проведення виборчої кампанії; розробку програмних документів, розробку документів для внутрішнього та для зовнішнього використання. У розвинених країнах деякі партії мають власні дослідницькі інститути і фонди, які займаються прикладними дослідженнями. Окремий напрям роботи партії складають програми просвіти та політичної освіти. Їх мета – спрямування відповідних зусиль для підтримання єдності лав, забезпечення обізнаності громадян справами партії. Задля цього проводяться періодичні тренінги, курси, зустрічі обміну досвідом. У цьому контексті партії можуть вдаватися до організації заходів „з продовженням” (серійних семінарів, видання серій брошур та буклетів, проведення поетапних акцій).

Отже, партія як інститут, який є носієм певних суспільних інтересів, повинна докласти надзвичайно багато зусиль і залучити велику кількість ресурсів для того, щоб стати парламентською і тим більше правлячою. Формування політичної партії є кропіткою і постійною роботою, яка вимагає багато фізичних і матеріальних ресурсів. Відсутність того чи іншого призводить до перетворення партії у суто номінальний інститут, який існує рідше на папері.

Література

1. Дюверже М. Политические партии. – М., 2002.
2. Ильясов Ф.Н. Политический маркетинг. Искусство побеждать на выборах. – М., 2000.
3. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства. – М., 2003.
4. Мейтус Л. Политическая партия: стратегия и управление. – М., 2004.
5. Организация работы первичной партийной ячейки: Методическое пособие. – М., 1995.
6. Побудова ефективної політичної партії. / Упорядники: І.Підлуська, О.Грязнова, В.Замятин. – К., 2003.
7. Политические партии в условиях демократии. – Борнхайм: Фонд Конрада Аденауэра, Сант-Августин, 1995.
8. Шведа Ю. Теория политических партий та партийных систем. - Л., 2004.

*Ярова Є.,
доктор філософії у галуз державного управління*

ПОШУКИ НОВОЇ МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ БЮРОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність даної статті полягає у тому, що в даний час у політичній теорії та практиці значно зріс інтерес до проблеми бюрократії, визначення її місця і ступеня впливу на політичні процеси в суспільстві. І це не випадково, оскільки саме в переломні моменти історії (кризові періоди) йде пошук найбільш прийнятних, стосовно обставинам, методів управління. Цей пошук властивий багатьом країнам. У світовому масштабі такий процес виражений в загальній тенденції до управління в горизонтальній, а не вертикальній площині. Однак у трансформаційних суспільствах, до числа яких належить сучасна Україна, посилюється предметне вивчення і в іншому напрямку, а саме – у дослідженні способів зміцнення вертикалі влади, бо в таких суспільствах здійснювати комплексну модернізацію без професійної бюрократії досить складно. Отже, в умовах системної трансформації суспільства і його владних інститутів професіоналізм в управлінні набуває все більшої актуальності.

Пошуки нової моделі професійної бюрократії не тільки в Україні, але і в більшості країн світу викликані зміною ролі держави та її інститутів в житті суспільства. Багато країн ще чітко не визначилися, яка ж держава необхідна в умовах інформаційного суспільства – сильна або слабка. Однак тенденція останніх років у республіках колишнього СРСР вказує на те, що все-таки вибір буде зроблено на користь сильної держави з розгалуженою вертикаллю влади. Не випадково, що і в Україні, після низки невдалих спроб реформування держави на користь зменшення її ролі у соціально-економічних процесах, знову повертаються до ідеї створення сильної держави, але вже на основі демократичних принципів.

У провідних західних країнах державна служба переживає на даний момент не кращі часи. Серед нагальних проблем, які потрібно вирішувати як можна оперативніше, слід назвати, перш за все, повернення довіри громадян до чиновництва, розв'язання кризи легітимності. Необхідно буде підвищити рівень адміністративної моралі, вирішити питання про припинення плинності кадрів з державного управління. Ці та багато інших проблем закладають основу для першочергових завдань в переорієнтації діяльності професійної бюрократії і в інтенсифікації відносин між державою і суспільством. Переорієнтація діяльності чиновників можлива за низкою важливих параметрів. Ці параметри визначаються ставленням апарату до громадянина як суб'єкта, а не об'єкта управління, близькістю апарату до громадянина; контролем над діяльністю чиновників не тільки "зверху", але і "знизу" [1, с.48].

Зміна ролі держави і бюрократії в сучасному світі обумовлена розвитком так званих "плоских структур". Ця тенденція істотно ускладнює побудову нової моделі професійної бюрократії в Україні, оскільки розвиток та адаптація нових форм, механізмів горизонтального управління призводить до впровадження елементів маркетингу, результатом чого стає докорінна трансформація функцій держави. Через активне впровадження подібних форм порушується характерна для державного управління єдність, що може призводити часом до кризових ситуацій в сучасному управлінні.

Відомо, що невід'ємною частиною збереження стабільності в умовах трансформації політичної системи та управління стає досягнення рівноваги. Ризик для управлінських механізмів у такій системі досить високий. Особливо він підвищується при моделюванні соціально-економічних процесів, розрахованих на короткострокову перспективу розвитку. Саме соціальні та економічні процеси слабо керовані в період трансформації політичної системи. Непередбачуваність, суперечливість, дестабілізація в управлінні можуть виявитися потенційним наслідком процесу прямого запозичення елементів підприємництва в державі, що трансформується. Тому новий виток політичної та адміністративної реформи в Україні змушує владну еліту шукати найбільш прийнятні варіанти розвитку професійної бюрократії. Владній еліті доведеться ще осмислити стан української державності на цьому етапі, виявити

певні тенденції в її розвитку і проаналізувати ті фактори, які породили суперечливі явища сьогодення і гальмують розвиток системи.

Перспективним у пошуку нової моделі професійної бюрократії в Україні повинно стати розуміння того, що демократичний режим ефективний тільки при наявності сильного апарату управління. Тому не випадково, що мета створення незалежної української держави з самого початку мислиться в нерозривному зв'язку із завданням становлення демократії. Однак, як показала практика та проведені пізніше опитування громадської думки, уявлення про демократію та шляхи руху до неї були різні не тільки у окремих категорій населення, але й у самих ініціаторів незалежності [2, с.138]. Нерозуміння основних критеріїв сучасної демократії, а також демократичних принципів у реформуванні апарату управління можна назвати однією з причин невдач здійснення перетворень в Україні в перші роки незалежності.

Сучасна демократія практично завжди ґрунтується на процедурі виконання і чіткого дотримання законів. Демократія і законність виступають як метод і спосіб державного управління. Саме правова організація в умовах демократії вимагає професіоналізму від управлінців. Відкрита демократична система управління і бюрократія в ній повинні бути строго орієнтовані на узгодження параметрів системи з цілями та очікуваними результатами. Ступінь розвитку демократії дедалі більшою мірою стає умовою ефективного управління. Ефективність управління, у свою чергу, є гарантом стабільності демократичного режиму, розширення і поглиблення конституційних основ демократизації в організації та діяльності апарату державного управління [3, с.141]. Отже, пріоритетним напрямком в пошуку нової моделі професійної бюрократії в Україні буде збереження та вдосконалення вертикалі влади при розвитку демократичних принципів, таких, наприклад, як створення сприятливих умов для розвитку особистості. Іншими словами необхідно суттєво переглянути положення ідеальної моделі професійної бюрократії М.Вебера в частині відкритості бюрократії для суспільства. Пошук нової моделі професійної бюрократії в Україні повинен виходити із сучасної наукової методології і широко відомих апробованих підходів в управлінні.

Уже з кінця 60-х років ХХ століття в цьому напрямку світова наука про державне управління і адміністративна практика веде інтенсивний пошук. Істотно переглядається "класична" парадигма розвитку бюрократії та принципи її побудови. Веберівська модель, яка відповідала умовам управління індустріальним суспільством, виявилася неадекватною інформаційним, технологічним та соціальним викликам часу [4, с.12]. Якісно змінилися і складові професіоналізму в умовах інформаційного суспільства. Звертається увага не тільки на виконавчі якості чиновника як складову професіоналізму, але й на інші якості.

Професіонал у державному управлінні – це, перш за все, особа, яка приймає рішення. Від чиновника залежить оптимальна реалізація управлінського циклу. Тому чиновник в умовах демократичного суспільства повинен успішно виконувати службові обов'язки, при виконанні своїх функцій його поведінка має бути умотивована і суспільно спрямованою. Не тільки набір відповідних знань, умінь та професійних навичок, але й розуміння перспективи, відкритість до змін, соціальна активність, відданість справі обумовлюють зміст поняття "професіонал" у державному управлінні. Відданість справі, професії, готовність до якісної та кількісної оцінки своєї праці є далеко не останнім показником в ефективності роботи сучасного керівника. Використання технологій демократичного суспільства, освоєння норм і еталонів професії, індивідуалізація праці, вміння управляти соціальними конфліктами також є основними при визначенні професійного образу державного службовця на сучасному етапі розвитку.

Зміни у розумінні професіоналізму, якості та змісту управлінської праці, призвели до розвитку модернізаційних ідеологій, різноманітних "реалістичних концепцій". Своє застосування на практиці ці концепції отримали у вигляді побудови різних моделей розвитку професійної бюрократії, особливо в країнах Заходу. Досить популярною стала так звана "Вестмінстерська" модель реформ у сфері державного управління, що сприймається як

зразок для трансформації суспільства. Основи Вестмінстерської моделі були закладені як базові принципи в Концепцію адміністративної реформи в Україні 1997 року.

Ключовою ідеєю подібних реформ (в ідеальному варіанті) було привнесення "менеджеріальних", або економічних методів і засобів керування в сферу державного управління. Передбачалося, в першу чергу, подолати бюрократичну ієрархічність через створення безлічі нових агентств, що володіють більшою свободою, ніж колишні державні організації [1, с.51-52]. У зв'язку з цим значно змінилося співвідношення різних рівнів влади (загальнонаціонального, регіонального та муніципального), функцій та повноважень керівників. Передбачалося формування нових відносин між державою та громадянським суспільством. У свою чергу, цивільний контроль над діяльністю адміністрації повинен був поліпшити якість послуг та підвищити довіру населення уряду. Підсумки подібних реформ на Заході критикують з різних позицій, але, перш за все, за їх вузько ліберальну і антисоціальну спрямованість. У Великій Британії, наприклад, перетворення у сфері державного управління призвели до перетворення єдиної ієрархічної системи управління в більш складну напівринкову систему. Комерціалізація і диференціація умов праці чиновників підірвали престиж держави як "ідеального роботодавця" і сприяли підризу авторитету держави в суспільстві [5, с.42]. До того ж ринкова конкуренція в бюрократичному середовищі сприяла підризу однієї з головних цінностей формальної організаційної структури – корпоративної етики і кодексу адміністративної моралі. Все це викликало глибоку кризу й призвело до нестабільності положення цивільної служби та службовців у Великобританії.

Побудова ідеальної моделі, з точки зору її розробників, без урахування умов вже складених механізмів і способів взаємодії держави і суспільства, загрожує ураженням навіть найбільш бажаної та ефективної моделі розвитку професійної бюрократії. Мабуть, у проведенні реформ у сфері державного управління в Україні потрібно врахування не тільки досвіду західних країн, але й попереднього досвіду країни, оскільки при проведенні адміністративної реформи в Україні він майже повністю ігнорувався. Абсолютно не враховувалася специфіка особливої системи управління, що склалася в СРСР, зі своїми механізмами і способами контролю "згори", досить чіткими та зрозумілими більшості управлінців і суспільству в цілому, принципами і критеріями в управлінні.

Повністю не враховувався той факт, що для держав, які займають середнє геополітичне положення, характерний синтез західного і східного типів управління. Впровадження тільки західних норм і принципів в управління без їх критичного осмислення, без опори на власні традиції призвели до того, що реформи останніх років у сфері державного управління не мали успіху. Є факт, що адміністративна реформа в Україні здійснюється повільно і важко, відзначає один з її розробників В. Авер'янов. Серед причин такого стану він відзначає і недостатнє фінансування, і незавершеність у забезпеченні законодавчо-адміністративної реформи, і ряд інших причин [6, с. 19-20]. Але, мабуть, чи не найважливішим у проведенні реформи було ігнорування попереднього досвіду в державному управлінні і відсутність нових технологій, які б відповідали тогочасній ситуації.

Генезис професійної бюрократії в Україні вказує на те, що велике значення завжди приділялося єдності управління, що більш характерно для континентальної європейської традиції управління. Централізація управління досягалася за рахунок чіткості ієрархічної структури, підлеглості і узгодженості елементів системи один з одним. Форми горизонтального управління спочатку підкорялися мобілізаційним завданням держави. Це давало можливість системі управління навіть у найважчі для неї трансформаційні періоди підтримувати гомеостаз.

Вестмінстерська ж модель і діяльність професійної бюрократії виходить з іншої, англосаксонської традиції управління. Особливий наголос тут робиться на децентралізації системи управління шляхом контролю над окремими ключовими точками системи. Реформи, засновані на цій моделі, були розраховані на відкриті системи управління, в яких необхідно

було підвищити ефективність діяльності вертикальних і горизонтальних зв'язків в управлінні.

Перед Україною стоїть завдання не зміцнити інститути самоврядування та управління, а створити їх. Буде потрібно не розсіювання функцій держави, а в більшій мірі концентрація управлінських повноважень в єдиному центрі. У результаті повинна підвищитися роль бюрократичних структур. Професійна бюрократія здатна вирішити цю задачу, але для цього необхідно буде істотно змінити її якість. Як справедливо вважають В.Цветков та В.Горбатенко, професійні та моральні якості нової капіталістичної номенклатурної бюрократії надзвичайно низькі і далекі від справжньої демократії [3, с. 183].

Тому потрібно якісно інше наповнення функцій і обов'язків бюрократії. Владна еліта, насамперед, повинна мати політичну волю, узгодженість дій між субелітними групами для того, щоб приступити до системного реформування управління. Воля політичного керівництва, на думку аналітиків Центру Разумкова, повинна "випромінювати не сезонними спалахами, а постійно. Інакше реформа може обмежитися косметичними напівзаходами" [7, с. 99]. Але однієї лише політичної волі керівництва буде недостатньо. Необхідно єдине розуміння органами влади цілей і завдань адміністративної та політичної реформ. Чиновник повинен чітко уявляти собі значення відкритості і важливості демократичних принципів в управлінні.

Пріоритетним для вибору моделі професійної бюрократії в Україні буде визначення ключових напрямків реформи в державному управлінні. На думку українського дослідника М. Кравченко, здійснення адміністративної реформи передбачає радикальну зміну існуючої системи управління та впровадження нової управлінської ідеології, нових принципів діяльності, які б відповідали стандартам демократичної, правової держави із соціально орієнтованою економікою [8, с.95]. Однак у нинішніх умовах, можливо, кращим варіантом була б не глобальна програма реформи, а комплекс взаємопов'язаних послідовних дій. Серед таких ключових напрямків українські дослідники УЦСП імені Разумкова вважають створення цілісної і багаторівневої системи стратегічного планування і прогнозування [7, с.100]. Необхідно змінити підходи до управління державною власністю. Перерозподіл повноважень між центральними і регіональними, місцевими органами державної влади та участь місцевих управлінських структур в процесі прийняття державних рішень має бути розраховано на середньострокову перспективу. При цьому сильні регіони зміцнять єдність в управлінні і дозволять створити дійсно ефективну систему управління в Україні.

Актуальним питанням залишається і законодавче забезпечення політичної та адміністративної реформ. Назріла необхідність у прийнятті закону "Про Кабінет міністрів України". Разом з тим потрібно переглянути та закон "Про державну службу". Як вважає В. Медведчук, вже існує необхідність для розробки нового закону про державну службу, який би більше відповідав сучасним умовам розвитку суспільства. Основний недолік закону він бачить у слабкій регламентації, недостатньо повному врегулюванні питання взаємовідносин громадянина з державним апаратом і, перш за все, у захисті громадянином своїх прав.

Не варто забувати і про те, що формування нової моделі професійної бюрократії – процес тривалий. Тому на хід здійснення перетворень в державному управлінні впливають фактор часу і стабільність політичної системи. Не останню роль у зв'язку з цим буде грати кадрове питання. Потрібна кадрова стабільність. Від підбору та розстановки кадрів залежить хід і результативність будь-якого процесу, в тому числі і реформ.

Закон "Про державну службу" визначив наступну ієрархію посад. Зокрема, стаття 25 Закону визначила сім категорій державних службовців та відповідні їм ранги (їх 15) [9, с.16]. Закон заклав такі принципи відбору та підбору кадрів у державне управління, що наближає службовців до професійної бюрократії (статті 26-28) [10, с.17-19]. Перша, друга і частково третя категорії службовців в Україні складають політичних чиновників і входять в політичну еліту країни. Четверта, п'ята і частково шоста категорії визначають середню і багаточисленну ланку. Найбільш численною і слабозахищеною є шоста і сьома категорії службовців, яка найближче знаходиться до громадян України.

Різниця в рангах і категоріях визначає матеріальне становище, статус, владний доступ до масивів інформації та економічних ресурсів. Слабка диференціація та індексація доходів чиновників веде до неможливості динамічного розвитку кар'єри в нинішніх умовах. Отже, удосконалення процедури прийняття та просування по службі є одним з важливих напрямків у вирішенні кадрового питання. Чільне місце повинно відводитися відкритості, гласності, створенню конкурентного середовища при прийомі на державну службу за конкурсом. У перспективі можливе утворення єдиної системи конкурсного відбору. Професіоналізації управління сприятиме створення системи діючого кадрового резерву в кожному виконавчому органі.

Фактором, що зміцнює становище і позиції нової бюрократії як елітної групи і перешкоджає її виродженню і деградації є всебічна підготовка кадрів, яка повинна бути постійною і всеосяжною. Система освіти та навчання управлінських кадрів повинна бути спрямована на виховання патріотизму, відповідальності, відкритості, дотримання демократичних процедур. Потрібна підготовленість і вивчення основ досягнення компромісу і консенсусу, оскільки саме компроміс в суспільстві є далеко не останнім чинником у досягненні стабільності суспільного розвитку. В Україні у напрямку підготовки і навчання кадрів вже здійснюються деякі конкретні кроки. Вельми вагомими кроками Національної академії державного управління при Президенті України, яка здійснює підготовку висококваліфікованих кадрів у сфері управління. Однак у систему підготовки, підвищення, перепідготовки управлінських кадрів повинен бути залучений весь апарат управління. Можливе використання дистанційних форм навчання [13]. Однак поки що досягти цього досить складно. Кадрове питання безпосередньо торкається сфери професіоналізму, мотивації.

Ефективність роботи професійної бюрократії істотним чином залежить від мотивації, що визначає поведінку і зацікавленість чиновників у продуктивній роботі. В Україні потрібно ще створити умови для ефективної роботи чиновників, запропонувати дієві заходи щодо подальшого вдосконалення та впорядкування оплати праці та системи пільг і заохочень. Наболілим питанням залишається система контролю над службовцями, їх атестація та перевірка з боку держави. З іншого боку потрібен і громадський контроль, що дозволяє простежити через представницькі та інші структури весь ланцюг прийняття рішень. Але цей інститут громадського контролю через парламент тільки тоді є дієвим, коли сильна і авторитетна фігура самого контролера, і державна система налаштована на ліквідацію недоліків. В іншому випадку встановити громадський контроль через інститути парламентської демократії над бюрократією досить складно.

На цю особливість, яка часом може надзвичайно впливати на управління, вказував М. Вебер. Для нього демократія не була засобом вирішення повсякденних політичних питань і самоціллю. Рішення ж повсякденних проблем покладалося на бюрократію, яка може їх вирішувати не шляхом голосування, а шляхом переговорів [11, с.146]. Парламентська демократія може виявитися неефективною і у відношенні контролю над бюрократією, не створюючи віри в законність існуючого порядку. Цю особливість важливо знати при здійсненні політичної трансформації в Україні. В період трансформації функцій держави, в Україні, різка перевага лише в бік парламентського контролю може призвести до нестабільності системи управління в цілому. Трансформаційний період вимагає чіткості, послідовності та гнучкості контролю над бюрократією. Тому необхідно і наявність компактної, підпорядкованої безпосередньо президенту контрольної служби, яка створить систему стримувань і противаг у сфері контролю.

Ефективність політичної системи та державного управління безпосередньо залежить від здатності створювати щільні інфополя та контролювати інфопотоки. Солідарний з цією позицією і український дослідник А. Воронько, який вважає що "вміння аналізувати інформацію і на її основі готувати документи, працювати з ними, організувати їх використання в значній мірі відображає професійний рівень державного службовця, кожного управління" [12, с.41]. Інакше, в умовах інформаційного суспільства та трансформації

бюрократія буде діяти ефективніше лише уміючи користуватися різноманітними ресурсами і застосовувати нестандартні методи. Це буде тільки сприяти вихованню самоконтролю, що є навіть більш дієвим методом, ніж громадський контроль.

Перспективним при створенні нової моделі професійної бюрократії в Україні є вдосконалення системи управлінських послуг. На думку дослідників Центру політико-правових реформ, управлінські послуги повинні бути класифіковані і впорядковані [13, с.29]. Робота з вивчення управлінських послуг має бути спрямована на розробку певних уніфікованих стандартів для впорядкування діяльності органів у цій сфері. Доцільно так організувати систему придбання управлінських послуг, щоб вона була зручна для громадян, вимагала б мінімум довідок, матеріальних і моральних коштів на їх отримання. Вирішення цієї проблеми дозволило б наблизити державне управління до потреб громадян, що б посилює контроль управлінців з боку держави і громадськості.

Завершуючи статтю, варто підкреслити, що на шляху становлення гнучкої та відкритої, що відповідає умовам і часу, моделі професійної бюрократії, лежить безліч труднощів. Ці труднощі пов'язані з тим, що на початковому етапі трансформації управлінських структур слабо враховувалися традиції та колишній досвід в управлінні. Симбіоз нових і старих управлінських структур призвів до еkleктичної системи. Бюрократія по багатьом професійним показникам у даний період втратила свої позиції. Більшість кваліфікованих кадрів через невизначеність свого соціального статусу і неврегульованість матеріального стану були змушені залишити державну службу. Посилюють ситуацію і безсистемні перетворення у сфері державного управління, які призвели до багатьох протиріч. З'явилася потреба у створенні нової моделі професійної бюрократії в Україні. Зміцнення вертикалі влади в Україні дозволить вивести управління з кризового стану, підвищити роль та місце бюрократії, наповнити державну службу новими функціональними обов'язками.

У ході дослідження було обґрунтовано висновок про те, що ефективність і динамічний розвиток політичної системи передбачає формування відповідальної професійної бюрократії, яка внутрішньо структурована і збалансована, що має стратегічне значення для забезпечення стабільності та впорядкування процесів управління в суспільстві. Підвищити ефективність державного управління можна тільки за допомогою продуманої програми дій, орієнтованої на цінності демократичної, правової, соціальної держави. Система управління може бути тільки тоді ефективною, коли діє громадський контроль, що дозволяє простежити через представницькі та інші структури весь ланцюг прийняття рішень.

Література

1. Сморгунув Л.В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции "governance" // Полис. – 2003. – № 4. – С. 50-59.
2. Котельников В.С. Определение национальных интересов: версия государственного строительства в Украине в контексте мирового опыта // Полис. – 2000. – № 6. – С. 136-146.
3. Цветков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті українського суспільства. Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001.
4. Оболонский А.В. Бюрократия для XXI века? Модели государственной службы: Россия, США, Англия, Австралия. – М.: Дело, 2002.
5. Концепція реформування політичної системи України. – К., 2001.
6. Авер'янов В.Б. Органи виконавчої влади в Україні. – К.: Ін Юро, 1997.
7. Гриценко А., Жданов И., Пашков М. Административная реформа: дальше...дальше?...дальше! // Інформаційно-аналітичні матеріали до народного форуму. „За демократичний розвиток України”. – Київ – вересень, 2002. – С. 95-101.

8. Кравченко М. Застосування потреб державних службовців як один із чинників успішного впровадження управлінської ідеології // Вісник УАДУ при Президентові України. – 2003. – № 1. – С. 95-101.
9. Гаєвський Б., Ребкало В. Організаційно-методологічні чинники культури державних службовців // Вісник УАДУ при Президентові України. – 2002. – № 2. – С.10-21.
10. Бураковська А., Мельников О., Шайдеров В. Нові освітні технології професійної підготовки державних службовців // Вісник УАДУ при Президентові України. – 2003. – № 1. – С.74-80.
11. Масловский М. Политическая социология бюрократии. – М., 1997.
12. Воронько О. Інформація, вміння працювати з документами – важливі складові ефективності виконавчої влади // Вісник УАДУ при Президентові України. – 2003. – № 1. – С.31-41.
13. Коліушко І.Б., Авер'янов В.Б., Тимошук В.П., Куйбіда Р.О., Голосніченко І.П. Адміністративна реформа для людини (науково-практичний нарис). – К.: Факт, 2001.

Дмитренко М.А.,
кандидат політичних наук,
професор кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

НАУКА І ОСВІТА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Економіка кожної держави напряму залежить від того, як держава ставиться до науки. Проте в Україні наука не має підтримки Україна не творить нового знання, тому нічого й не вкладає в економіку.

Як свідчить досвід, успіх трансформаційних перетворень, інноваційний розвиток суспільства неможливі без радикальних змін у системі освіти. Досить промовисто висловився свого часу з цього приводу один із засновників США Томас Джефферсон: „Джерелом найвищої влади над суспільством є саме суспільство. Якщо ми вважаємо, що суспільство є недостатньо освіченим, щоб здійснювати свою владу з повною відповідальністю й компетентністю, то вихід із такого становища полягає не у позбавленні суспільства влади, а в наданні йому цієї влади за допомогою освіти [1].

В Україні, після отримання незалежності, здобуття не лише вищої, а й середньої та навіть початкової освіти є проблематичним для значної частини дітей.

У цьому контексті чи може йтися про притаманне всім розвинутим країнам світу широке користування Інтернетом в Україні коли надзвичайно низький рівень життя переважної більшості населення блокує можливість використання ним сучасних досягнень у галузі комп'ютерних, інформаційних та комунікаційних технологій. Це загрожує остаточним витісненням України, яка була піонером і лідером комп'ютерної революції в Європі після Другої світової війни, на узбіччя сучасного інформаційно-технологічного прогресу і робить досить проблематичним її інтегрування в Європейське співтовариство і глобальну економіку. Значне відставання України в галузі розвитку електронної промисловості ще більше посилює її економічну залежність від західних країн, обмежить можливості створення власної інформаційної економіки, яка забезпечує найбільші прирости капіталів. Крім того, „...нестабільність політичної системи, відсутність чітких орієнтирів суспільного розвитку, економічна відсталість, корозія моральних принципів суспільства і відмова від духовних

цінностей та ідеалів своїх батьків, екологічна занедбаність довкілля відкидають українське суспільство на узбіччя цивілізаційного розвитку та підривають нашу стратегічну перспективу" [2].

Науково-технічна революція другої половини ХХ ст. стала матеріальною основою народження інформаційного суспільства. Вже на початковій стадії вона зумовила перехід до обов'язкової середньої освіти, відтак, до подальшого постійного розширення контингентів вищих шкіл. Як відомо, необхідність навчання тієї частини молоді, яка вже у молодших класах має труднощі із засвоєння, розрахованих на осіб з високими й середніми здібностями, традиційних предметів, примусила розвинені країни урізноманітнити мережу закладів середньої освіти. Поєднати вільний і якомога справедливий доступ до навчання суспільно прийнятної якості пощастило лише на одному шляху – створення принаймні трисекторної системи середньої освіти:

- потоку загального навчання найбільш здібних і умотивованих з виведенням їх в університети, присудженням дипломів бакалаврів і магістрів академічного типу (дипломи "А");

- сектору поєднання загальної й технологічно-професійної освіти, який також виводить на вищі заклади освіти з вужчими профілями підготовки (спеціалізовані інститути, що присуджують дипломи типу "В");

- сектору професійно-технічної підготовки, який намагається дати середню спеціалізовану освіту й фах. Випускники йдуть переважно на виробництво, але останнім часом у країнах-лідерах для них винайшли "вищі ПТУ", які присуджують нові документи про вищу освіту - професійні сертифікати типу "С".

Відтак, системи вищої освіти розвинених країн приблизно з 80-х років ХХ ст. змушені були поєднувати вільний доступ всієї молоді з наданням їй навчальних послуг прийнятної якості. Поступово переконалися в тому, що професію треба надавати ще в межах освітньої системи, а на ринок праці скеровувати лише "професіоналів"[3].

Одним із найважливіших мотивів до отримання вищої освіти, наступного продовження навчання, є бажання забезпечити робоче місце, яке б задовольняло людину з позицій рівня оплати праці, можливостей реалізації здібностей, рівня впливу на процеси, що відбуваються у колективі, зміни свого соціального статусу тощо. Саме такі мотиви зумовили підтримку значною частиною інтелігенції України руху за незалежність та курсу країни на кардинальні соціально-економічні перетворення. Отже *зайнятість та якість трудового життя, економічне становище особи*, мали би стати одним із головних пріоритетів соціальної політики держави в ході інноваційного реформування суспільства вже з початку цього процесу.

Проте проблеми із дошкільними, середніми та вищими навчальними закладами в Україні як то скорочення інвестицій в будівництво закладів науки, освіти та кількості наукового потенціалу свідчать про значне ускладнення можливостей для розвитку особистості шляхом навчання у широкому розумінні цього процесу. Шкільна (первинна освіта) повинна давати загальні знання та навички професійної орієнтації для забезпечення виходу молоді на ринок праці зі спроможністю до самозабезпечення. Рівень успішності новацій нашої освітньої системи набагато підвищиться у разі відмови від успадкованих міфів і поглядів на поняття "освіта". Інноваційний розвиток освіти передбачає зміну освітніх законів, зокрема, узгодження їх з міжнародними конвенціями з прав людини і захисту дитини [3].

Справа в тому, що вітчизняна система освіти неспроможна конкурувати з системами освіти провідних держав світу. Тому держава має підвищувати наявний рівень освіти на базі інноваційних методів її розвитку.

Під впливом сукупності вказаних факторів, в умовах недостатнього фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень, низьких заробітних плат науковців та викладачів освітніх закладів ускладнюються можливості використання цих кадрів для забезпечення підготовки фахівців із вищою освітою, відтворення контингенту науковців-

дослідників, виконання науково-технічних робіт по розробці та впровадженню новітніх технологій у народне господарство. Тільки у вас університетські професори у вихідні гарують на дачних ділянках. Зате мені смішно, що в Україні таке засилля університетів — їх 160. В Америці з її трьохсотмільйонним населенням — 157. І це аж ніяк не викликає поваги, адже університети вже відкриваються мало не в селах [1].

Таке ускладнення знаходить свій прояв:

- 1) у скороченні кількості спеціалістів вищої кваліфікації;
- 2) старінні спеціалістів вищої кваліфікації (у системі НАНУ, наприклад, середній вік доктора наук складає у 2008 р. 59 років);
- 3) скороченні кількості спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи;
- 4) скороченні кількості науково-технічних розробок та кількості впроваджених власних розробок у галузі виробництва;
- 5) втраті позицій у конкурентоспроможності підприємств, галузей, держави, науки;
- 6) скороченні можливостей забезпечити нову якість економічного зростання, тобто забезпечити рівноправне та повноцінне входження країни у світовий глобалізований ринок;

Як наслідок, маємо подальше скорочення наукового потенціалу, втрату стимулюючого фактору вищої освіти, скорочення можливостей розвитку особистості шляхом навчання, отже зменшення для людини можливостей соціальної реалізації, для суспільства - можливостей формування соціального капіталу - синтетичної форми та інструменту ефективного функціонування соціально-економічних відносин у сучасному світі, бази становлення середнього класу в країні. Зазначене буде негативно впливати найближчим часом на забезпечення процесів підготовки спеціалістів народного господарства, динаміку та якість фундаментальних та прикладних наукових досліджень, отже на інноваційний розвиток суспільства у довгостроковій перспективі. Тому ці тенденції повинні бути зупинені.

Ігнорування урядами пріоритетності у відношенні до підготовки та ефективного використання науково-технічних кадрів створило передумови до появи (у сукупності із дією інших внутрішніх та зовнішніх факторів) та розвитку негативних тенденцій у забезпеченні галузей народного господарства країни матеріальною базою для масового оновлення основних фондів на основі використання досягнень НТП та НТР. Ці тенденції знаходять свій прояв у скороченні кількості створених та освоєних у промисловому виробництві за останні роки зразків нових типів техніки, у падінні динаміки оновлення продукції машинобудування та впровадження прогресивних технологічних процесів тощо.

Стратегія інноваційного розвитку України вимагає якісно нової парадигми, тобто вихідної концептуальної схеми, моделі постановки проблем, методів їх розв'язання, нової орієнтації у дослідженнях проблем соціально-економічного розвитку, що, у свою чергу, вимагало часу для накопичення необхідної інформації, її осмислення та формулювання перших рекомендацій для політиків та урядовців.

В умовах сьогодення успіх країни залежить від їх здатності приваблювати інтелект. Країни з квітучою економікою продовжують розвиватися тому, що серед інших факторів вони контролюють і створюють знання - найтвердішу валюту сьогодення. [4, с.279]. Підтвердженням цьому є приклад країн-лідерів у виробництві інтелектуальної продукції (кількість патентів на 1 млн. населення): Японія – 994, Південна Корея – 779, США – 289, Швейцарія – 271, Німеччина 235 [5]. Якщо ж говорити про Україну, то вона не ввійшла у перелік п'ятдесяти країн світу.

Питання наукового обґрунтування інноваційної стратегії розвитку України, ефективної реалізації національного науково-технічного потенціалу, а також проблем використання переваг міжнародної співпраці у науково-технічній сфері для вирішення завдань національного та глобального розвитку знаходять відображення у дослідженнях В.П.Александрової, Ю.М. Бажала, І.О. Булкіна, А.С. Гальчинського, В.М. Геєця, В.О. Гусєва, М.С. Данька, В.А. Денисюка, С.М. Кацури, О.О. Лапко, Ю.В. Макогона, Б.А. Малицького, О.С. Олійника, Б.Є. Патона, В.П. Семиноженка, В.П. Соловйова, Т.І. Щедріної, Я.С. Яцківа та ін.

Необхідність удосконалення та підвищення ефективності державної політики у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва України з урахуванням інтеграційних пріоритетів держави, як невід'ємної складової механізму реалізації стратегії інноваційного розвитку національної економіки, видається на сьогодні недостатньо науково розробленою проблемою, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

Результативність соціально-політичних перетворень в Україні вирішальною мірою залежить від стану політичної освіти і культури її громадян, утвердження в їхній свідомості ідеалів демократичної правової держави, цінностей і норм, притаманних громадянському суспільству. З цією метою, як уже зазначалося, слід налагодити механізм постійної політичної освіти, яка на підставі найновіших ідей суспільної науки та педагогіки формуватиме підвалини демократичної ментальності та зрілої політичної культури. Підвищення рівня викладання політології та поглиблене опанування учнями і студентами політологічних знань зумовлюють необхідність існування державної програми розвитку політичної науки й освіти [6]

Інформаційна революція і, як наслідок, виникнення інформаційного суспільства та його наступної фази – суспільства знань – починають кардинально змінювати не лише світову і національну економіку, а й життя людей та спосіб влаштування сучасного світу. Тому ця проблема стала однією з головних для більшості міжнародних організацій, наукових та освітянських спільнот, ділових кіл і практично всіх освічених людей [7, с.4]. Сучасний стан і перспективи розвитку кожної держави залежать сьогодні від кількості і типу тих можливостей, які вона може створити, залучити і використати для власного розвитку, і, перш за все, це спроможність перейти від традиційної моделі до інноваційної. Остання базується на інформаційній економіці та суспільстві знань і визначається можливістю суспільства оновлювати всі власні підсистеми на рівні трансформаційних інновацій, які визначають рівень адекватності суспільства викликам глобалізації і регіоналізації, створення потужних факторів саморозвитку через інтеграцію традиційних і нових можливостей для модернізацій. Як головний фактор виступає постійне поширення і сприяння успішної самореалізації як особистості, соціальної групи, певної установи (наприклад, університету), так і регіону, держави.

Найважливішим компонентом і пріоритетом розвитку сучасних держав виступає розвиненість інформаційних систем, що є реалізацією «суспільства знань». Саме воно перетворюється на фактор запровадження та оптимізації інновацій на усіх рівнях життєдіяльності суспільства і особистості, нових імпульсів розвитку всіх соціальних підсистем.

Для перехідних суспільств, типу українського, розбудова «суспільства знань» вимагає інших пріоритетів розвитку перш за все освіти та науки, переходу від репродуктивної моделі до партнерської, з новими мотивацією, цілями, технологічною та інформаційною базою, культурою взаємодії учасників навчального процесу. Мова йде про переорієнтацію на освіту, яка готує людину до життя, закріплює нові принципи стратегій життєвого успіху [8, с. 115].

Наука і освіта завжди, а особливо сьогодні виступають як чинники зрощування інтелектуального потенціалу суспільства та розвитку людського потенціалу. Сучасними проблемами наукової сфери в Україні є відсутність стратегії розвитку науки і технологій, домінування державного (відомчого) управління наукою, непрозорість фінансування, низька «капіталізація» інтелектуальних продуктів. В цьому контексті необхідним, а отже і очікуваним є впровадження низки заходів, а саме:

- перехід до стратегічного планування науково-технологічного розвитку як основи суспільно-економічного прогресу держави;
- розбудова системи державного замовлення на науково-технічну продукцію з розподілом фінансування через мережу фондів;
- створення рівних умов для суб'єктів науково-технологічної діяльності всіх форм власності;

- законодавче закріплення функціонування окремих дослідницьких груп (відділів, лабораторій);
- виокремлення дослідника як основного суб'єкта наукової діяльності, носія та власника виробленого інтелектуального продукту;
- визначення об'єктів інтелектуальної власності як невід'ємної складової основного капіталу.

Зазначенні заходи мають бути доповнені створенням системи визначення пріоритетів науково-технологічного розвитку та механізмів їх реалізації, розробкою програми приватизації об'єктів науково-технологічної діяльності, диверсифікацією джерел бюджетного фінансування та розвитком інституту інтелектуальної власності [9].

Звичайно, є зрозумілим, що, фінансуючи науку, ми вкладаємо гроші у свою майбутню перспективу. Але, як зазначив ректор КПІ проф. М. Згуровський, і досі бюджет виділяє гроші на науку за так званим залишковим принципом. Та тішить те, що престижність освіти й інтелектуальна власність уже зростають у ціні. На ринку праці конкуренція загострюється, і в результаті виграють за рахунок інтелекту, за рахунок нових знань [10].

Таким чином, стратегічною, креативною метою розвитку українського суспільства у найближчій перспективі має стати розбудова економіки знань. Ця мета повинна реалізовуватися за рахунок динамічного розвитку в державі освіти та науки. Наукові дослідження дають людині нові знання, які трансформуються у технології та продукти наукоємного виробництва, стимулюють зростання продуктивності праці, зниження матеріало- та енергоємності, підвищення конкурентоспроможності суспільного виробництва, прискорюючи темп накопичення суспільного прибутку, змінюючи мотивації трудової діяльності, і тому виступають фактором постіндустріального економічного зростання.

Інтелектуальний капітал здатен давати на кожен одиницю додаткового інвестування найвищу економічну віддачу, забезпечуючи не лише високу рентабельність виробництва та надійні конкурентні переваги на світових ринках, а й створюючи підґрунтя стратегічної прибутковості для інноваційних інвестицій [11]. Розвиток інтелектуального потенціалу населення – основа основ інноваційного вибору України та базовий пріоритет державної політики у освітянській, науковій та науково-технічній сферах. Реалізація та розвиток творчих здібностей талановитих дітей і молоді, комплексний розвиток системи освіти, стимулювання дослідницької та наукової діяльності, заохочення до творчої розумової праці, підвищення суспільного престижу праці вченого і науковця – головні цілі держави.

Що стосується освіти, сьогодні основними проблемами розвитку освітянської сфери є невідповідність кваліфікаційної структури підготовки фахівців кон'юнктурі ринку праці та недостатня якість освіти. З метою врівноваження попиту та пропозиції кваліфікованих фахівців, які готуються у ВНЗ I – IV рівнів акредитації слід перш за все:

- створити систему маркетингових досліджень та прогнозування розвитку ринку праці;
- диверсифікувати та уніфікувати освітянські заклади;
- перенести регулюючі функції Міністерства освіти та науки України на регіональний рівень, тобто створити систему муніципальної освіти;
- змінити парадигму функціонування Міністерства освіти та науки як нормативно-законодавчого, наглядового органу державної влади у сфері освіти;
- запровадити процес здобуття освіти протягом активного життя працівників.

Необхідно також стимулювати, розвиток системи неперервного навчання, що зумовить підвищення якості освіти, її спрямованість на розвиток системного творчого мислення, вироблення навичок пристосування до мінливого зовнішнього середовища та вміння пошуку нетрадиційних рішень.

Ще одним пріоритетом освітянської сфери є входження України у Болонський процес. Це дозволить уніфікувати систему вищої освіти, створить умови для розбудови сучасної інфраструктури освітянської галузі. Гармонізація нормативно-законодавчої бази та необхідність розвитку освітніх послуг дозволить запровадити сучасні методи навчання,

залучити відомих вчених практиків до викладання у ВНЗ, створити умови для переходу до муніципальної середньої освіти та зосередити державні навчальні заклади на секторі вищої освіти та післядипломного навчання.

Для того, щоб готувати суспільство та людину до інноваційного типу життя необхідно певним чином змінити саму освіту, зробити її інноваційною за характером. Для цього потрібно, по-перше, змінити спрямованість навчального процесу. Та обставина, що людство вступило в період, коли зміна ідей, технологій, знань відбувається швидше, ніж зміна одного людського покоління, означає, що ні в школі, ні в найкращому університеті неможливо навчити людину на все життя, тому необхідно досягти в процесі навчання певної мети – навчити людину вчитися впродовж життя, навчити самостійно засвоювати нові знання і нову інформацію, виробити потребу в цьому [12, с. 4] По-друге, успішно функціонувати в інноваційній економіці людина не зможе без відповідної технологічної готовності, тому надзвичайно важливим, а майже і головним є інформатизація освіти. Третє (за списком, але ні як не за важливістю) – інноваційна модель потребує формування особистості, здатної до самостійної ефективної діяльності. І по-четверте, кадрове забезпечення інноваційної економіки неможливе без створення умов для навчання впродовж усього життя.

Формування системи „наука – освіта – технологія – інновація – виробництво” – наріжний камінь розвитку постіндустріальних суспільств та єдиний можливий шлях до підвищення конкурентоспроможності і динаміки прогресу України. Саме через інтеграцію різних елементів науково-технічного, освітнього і виробничого комплексу Україна має розбудувати власну національну інноваційну систему як сукупність наступних елементів:

- установ наукової і освітньої галузі, в яких створюються нові знання;
- нормативної та макроекономічної бази, що включає, зокрема, заходи торгівельної політики, які впливають на просування технологій та їхню вартість;
- інноваційних та техно-виробничих інфраструктур, спроможних до реалізації інновацій та перетворення їх у товар;
- можливостей доступу до глобальних джерел знань та інноваційних комунікацій;
- ринкових умов, що сприяють розповсюдженню і впровадженню інновацій [11].

Для цього, окрім іншого, необхідне поетапне нарощування видатків на освіту та науку до рівня не менше 12% ВВП, що створить передумови до збільшення якісного рівня освіти всіх рівнів. Заробітну плату працівників освіти у найближчі 2 – 3 роки необхідно збільшити принаймні вдвічі. Слід також терміново вирішити проблему забезпечення підручниками та комп'ютеризації шкіл. Збільшення фінансування допоможе спрямувати наукову діяльність на забезпечення потреб інноваційного розвитку національної економіки.

Для розгляду зазначених вище питань необхідно також виділити певні характеристики загального рівня розвитку держав, як загальноновизнано розвинутих, так і тих, хто бажає до них приєднатися, а також проаналізувати залежність їх статусу високорозвинених від вкладу у розвиток науки і освіти. Економісти, політологи, соціологи та інші суспільствознавці поділяють усі країни світу на розвинені, ті, що розвиваються, і слаборозвинені. Загальноновизнано, що одним з головних критеріїв, за якими ту чи іншу країну відносять до цих статусів є співвідношення освітнього та виробничого потенціалу, тобто ніскільки освіта та наука в змозі забезпечити усталений високотехнологічний розвиток як виробництва, так і суспільства в цілому. Традиційно існує сім розвинених держав, іноді (радше за політичними мотивами, ніж за рівнем соціально-економічного розвитку) до них додають ще й Росію. Перелік держав, які мають цей статус, став звичним, впродовж значного часу він не змінюється. У цьому контексті для нас актуальним є питання про майбутнє України. Якою має бути стратегія її розвитку з огляду на усталені світові реалії?

Сьогодні будь-які наукові дослідження, спрямовані на вироблення стратегії розвитку, не можуть бути ефективними без урахування наявних світових тенденцій і сучасних викликів. Можна визначити чотири основні напрями розвитку, зумовлені вимогами нашого часу:

- остаточний і концептуальний вибір Україною вектора євроінтеграції та прийняття інноваційної моделі свого розвитку;
- поступова соціалізація Україною нової світової парадигми сталого розвитку, засади якої було започатковано наприкінці минулого тисячоліття (Ріо-де-Жанейро, 1992) і підтверджена як світова теорія і практика цивілізаційного поступу третього тисячоліття на Самміті Землі у 2002 р. (Йоганнесбург);
- посилення і поширення такого потужного загально цивілізаційного процесу, як глобалізація економіки, торгівлі, інформаційного простору, освіти, культури, що дедалі сильніше впливає на всі сегменти суспільного життя України, зрештою, як і кожної сучасної держави (йдеться насамперед про певні види національної безпеки, проблеми інтелектуальної власності, перетику творчих умів, тобто про екзистенцію України як конкурентоспроможного і водночас рівно партнерського суб'єкта міжнародних взаємин);
- духовне і національне відродження народів і народностей світу, які донедавна зазнавали (чи ще зазнають) колоніальних (тоталітарних) утисків, тобто інтенсифікація процесів ренаціоналізації та виникнення нових національних держав усупереч зовнішньому (часто глобальному) тиску [13, с. 66].

Україна володіє високорозвиненим науковим потенціалом, який спроможний ефективно розв'язувати актуальні проблеми суспільного розвитку та вирішувати сучасні інноваційні завдання. Інтелектуальний потенціал України, незважаючи на негативні наслідки соціально-економічних трансформацій, які мали місце до середини 90-х років минулого сторіччя, й дотепер лишається досить потужним. Кадровий потенціал науки завжди був сильною стороною держави і протягом багатьох років визначав місце України серед провідних європейських країн: за чисельністю науковців – близько 0,54 % від чисельності економічно активного населення (в тому числі, за чисельністю дослідників – 0,41%). Забезпеченість науковими кадрами в Україні й зараз відповідає рівню таких європейських країн, як Іспанія, Польща, Чехія, Угорщина, однак більш як вдвічі менше за середнє значення цього показника в західноєвропейських країнах. Однак, внесок науки і освіти у розвиток держави оцінюється не тільки кількістю науковців, а їх якістю, тобто їх затребуваністю у власній країні та закордоном.

Оцінити внесок національних наукових досліджень у світову науку можливо на підґрунті наукометричного аналізу репрезентативного світового потоку наукової інформації. Таке завдання у середині 90 – х років 20 століття вирішувалося російським дослідником І. Маршаковою-Шайкевич (здебільшого у російському вимірі) на основі наукометричного аналізу баз даних Інституту наукової інформації США [14, с. 21]. Наукова інформація, як продукт діяльності вченого, – є набагато більше, ніж проблеми наукових бібліотек та наукової літератури, вона змінна частина соціальної тканини науки, яка виробляється у одних умовах, та використовується у інших. У дослідженнях затребуваності наукової інформації треба використовувати такі показники, як: ступень (кількість) цитування, доля публікацій (насамперед світових, закордонних), кількість наукових досліджень, грантів, кількість наукових лауреатів, у тому числі нобелівських та інших всесвітньо визнаних премій тощо.

Нові можливості, які несе з собою інформаційна революція, створюють виклик традиційним системам генерування, розповсюдження та передачі знань, тобто системам науки й освіти. Потужні бази даних і знань відіграють роль гігантських «сховищ» для нескінченних фактів і базових даних у всіх сферах людської діяльності, а глобальні комп'ютерні мережі стають потужними інструментами для високошвидкісного доступу до цієї інформації з будь-якого куточка світу.

У зв'язку з цим істотно зростає роль методологічних, системних, міждисциплінарних знань людини, необхідних для раціонального й осмисленого оперування з різноманітними знаннями і даними з метою вирішення нових, нестандартних проблем. У цій новій парадигмі найголовніше місце відводиться аналітичним здібностям вченого чи педагога, тобто його спроможності шукати і знаходити необхідну інформацію, точно формулювати проблеми і

гіпотези, вбачати в сукупностях даних певні закономірності, знаходити розв'язання складних міждисциплінарних задач.

Ці обставини створюють нові можливості, але й вносять нові проблеми в методологію та організаційні засади сучасної науки і освіти. Наука стає капіталовкладенням у світовий громадський інтерес. Через дослідження та освіту вчені, як учасники глобального інформаційного процесу, сприяють створенню і розповсюдженню знань. Це великою мірою впливає як на добробут окремого народу, так і на світові економіки в цілому.

Науковий прогрес спирається на повному і відкритому доступі до даних, які відбивають загальні факти розвитку природи та суспільного розвитку. Але протягом останнього часу, спираючись на об'єктивні обставини, вільний доступ вчених до загально-природничих та суспільних даних стає дедалі обмеженішим, що викликає гострі дискусії у світовому науковому співтоваристві. При цьому, на користь відкритого доступу до даних наводяться такі аргументи:

Дані, одержані в результаті державно-фінансових досліджень, є всенародним надбанням, здобутим в інтересах усього народу. Вони мають бути максимально відкритими та доступними. Доступність може в розумних рамках обмежуватися лише інтересами національної безпеки, захистом конфіденційності, прав інтелектуальної власності та ексклюзивними правами основних розробників, що діють обмежений час.

Вчені є як користувачами, так і виробниками баз даних у конкретних розділах знань. Але наукові бази даних не є статичними. У ході своїх досліджень вчені часто звертаються до різних баз даних з метою створення нової бази, призначеної для потреб конкретних досліджень. Синтез даних, отриманих із різних джерел, дає можливість нового погляду та прогресу в розумінні природи і є суттєвою складовою наукового процесу. Історія науки багата на приклади, коли збір даних відіграє вирішальну роль у науковій революції, яка, своєю чергою, мала великий вплив на суспільство.

Публікація даних багато важить для наукових досліджень та розповсюдження знань. Достовірність результатів досліджень залежить від відкритої публікації даних, на які спираються ці дослідження і які дають можливість відтворення одержаних результатів різними вченими. Обмеження щодо публікації даних та вимога до колег повторно збирати дані з оригінальних джерел підриває можливість вчених розповсюджувати знання [7]. Лідерами процесів інтеграції вищої освіти та промисловості є США та Німеччина. Проблеми інтеграції вищої школи та промисловості висвітлюються в програмних документах ЮНЕСКО та ОЕСР, розглядаються на світових форумах. У документах цих міжнародних організацій та у Всесвітній декларації про вищу освіту XXI ст., прийнятої на Всесвітній конференції з вищої освіти (Париж, жовтень 1998 р.) містяться рекомендації щодо зміцнення співробітництва університетів з промисловістю, проведення університетами комплексних міждисциплінарних досліджень в інтересах промисловості, прогнозуються суспільні потреби, на які має бути сконцентровано увагу університетської науки. Важливо відзначити втілення в життя цих рекомендацій у розвинених країнах світу шляхом створення при університетах технопарків, науково-дослідницьких та інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, дочірніх фірм, зорієнтованих на розв'язання завдань промисловості, включаючи розробку високих технологій. Саме через ці інноваційні структури здійснюється трансфер науково-технічних розробок, що мають інноваційну перспективу в промисловість.

Якщо розглядати найближчі приклади, у Росії успішно функціонує Російський державний університет інноваційних технологій та підприємництва, а також з орієнтацією на галузеві інтереси у сфері управління інноваціями створюються науково-навчальні інноваційні комплекси при провідних наукових та науково-виробничих організаціях у наукоємних галузях. Ця форма дозволяє оптимізувати цільову неперервну підготовку та перепідготовку спеціалістів у галузі розробки та застосування критичних, інформаційних та інших інноваційних технологій, а також для наукового супроводження інноваційних проектів та програм, управління якістю продукції та послуг. Як правило, таким розвиненим

науково-навчальним інноваційним комплексом забезпечується повний комплекс послуг для генерації та розвитку інноваційних процесів.

У США за програмою, підтриманою Національним науковим фондом, при провідних технічних університетах США створено мережу центрів інженерних досліджень (ERC) [15, с. 22]. В основу діяльності цих центрів інженерних досліджень покладено активне довгострокове партнерство промисловості із університетською освітою та наукою за стратегічним планом. Відповідно до цього плану сформовані програми досліджень та освіти. Програма досліджень включає проведення як наукових досліджень із елементами генерації нових знань, так і дослідно-конструкторські розробки разом з їх випробуваннями. Освітня програма передбачає інсталяцію наукових результатів, отриманих за результатами досліджень, у нові навчальні модулі та курси.

У кінцевому результаті це не тільки має сприяти зростанню освітнього потенціалу України, підвищенню загального рівня конкурентоспроможності вітчизняної сфери освіти, а й має прискорити перебіг інноваційних процесів у національній економіці, у першу чергу за рахунок активізації творчої діяльності, професіоналізації учасників цих інноваційних процесів. При цьому інтеграція до світового освітнього простору має відбуватися на засадах пріоритету національних інтересів, подальшого розвитку інноваційного потенціалу сфери освіти, забезпечення взаємовигідного характеру міжнародного співробітництва.

Література:

1. Мороз О. Не заступайте патріотизмом науку! Дзеркало тижня 44, 17 - 23 листопада 2007
2. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. – К. НІСД, 2002. – 864 с.
3. Корсак К. Про міфологічність поняття "освіта". Науковий світ №4, березень, 2009 С.2-5
4. Дмитренко М. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України. Монографія. – К.: "Знання України", 2006. – 348с.
5. Гаджиев К. Американская нация: национальное самосознание и культура. – М.: Высшая школа, 1990. – 418с.
6. Дмитренко М. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період. Монографія. – К.: 2006. – 192с
7. Згуровський М. Суспільство знань та інформації – тенденції, виклики, перспективи / М. Згуровський // Дзеркало тижня. - № 19. – Суб. 24 – 30 трав. – 2003.
8. Жук М. В. Сучасна українська освіта за умов конкуренції інформаційних потоків / М. В. Жук // Філософія і освіта. Зб. наук. праць. Наук.–практ. конф. – Суми: Сумський держ. ун-т, 2005. – С. 114 – 118.
9. Крисаченко В.С. Перспективи і проблеми розвитку гуманітарної сфери / Український соціум. Національний інститут стратегічних досліджень/
http://www.niss.gov.ua/book/Krysachenko/11-5-Ukr_Socium.pdf
10. Бондаренко В. Фінансуючи інтелект, ми тим самим вкладаємо гроші у своє майбутнє.../ Інтерв'ю з ректором КПІ проф. М. Згуровським // Дзеркало тижня. - № 48. – 14 – 20 грудн. – 2002.
11. Доктрина Економіки знань (проект)/ http://www.semynozhenko.net/ufv/files/ec_znan.doc
12. Кремень В. Г. Модернізація системи освіти як важливий чинник інноваційного розвитку держави / В. Г. Кремень // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Зб. наук. праць. – Вип. 1 (5). –Х.: НТУ "ХПІ". – 2003. – С. 4.
13. Вовканич С. "Дім" нації і глобалізаційні тенденції: Соціогуманістична компонента стратегії розвитку України / С. Вовканич // Вісник Нац. акад. наук України. – 2003. – № 4. – С. 66.

14. Московкин В. Существует ли «конвертируемая наука» в постсоветских странах? / В. Московкин // Новый коллегіум. – 2005. - №1/2. – С. 21.
15. Рыбальченко И. А. Стратегия партнерства в достижении новых знаний, образования и технологий / И. А. Рібальченко // Проблемы науки. – 2002. – № 3. – С. 21-30.

Жабінець Н.В.

*кандидат політичних наук, старший викладач
кафедри соціально-політичних дисциплін
НПУ імені М.П.Драгоманова*

ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМУ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

В процесі модернізації світу постіндустріальна цивілізація формує свою ціннісну парадигму, беручи за основу вже набутий досвід попередніх цивілізацій (доіндустріальної, ранньоіндустріальної, пізньоіндустріальної). «Нова система цінностей – не альтернативна старій, а більш узагальнена» [1, 193]. В кінці 70-х років ХХ століття радикально змінилась ментальність робітників, стала складатися нова система цінностей сучасної людини, яка адекватно відображає сучасну соціальну структуру, «ціннісні парадигми змінилися у бік усвідомлення пріоритетів загальнолюдських цінностей» [2, 3].

Такі тенденції змін ціннісних уявлень у західному суспільстві підтверджують дані досліджень американських науковців Х. Хендерсона, Д. Янкеловича, Р. Інглегарта, А. Маслоу, в яких, досліджені ціннісні орієнтації різних верств, вікових і соціальних груп населення західних країн 70-х років. Ці дані відображають тенденцію розвитку прагнень людей наповнити своє існування високим духовним змістом, знайти форми самовиявлення та самореалізації, що відрізнятимуться від конкурентної боротьби за високі стандарти споживання. В. Айклер, Е. Араб-огли, Ю. Шрейдер констатують постійну прихильність європейської цивілізації до загальнолюдських цінностей і відзначають поглиблення цієї тенденції в останні десятиліття ХХ ст.

Соціологічні дослідження цих років виявили помітне зрушення у бік заміни споживацьких цінностей постматеріальними, виникнення нового типу попиту – не стільки на продукти, скільки на стиль життя, які включають усвідомлення значення людського існування, прагнення до участі в процесі прийняття соціальних рішень, до соціальної справедливості, широкого вибору соціальної ролі в межах більш естетичного та здорового оточуючого середовища. На перше місце виходять такі цінності, як освіта, міцна сім'я, виховання дітей, цікава робота, цінності самореалізації, саморозвитку, участі в організації та керівництві виробництвом, визнанні та повазі особистої гідності, спілкування. „Надзвичайно швидко розвивається і „ринок особистостей”. Люди різних професій, різного соціального і майнового статусу прагнуть адаптуватися в ринкових умовах... В результаті товаром стають не лише матеріальні, але й духовні цінності” [3, 1]. Особливо ці зміни в ціннісних орієнтаціях помітні в середовищі молоді, оскільки вона має більш високий, порівняно з попередніми поколіннями, рівень освіти. Це пов'язано насамперед із впливом досягнень науково-технічної революції, високою потребою щодо особистісного розвитку.

Друга половина ХХ століття характеризується стрімким розвитком виробництва, підвищенням економічних стандартів життя й соціальної захищеності більшості населення, значним зростанням матеріального добробуту Заходу, що дає всі підстави для розгляду сучасної світової історії як нового етапу в розвитку цивілізації, етапу «нової якості світового розвитку» [4, 23]. Значний розвиток науки та техніки збільшив їх пріоритетність у всіх

сферах суспільного життя. Сучасне суспільство є інформаційним внаслідок того, що саме наука й знання, вміння працювати з масовою інформацією стають найважливішим його ресурсом.

Соціальні зміни та перетворення безпосередньо позначаються на соціально-культурному розвитку особистості. Визначились соціальні пріоритети: творчий характер праці, вільний час, що спричиняє подальший розвиток індивідуальності. На зміну матеріальним цінностям прийшли цінності модернізованого суспільства: загальнолюдські цінності (безпека, права людини, свобода вибору), екологічні цінності, інформаційні цінності, гуманістичні цінності. Розуміння праці як обов'язку або покликання змінює погляд на неї як на засіб самореалізації, можливості самоствердитись, а матеріальна сторона більше не є визначальною. Зрештою, й сама людина визначається як неперехідна цінність. Сучасне людство звернулось до християнських цінностей, визначивши їх як ціннісно-нормативну основу постматеріальної культури. Дослідники визначають принципи християнської моралі – «внутрішньої духовної свободи людини», «рівності усіх перед Богом» – як основу для формування сучасних принципів демократії, соціально-правового розвитку сучасної західної цивілізації [5, 4].

Сьогодні все частіше можна почути про так званій «діалог культур» світової спільноти, в процесі якого людство отримує шанс вирішити найболючіші загальнолюдські проблеми, визначити загальноцивілізаційні цінності та пріоритети. Діалог культур веде до посилення взаємозалежності всіх частин світу, єднання людства для вирішення глобальних проблем. Країни Заходу звертаються до моральних основ країн Сходу, які в свою чергу охоче користуються технологічними досягненнями західної цивілізації.

Процес зміни цінностей, як стверджує А. Абишева, притаманний кожній людині і є наслідком її свободи [6]. Сама свобода стає для сучасної людини цінністю й усвідомлюється нею як можливість самостійного вибору, наукового й особистісного пошуку, раціонального використання знань, інформації. Це, в свою чергу, обумовлює виникнення нерівності, спричинене природною нерівністю здібностей і талантів людей, а значить зумовлює пошуки творчого забезпечення справедливості нового порядку. Процес модернізації триває з другої половини ХХ століття і охоплює все більшу кількість країн, які на сучасному етапі визначаються як перехідні суспільства. Залучення людей тих країн, що розвиваються, до загальнолюдських цінностей, подолання глобалізації позитивно впливає на усвідомлення ними впливу життєдіяльності людини на світ як єдиний біологічний простір, на пошуки шляхів розв'язання проблем і суперечностей людської цивілізації. Разом з тим сучасні науковці відзначають відносну відірваність постіндустріального світу від країн з низьким соціально-економічним рівнем розвитку, що призводить до їх «значної залежності від постіндустріальних країн, як постачальників нових технологій та інформації, залишаючись виробниками масової індустріальної продукції або сировини, не створюючи нових технологій та інформації, що зумовлює стійкий рівень нерівності в міжнародному масштабі» [7,33]. Серед небезпек глобалізації професор Вільного Університету Західного Берліну Е.Альтфатер називає дилему, яка постає між демократією та глобалізацією: „з одного боку, завдяки економічній глобалізації, в світі розповсюджується формальна демократія. А з іншої – глобалізація все більше послабляє соціальну демократію та скорочує реальну участь людей в користуванні суспільними благами”. Наступною проблемою дослідник вбачає у втраті сучасними державами в процесі глобалізації значної кількості свого національного суверенітету [8,57].

Неоднозначне також ставлення сучасного людства до процесу «вестернізації», який сприймається як зростаючий вплив західних країн на культуру й політику країн, що розвиваються. Цей процес включає не лише передачу позитивного досвіду господарювання, засвоєння демократичних норм, принципів, але й поширення комерційної субкультури, нових форм відчуження людини.

Сьогодні вже можна говорити про процес постмодернізації, який, за визначенням українського політолога В. Горбатенка, включає: «переорієнтацію інфраструктури

суспільства індустріального типу в напрямі розвитку його інформаційних можливостей та постматеріальних цінностей; формування екологічного суспільства, заснованого на впровадженні природозберігаючих технологій; розширення сфери індивідуальної свободи людини, створення для неї можливостей вибору, незалежності від тиску традицій, середовища, місця проживання» [9, 21]. Виходячи з цього визначення, слід зазначити, що відмова від попередніх цінностей і формування нової парадигми в умовах перехідного суспільного розвитку, як правило, проходить із значними труднощами, зумовлює духовну кризу особистості, зниження її політичної активності, соціальну дезорієнтацію та депресії. Разом з тим перед людиною нової епохи відкриваються широкі можливості для самореалізації та самовизначення, заявити про себе як про унікальну особистість, індивідуальність з властивими їй можливостями, системою знань і навичок. Пошук нової ідентичності змушує знову звертатися до вічних цінностей, які наповнюють сенсом людське життя [3, 3].

Формування громадянського суспільства передбачає процес перерозподілу влади на економічну, духовну і звичайно правову владу, що сприяє демократичній модернізації суспільства, зміцнює незалежність громадян від держави. Громадянам такого суспільства забезпечені їх законні права та свободи: право вільного вияву своїх поглядів та думок, свого світогляду, право вибору форм економічного та політичного життя, ідеології. Слід відзначити, що формування громадянського суспільства передбачає створення умов для громадянської консолідації та культурної толерантності; перетворення участі з конфліктної форми у форму конструктивного співробітництва урядів будь-яких рівнів з громадянами.

Українська держава взяла курс на демократизацію суспільства, тобто визначила пріоритетність системи демократичних політичних цінностей. Така система цінностей гарантує громадянам трансформацію політичної і соціально-економічної, духовної сфер, утвердження загальнолюдських, постматеріальних норм, ідеалів. Стрімкий розвиток виробництва, значне зростання матеріального добробуту, поділ праці, що відбувались у другій половині минулого тисячоліття, дає всі підстави для розгляду сучасної світової історії як нового етапу в розвитку цивілізації, етапу «нової якості світового розвитку» [4], де пріоритетними процесами визначаються гуманізація, демократизація, індивідуалізація [10, 86]. Завдання України полягає в тому, щоб органічно вписатися у цей етап.

Формування системи цінностей суспільства вимагає не лише засвоєння загальнолюдських цінностей та пріоритетів, але і врахування національних, релігійних традицій, особливостей менталітету. Сучасні постіндустріальні країни формували свою систему цінностей, норм, установок, ідей протягом значного історичного періоду, тому вони не можуть бути перенесені без певної адаптації до іншого суспільства, яке розвивається. На думку російського вченого А.Гусейнова історичне минуле народів Західної Європи сформувало сучасний тип громадянина, людини з народу, який сам до себе ставиться з повагою, та якого внаслідок цього змушена була поважати влада. На противагу цьому в пострадянських країнах багатовіковий досвід існування в умовах самодержавства та тоталітаризму призвели до „викорінення будь-яких слідів внутрішньої демократії в народі”, та як наслідок було сформовані певні риси „внутрішньої жорстокості, сліпої ненависті до заможних та культурно розвинених людей, до закону та представників влади” [8, 56]. Цю думку підтверджують дані, які наводять російські дослідники політичної культури В. Лапкін, В. Пантін, які стверджують, що на сучасному етапі розвиток Росії та України «багато в чому асинхронний розвитку Заходу та проходить в протифазі з ним» [11, 77]. Цей висновок вчені обґрунтовують тим, що світовий розвиток сьогодні визначають процеси глобалізації, які, на відміну від тенденцій створення держав – націй у країнах, що виникли на теренах імперії, веде до визначення загальнолюдських, всесвітніх основ духовного життя суспільства.

На шляху створення українським суспільством демократичної соціально-правової стабільної держави з властивим постіндустріальним країнам громадянським суспільством виникають перешкоди, які можна і необхідно подолати, вирішити. Це і створення стійкої, взаємопов'язаної системи політичних, економічних, соціально-позитивних цінностей, що

поділяються всіма членами суспільства, вирішення цілої низки соціально-економічних, екологічних питань, соціального захисту населення, що веде до консолідації суспільства, підвищення рівня довіри населення до інститутів влади, формування чіткої громадської думки та громадянської позиції членів суспільства. Існування в Україні багатючих надр, родючих чорноземів, дивовижних природних здравниць є безперечною позитивною основою для формування нової системи ціннісних орієнтацій, але в сучасному постіндустріальному суспільстві більше цінуються засоби організації суспільства. Дослідження останніх років доводять, що інтеграція України в західну цивілізацію можлива, але за умов набуття державою і суспільством цивілізаційних якісних характеристик.

Процес інтеграції політичних цінностей сучасної України в систему загальнолюдських цінностей було розпочато у 90-і роки ХХ ст. зі здобуттям країною національної незалежності. Визнання пріоритету загальнолюдських цінностей в Україні пов'язане з відмовою від класового підходу до пізнання і оцінки суспільних явищ й кардинальним оновленням розуміння духовної основи розвитку людського життя, ідеологічного мислення і норм практичної діяльності. Таке визнання пов'язане з рухом людства від ізоляції і замкненості його суспільностей до єдності й цілісності. Воно, безперечно, являє собою об'єктивну тенденцію історичного розвитку. Такі цінності як свобода, демократія, права людини, соціальна справедливість уже не є в сучасному українському суспільно-політичному контексті абстрактними категоріями суспільного блага, а стають цивілізаційно-демократичними ідеалами [12, 333]. Розмірковуючи над проблемами входження українського суспільства до світової спільноти Анна Процик називає цей процес „природним процесом інтеграції чи точніше, реінтеграції України у Європу”, що не лише не загрожує українській національній ідентичності, оскільки національна ідентичність вбирає в себе також і наднаціональні ідентифікації, а також може розглядатися як процес взаємозбагачення двох культур” [13, 151-152].

В останні десятиліття ХХ й на початку ХХІ століття спостерігається стійка тенденція до поглиблення інтеграції світу зі збереженням його різноманітності. Більшість країн, що стали на шлях економічної і політичної модернізації, здійснили суттєвий прорив до сучасного цивілізованого розвитку. Інтеграція зумовлює діалог різних цивілізацій, культур, ставить на порядок денний проблему пошуку загальнолюдських підвалин для взаєморозуміння [14, 179]. Життя людини в новому для неї інтегрованому світі потребує постійного пошуку консенсусу, компромісів, поважного ставлення до людей з відмінними системами цінностей і поведінкою. Мистецтво співжиття в інтегрованому світі означає повагу до різних культурних традицій зі збереженням власної національної культури. Відтак, загальнолюдська ціннісна орієнтація є природним процесом, відповіддю на виклик часу.

Визнання пріоритету загальнолюдських цінностей потребує нової ієрархії ціннісних установок і орієнтирів. Локальні цінності в рамках цієї ієрархії не поглинаються загальнонаціональними цінностями, а лише обмежуються певною сферою. Будь-які цінності локального порядку мають повне право на існування, однак вони не повинні абсолютизуватися. Домінування локальних цінностей поза загальнолюдськими є особливо небезпечним у політичній сфері. Воно, як правило, призводить до диктату політики і політичної ідеології над усіма сферами суспільного життя, що включає філософію, мораль, мистецтво, науку, економіку, сім'ю, побут та ін.

Виправдання локальних, суб'єктивно визначених ціннісних установок через політику є особливою формою тоталітарного мислення, що ґрунтується на моністичному сприйнятті усіх проявів людського життя [15, 40–51]. Таке мислення здатне сформулювати (в тому числі в головах людей, які приймають політичні рішення) спотворені уявлення щодо прийнятності авторитарних форм як засобу модернізації суспільства, держави [16, 69–84]. За цих умов втрачається розуміння соціальної ціни реформаторських зусиль і з'являється виправдання ролі насилля, жорстких схем державного управління в сучасному розвитку.

Груповий детермінізм, націоналізм, які практикуються в якості свідомо обраних пріоритетних цінностей, нерозривно пов'язані з насиллям. Мотивація майбутнього розвитку

домінуванням у минулому насилля як засобу історичного поступу в сучасних умовах є не виправданим і неприпустимим. Тим паче, що в минулій історії можна знайти немало форм ненасильницьких соціально-політичних дій (від гандизму до «помаранчевої революції»). За основу політичної діяльності слід прийняти тезу, що в суспільстві не існує таких суперечностей, які б розв'язувалися виключно насильницькими методами. Це стосується не лише територіальних спорів, конфліктних, кризових ситуацій, а й масштабних переходів суспільства від одного до іншого стану. Отже, насилля народжує тільки насилля, його аж ніяк неможливо трансформувати в суспільне благо, від нього можна й необхідно лише відмовитись.

Важливою для України проблемою є ефективне і органічне поєднання національних цінностей із загальнолюдськими. Виходячи з того, що нація є історично своєрідною формою переходу від особливого до всезагального, варто не вбачати в ній раз і назавжди застиглу субстанцію, а мислити її, виходячи з необхідності здійснення зазначеного переходу. Нація являє собою соціокультурну спільність, яка не зводиться до суто етнічних особливостей. До національної культури люди прилучаються індивідуально, через процес соціалізації, який здійснюється в рамках певної спільноти. Саме з об'єднання індивідів на спільній основі виникає громадянське суспільство. Останнє, своєю чергою, формує в окремої особистості риси відкритості по відношенню до інших ціннісних систем, усвідомлення своєї не тільки національної, а й загальнолюдської приналежності.

Україні для того, щоб стати цивілізованою країною, недостатньо створення правової держави і ринкової економіки. Необхідно подолати межу, яка окреслює існування людей в якості лише етнічної спільноти. Вихід на широкий шлях людської цивілізації не означає заперечення нації, а, навпаки, робить можливим її існування. Бути українцем по крові й по культурі – це принципово відмінні риси. Національна культура для кожного народу є засобом прилучення до надбань людства. З цієї точки зору цивілізація як ціннісна основа вселюдського поступу означає входження народу через власну національну культуру в спільну сім'ю народів, включення себе у загальносвітовий демократичний процес.

Крайні форми націоналізму, які абсолютизують етнічні відмінності, свідчать не про наявність, а, навпаки, про відсутність розвиненої нації. Ставлення інтересів нації вище інтересів окремої людини, особистості засвідчує неподоланність комплексу національної неповноцінності, слабкість і незавершеність національного розвитку, пріоритет етнічного перед національним. Здорова нація повинна займатись пошуком спільних рис у себе та представників інших країн, цивілізацій, культур.

Проголошення пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості українського суспільства досі сприймається неоднозначно. Причини цього слід шукати в багатовіковій історії країни, яка перебувала переважно в умовах колективістської свідомості, бюрократичної опіки, попрання прав людини. Проголошення будь-яких цінностей залишається зовнішньою і формальною дією, якщо воно не забезпечується відповідними стилями життя, поведінкою соціальних суб'єктів, державним устроєм.

Розвиток цінностей, апробованих світовою культурою, означає впровадження духу змагальності у сфері духовної творчості й розвитку матеріальної культури, конвергенцій ідей і досягнень на базі загальнолюдських інтересів. Існує глибинний внутрішній зв'язок між ідеєю пріоритету загальнолюдського і демократизацією суспільного життя, що включає багатопартійність, плюралізм думок, прагнення до консенсусу, відмову від насильницького розв'язання соціально-політичних конфліктів. Відкритість суспільства означає, перш за все, відкритість до світу, що дозволить швидше подолати Україні відставання від передових у технологічному відношенні країн, залучення новітніх досягнень людської цивілізації.

Розуміння загальнолюдських цінностей на понятійному рівні означає певні спільні для всіх історичних епох умови життєдіяльності людей і форми людського співжиття, які відображаються у всезагальних вимогах, гуманістичних принципах. Складність інтегрування національних цінностей у загальнолюдські полягає в тому, що загальнолюдське найчастіше не лежить на поверхні, воно приховане не тільки від повсякденної, а й від теоретичної

свідомості. У своєму повсякденному житті люди схильні фіксувати не те, що їх об'єднує, а те, що відділяє. Зазвичай, усвідомлення людьми свого інтересу не виходить за рамки соціальної чи національної групи, до якої вони належать. Звідси, загальнолюдські цінності слід розглядати лише як ідеальну форму, якій мають відповідати ті форми людського життя, які здатні реально об'єднати людей. Заклики до об'єднання, до всесвітнього братства ніким не будуть почуті, якщо їм нічого не відповідає в реальному житті, або якщо вони суперечать загальному поступу людської цивілізації.

Конкретний зміст загальнолюдського в його сучасному розумінні має відповідати наступним вимогам: 1) бути значимим для кожної людини; 2) не розділяти, а об'єднувати людей; 3) перебувати в річищі людської цивілізації. В цьому сенсі особливе значення має визнання на загальнолюдському рівні абсолютної цінності людської особистості, індивідуальності. Розуміючи індивідуальне як всезагальне, слід подолати в національній культурі прагнення підігнати людей під певні загальні й обов'язкові для всіх правила і настанови. Слід розкрити індивідуальний сенс всезагального й наповнити його конкретним змістом. Шляхом до досягнення єдності й згоди між народами є визнання індивідуального сенсу в якості всезагального. В цьому контексті одним з головних надбань цивілізації є права людини, в яких закріплюється звільнення людини від будь-яких форм особистої залежності, рівність перед законом.

З виникненням правової держави будь-яка форма особистої влади одних людей над іншими фіксується громадською думкою і суспільною свідомістю як порушення прав людини. Права людини є основою вільного підприємництва, ринкового господарства, умовою вільної діяльності в усіх сферах людського життя. Отже, визнання і використання світовим співтовариством основних прав людини є шляхом до досягнення єдності і згоди між народами. Таке визнання не повинне мати ніяких виключень: будь-яка поступка на користь того чи іншого прояву націоналізму, расизму, класової переваги, ідеологічної чи релігійної нетерпимості може бути витлумачена як відступ від загальнолюдської моралі, злочин перед людством. В основу моралі і права, які претендують на загальнолюдську значимість, має бути покладено визнання безумовної цінності кожного людського індивіда, незалежно від місця його проживання, соціального становища, національного походження, партійної приналежності й віросповідання.

В сенсі формування загальнолюдських цінностей важливою проблемою є необхідність гармонізації свободи і рівності. Фактична, істинна рівність означає рівність не в матеріальному, а в духовному надбанні людей, коли кожному реально належить все те, що належить іншому. Така рівність виключає поділ багатства між людьми, але передбачає доступність цього багатства кожному. До тих пір, поки люди будуть зайняті поділом речей і грошей, вони ніколи не будуть рівними. Світовий досвід засвідчує, що гармонізація суспільних відносин можлива на основі соціального партнерства. Особливо це стосується утвердження тенденції, що проявляється в індустріально розвинутих країнах, «до переміщення центру тяжіння політики соціального партнерства з національного на галузевий та місцевий рівні – це дає змогу більш адекватно врахувати як специфічні галузеві, так і регіональні особливості соціального розвитку, що є особливо актуальним для України» [17, 232].

Те, що відбувається в Україні сьогодні стосовно розуміння свободи й рівності є явищем тимчасовим, свого роду хворобою росту. Для бідного суспільства найбільш важливою проблемою видається рівність людей у розподілі матеріальних благ. Для багатого суспільства з високим рівнем життя на перший план виходить рівність людей у духовному розвитку і освіті, у творчій самореалізації й можливості жити у відповідності зі своїм особистим покликанням і природними здібностями. За такого підходу рівність не заперечує свободу, а робить свободу кожного, як свободу особистого і безмежного розвитку. Визнання цінностей кожної людини, повага до її індивідуального вибору без тиску ззовні, захист її прав на самобутність здатні примирити всіх людей, стати основою для їх рівного діалогу і по-справжньому цивілізованого спілкування.

Література

1. Лапин Н.И., Беляева Л.А., Наумова А.Г., Здравомыслов А.Г. Динамика ценностей населения реформируемой России. – М.: Эдиториал УРСС, 1996. – 202 с.
2. Ціннісні орієнтації. Аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80-90-х років./ А.Т.Гордієнко, В.С.Пазенок, Л.А.Ситниченко, С.О.Комарний, В.О.Курганський. – К.: Наукова думка, 1995. – 226 с.
3. Шайгородський Ю. Ціннісна складова сучасної політичної міфології // Політичний менеджмент. – <http://www.politik.org.ua/pfv.php>.
4. Кулагин В.М. Мир в XXI веке: Многополюсный баланс сил или глобальный рах democratica? // Политические исследования. 2000. – № 1. – С. 23-37.
5. Лекторский В.А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм // Вопросы философии. – 2001. – №4. – С. 3-9.
6. Абишева А.К. О понятии «ценность» // Вопросы философии. – 2002. – №3. – С. 139-146.
7. Иноземцев В.Л. Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии // Политические исследования. – 2000. – № 1. – С. 28-39.
8. Демократия: универсальные ценности и многообразие исторического опыта. Материалы совместного круглого стола ИФ РАН, журналов «Полис» и «Политический класс» // Политические исследования. – 2008.- №5. – С. 55-74
9. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
10. Розин Я.А. К вопросу о природе ценностных явлений // Философские науки. – 1989. – № 6. – С. 89-93.
11. Лапкин В.В., Пантин В.И. Восприятие западных институтов и ценностей в постсоветском пространстве: опыт Украины и России // Политические исследования. – 2004. – № 1. – С. 74-88.
12. Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 578с.
13. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва: Пер. з англ.. А.Іщенко. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2004. – 362с.
14. Семенникова Л.И. Россия в мировом сообществе цивилизаций: Учебное пособие для вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – Брянск: «Курсив», 1999. – 558 с.
15. Вовк В. Соціокультурні чинники формування масових умонастроїв в Україні // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 40-51.
16. Гавра Д.П., Соколов П.П. Исследование политических ориентаций // Социологические исследования. – 1999. – № 1. – С. 69-84.
17. Соціальне партнерство / С.В. Бакуменко, І.Є. Левенець (керівники авторського колективу), О.М. Грибаков, М.Л. Дубровський, І.М. Дубровський, В.І. Жуков, О.В. Мірошниченко, Г.В. Осовий, А.Я. Рибак, А.П. Садовенко, С.Я. Українець, О.І. Уманський : Навчальний посібник. – К., 1999. – 300 с.

Кіянка І. Б.,
кандидат політичних наук
доцент кафедри політичних наук і філософії
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

МНОЖИННІ ВИМІРИ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається проблема множинних вимірів середнього класу, який є один із важливих соціальних груп, що сприяє демократичному розвитку суспільства в країнах Західної Європи та США. Ідея середнього класу для країн посткомуністичного простору стала унікальною панацеєю у період трансформації та сьогодення. І тому, середній клас прийнято вважати гарантом політичної стабільності в демократичних суспільствах заради прогресу і загального добробуту.

Сучасний світ ринкових відносин на сьогодні переживає кризу, і не дивно, адже таке явище, як кризова ситуація та криза є ознакою чи свідченням великих суперечностей продуктивних сил та виробничих відносин. Будь-яка криза змушує переглянути попередні економічні та політичні концепції. Вона призводить до чергових соціальних катаклізмів і нового перегляду соціально-демократичних доктрин. І такий період є вдалим плацдармом для випробування та зародження середнього класу.

Мета дослідження: проаналізувати множинні виміри середнього класу.

Обговорення проблеми. Проблематика середнього класу завжди цікавила науковців, політологів, соціологів, починаючи від грецького філософа Арістотеля, який у своїй праці «Політика» зауважив: «У кожній державі ми знаходимо три групи громадян: дуже заможних, дуже убогих і третю, що стоїть посередині між ними. Оскільки ж, на думку багатьох, поміркованість і середина – найкраще (між двома крайностями), то, зрозуміло. І середній статок з усіх благ найкращий. [1] Філософ аналізував ситуацію тогочасної Греції; з однієї сторони були супербагаті люди, які не хотіли своїми статками та можливостями ділитись з іншої верстою людей – великою кількістю люмпену, які повністю підкорювались владі перших. Згодом ідея середнього класу загубилась у нетрях історичного вчення і час від часу появлялась в іншому амплуа. Зокрема в доктринах американських публіцистів XVIII століття.

Як свідчить Декларація незалежності США: «Ми вважаємо самоочевидними істини: що всі люди створені рівними й наділені Творцем певними невід'ємними правами, до яких належить право на життя, на свободу й прагнення до щастя; що для забезпечення цих прав люди створюють уряди, справедлива влада яких ґрунтується на згоді тих, ким управляють; що, коли якийсь державний лад порушує ці права, народ має право змінити його або скасувати й установити новий лад, заснований на таких принципах і таких формах управління, які повинні найкращим чином гарантувати безпеку й добробут народу» [2]. Проте переломним періодом формування середнього класу все-таки вважається Французька революція 1789 року.

Алекс де Токвіль вважав: «1789 року французи зробили величезне зусилля, найбільше з усіх, що їх будь-коли робили народи, щоб відрізати себе від свого минулого й відокремити безоднею те, чим вони були, від того, чим вони бажали бути...» [3]. І тому цілком можливим є той факт, що зародження сучасного середнього класу саме починається після французької революції, яка не просто поставила перед цивілізацією нові виклики та вимоги, але самі людські спільноти почали виробляти нове бачення щодо свого статусу у суспільстві.

М.Вебер вважав, що соціальний статус дає можливість певній соціальній групі в тому числі (середньому класу) відстоювати свої приватні інтереси, які не суперечать спільному інтересу. І тому виводив свою термінологію.

Згідно термінології, що вживається у розумінні «класи» не є в жодному випадку співтовариствами; вони представляють найчастіше лише можливу основу спільних дій. І тому ми маємо право говорити про «клас» лише в тих випадках, коли мова йде про: 1) певну кількість людей об'єднаних специфічними причинними компонентами, що стосується їх життєвих шансів; 2) такий компонент представлений виключно лише економічними інтересами в придбанні товарів або в отриманні доходу; 3) цей компонент обумовлений ситуацією, що складається на ринку товарів або на ринку праці. Саме елементарний економічний факт полягає в тому, що спосіб, яким відбувається розподіл каналів розпорядження матеріальною власністю серед безлічі людей, які зустрічаються на ринку і конкурують між собою в термінах обміну, сам по собі ж визначає специфічні життєві шанси [4].

Згідно із законом кінцевої (маргінальної) корисності або вигоди, подібний спосіб розподілу виключає із змагання за володіння високо цінованими товарами не-власників; перевага віддається власникам, які, насправді, встановлюють монополію на придбання подібних товарів. Треба врахувати й інше: такий спосіб розподілу монополізує можливості укласти вигідний контракт для всіх, хто, запасуючись товарами, не обмінює їх.

У тенденції це підсилює коаліцію власників у «війні за ціни». Порівняно з тими, хто, не володіючи власністю, не здатний нічого запропонувати, окрім як свої послуги в їх природному вигляді або товари в тій формі, які матимуть причетність до них власною працею. Даний спосіб розподілу надає власникам певну монополію, яка дозволяє їм переміщати свою власність з тієї сфери, де вона використовується не професійно в ту сферу, де вона перетворюється на «основний капітал». Іншими словами, цей спосіб додає власникам функцію підприємця і забезпечує всіма необхідними шансами для прямої або непрямой участі в розподілі прибутку.

Таке положення справ характерний лише для чисто ринкової ситуації. «Власність» і недолік «власності» є, таким чином, базисними категоріями класових ситуацій будь-якого типу. При цьому не має значення те, наскільки ефективні подібні категорії в «війні за ціни» або в конкурентній боротьбі.

Ті, хто не володіє власністю, але хто надає послуги, диференціюються як по вигляду цих послуг, так і за способом, яким вони роблять корисними дані послуги, що надаються їх одержувачеві на постійній або тимчасовій основі. Іншими словами, різновид шансу на ринку — вирішальний момент, що визначає загальні передумови індивідуальної долі. Таким чином, «класова ситуація» є по суті «ринкова ситуація».

Ф. Шмітер мову веде про класове управління, що трактує як здатність просунути широку соціальну категорію в цілому (наприклад, всіх власників засобів виробництва, робітників всіх галузей, що всіх працюють не по найму у всіх сферах господарства) на дії в рамках єдиного довгострокового курсу і добитися, щоб ті, кого зачіпає така політика, дійсно слідували їй. Теоретично узяти на себе рішення цієї задачі могли б політичні партії, проте логіка тривалої електоральної боротьби, як правило, позбавляє їх можливості виконувати подібну функцію по відношенню до працівників фізичної праці, — а по відношенню до підприємців вони по суті ніколи її і не виконували. Якщо класове управління призначено стати властивістю цивільного суспільства і політичного устрою, то в сучасних умовах узяти на себе практичну його реалізацію доведеться мережі асоціацій інтересів [5].

Конгруентність показує, якою мірою обхват, міра монополізації і здібності координаторів одного класу, сектори або професії схожі з названими властивостями інших його класів, секторів і професій. Тут можна постулювати, що загальною тенденцією в розвитку асоціацій — особливо кластерів асоціацій, що представляють протилежні інтереси, — є посилення конгруентності. Проте, якщо поглянути на проблему в історичному розрізі, деякі асоціації можуть виступати ініціаторами використання нових форм самоорганізації (інколи запозичених з-за кордону).

Враховуючи, що для перехідного періоду в принципі характерна крайня невизначеність, нормальним для нього станом буде, мабуть, неконгруентність, і питання в тому, чи буде вона скорочуватися в ході демократичної консолідації. Наявність

громадянського суспільства де зароджується середній клас сприяє консолідації демократії таким чином:

1. Воно стабілізує очікування усередині соціальних груп, унаслідок чого влада отримує більш узагальнену, достовірну і придатну для практичного вживання, інформацію, на яку може опертися в процесі управління.

2. Воно виховує цивільні уявлення про інтерес і цивільні норми поведінки, тобто ті, в яких враховується існування суспільства в цілому і признається демократичний процес.

3. Воно забезпечує такі канали самовираження та ідентифікації, які найбільш близькі людям і фірмам і які, в даному зв'язку, найлегше використовувати при висуненні вимог, особливо вимог, адресованих далеким чиновникам центральних державних органів.

4. Воно регулює поведінку своїх членів стосовно сфери колективних зобов'язань, полегшуючи тим самим тягар правління як для влади, так і для приватних виробників.

5. Воно є важливим, хоча і не єдиним, джерело потенційного опору свавілля та бюрократії.

Підтримуючи думку сучасних політологів і суспільствознавців про те, що перехідне суспільство постає тоді, коли в ньому виникають економічні і соціально-політичні відносини якісно нового типу, власне тоді і формуються умови зародження і зростання такої верстви як середній клас. Саме й так вважають західні політологи (Дж. Гелбрейт, Д. Белл, З. Бжезинський), констатуючи й той факт, що у структурі середнього класу значна роль залежить від зростання питомої ваги науково-технічної та творчої інтелігенції. Важко це явище зрозуміти, особливо для людей радянської партійної еліти, де середній клас був незвичним явищем і вважався ворогуючим класом для робітників і селян. Але в період зміни політичної системи і краху ідеї світлого комуністичного майбутнього, інтерес до середнього класу в Україні не вщухав особливо всередині 90-тих років. Завжди виникала думка, а кого ж слід відносити до середнього класу. По-перше – це успішні підприємці, менеджери, журналісти, інтелектуали, митці. По-друге – це люди, які є не байдужими до суспільних процесів, які відбуваються в державі. І тому вони виступають активними громадянами й авангард нової «кібердемократії», творчого консюмеризму та постмодерної «нематеріальної» праці.

Зокрема Н. Пахомова у статті “Середній клас в Україні: неоплачені перспективи”, де авторка розглядає проблеми і стратегію середнього класу, зауважила: “абсолютна кількість представників середнього класу є невеликою в усіх посткомуністичних країнах. І щоб з'явився новий середній клас – стабільний, легальний, некриміналізований, - треба мати відкрите громадянське суспільство, яке б вміло захищати власні інтереси, активізувало розвиток етичних і законодавчих норм, спрямованих на реалізацію свого економічного та духовного потенціалу” [6].

Звідси випливає, що сильне громадянське суспільство є запорукою формування здорового середнього класу, що вміє відстоювати інтереси і потенціал громадянина. Проте в даній статті, відчувається скептицизм і побоювання щодо зростання середнього класу в Україні, де політична еліта має свої власні цінності і амбіції, які є повністю протилежними і суперечливими ідеям середнього класу. А можливо й сама назва статті, говорить про ідеалізоване бачення середнього класу в українському суспільстві, який має викривлений і не передбачуваний характер. Врешті-решт, щоб середній клас був міцний і надійний, в нього слід вкраплювати не тільки принципи демократії і свободи, а реалізувати соціальні блага держави, які в українському суспільстві, на жаль, мають лише декоративний характер. Навіть після подій “помаранчевої революції” середній клас сприймається як щось особливо, а іноді навіть й абстрактне явище. Адже ми не можемо зараз з впевненістю говорити, що середній клас в Україні складає 40-50% у соціальній стратифікації суспільства. Проте з періодом виборчих кампаній, ми відчуваємо як кожна з партій чи виборчих блоків та коаліцій хоче бачити в Україні потужний, інтелектуальний середній клас [7].

Партії центристського спрямування, постійно наголошують у своїх програмах на необхідності формування в країні середнього класу західного зразка як пріоритетному

завданні соціальної політики. І найчастіше, такі популістські заклики, ми зустрічаємо у виборчих марафонах, які і закінчуються реалізацією даного проекту в останній день виборчої кампанії. Насправді, західний зразок середнього класу варто не теоретично оформлювати і адаптувати в українських реаліях, а насамперед, визначити умови і можливості, які сприятимуть зародження і легальному існуванню. Адже західний зразок середнього класу має свої переваги і недоліки, але й слід не забувати про історичну традицію та місію даного прошарку і це значно відрізняється від української ментальності [8].

Розглядаючи “ідею середнього класу в Україні”, то можна відразу відчувати лінію супротиву серед різних верств населення, які задають одне й теж саме питання чи в пресі чи на проведенні конференцій, які присвячені даному питанню: “Навіщо обговорювати те, чого немає в Україні”, “Чи може бути середній клас в Україні, де панує двополюсна система класу олігархів і класу робітників”, а ще важче давати відповідь до якого класу ми відносимо українських заробітчани з Італії, Іспанії, Португалії чи Греції. Україна як перехідне суспільство, де саме й важко визначити розмір середнього класу, чинники формування і уподобання середнього класу. Якщо взяти до уваги такі критерії формування й реалізація місії середнього класу, як: професіоналізм, індивідуалізм, право вибору та власної ініціативи, тоді можна вважати, що тема є вичерпаною і ми можемо досягнути ідеалізованого суспільства, тим паче в країні з присвоєним терміном “ринкової економіки”.

Як зауважив В.Грицанюк: „перед українськими політологами і соціологами стоїть проблема не тільки визначити і дослідити умови, за яких буде формуватись та розвиватись середній клас, але створити їх, а це не так вже й легко” [9]. Проблема ідентифікації середнього класу в країнах з перехідною економікою, обумовлена наявністю соціально-політичних явищ, пов’язаних з незавершеністю трансформаційних процесів.

Формування середнього класу в Україні закономірно пов’язувалося насамперед з економічним розвитком країни в рамках моделі ліберальних реформ. Але соціальним підсумком реформ стало не формування масового та процвітаючого середнього класу, розмивання середніх верств, що існували в країні раніше, та поглиблення поляризації суспільства. Це, з одного боку, звузило соціальну базу реформ, а з іншого - надало підстав опозиційно налаштованим політикам для критики мети і напрямків реформування економіки, особливо враховуючи соціальний бік процесу ринкових перетворень [10]. Практика формування цієї бази впирається в фінансову основу. Проведення 2005 року зустрічей на рівні Президента України й Кабінету Міністрів з представниками малого та середнього бізнесу засвідчило намагання влади шукати шляхи розвитку середнього класу в українському суспільстві. Озвучуючи керівний принцип розбудови державності, середній клас в Західній Європі бере на себе відповідальність гаранта стабільного розвитку суспільства. Це в свою чергу веде до дотримання основних принципів і догмат демократії, яка характеризується середнім класом, як достоїнство і цінність, що необхідне для сталого розвитку суспільств. Власне, демократія, очима представників середнього класу справедливо вважається ефективним компромісом між економічно пануючими верствами суспільства і всім іншим населенням, своєрідною формою соціально-політичного консенсусу, який стосується керівництва суспільно-історичними процесами [11].

Таким чином, середній клас виступає гарантом політичної стабільності в суспільстві і мірилом соціального партнерства між різними прошарками. І тому базовими факторами формування середнього класу є :

А) Економічні фактори (ринкова економіка – конкуренція - приватна власність - це в свою чергу сприяє збільшення питомої ваги середнього класу, що і є корисним для суспільства.)

В) Політичні фактори (політична стабільність - правова свідомість громадян - стійка законодавча база - розвиток громадянського суспільства), що й формує сильний прошарок середнього класу.

С) Соціальні фактори (освіта-соціальна роль – соціальний статус), як необхідність для розвитку.

І тому середній клас виступає – стабільною, легальною, некриміналізованою верствою, що сприяє формуванню відкритого громадянського суспільства. В такому суспільстві громадяни вмiють захищати власні інтереси, свої права, активізується розвиток етичних та законодавчих норм, спрямованих на реалізацію свого економічного та духовного потенціалу.

Подальші дослідження пов'язані з тим фактом, що формування середнього класу в українському соціумі має недостатній рівень аргументації суто на теоретичному рівні і тому потребує значного періоду для вивчення, а ще більшого для практичного втілення за демократичними мірилами сталого розвитку. Саме період трансформації політичного процесу в Україні й сприяє цілеспрямованому формуванню середнього класу як соціального партнера. Проте соціально-економічні чинники дають в свою чергу імпульси змінного характеру, які призводять до розшарування соціальної стратифікації.

Література

1. Арістотель. Політика. К.- Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. – 115с.
2. The Declaration of Independence. On Congress, July, 4, 1776// American Government. Freedom and Power/ Lowi, J. Theodore, Ginsberg, Benjamin.-New York; London: W. W. Norton and Company, 1992.-Р. А-31.
3. Алекс де Токвіль. Давній порядок і Революція. Київ.: Юніверс, 2000.- 224с.
4. М. Вебер. Основные понятия стратификации. /Хрестоматия. Политология. под редакцией профессора М.А. Василика.- Москва. 2000. – 483с.
5. Ф. Шмитер. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии /Хрестоматия. Политология. под редакцией профессора М.А. Василика.- Москва. 2000. – 483с.
6. Пахомова Н. Середній клас в Україні: неоплачені перспективи/ <http://www.dialogs.org.ua> від 15.10.03
7. Андрусак І. Міфи й упередження середнього класу/ <http://www.dialogs.org.ua/ru/materials/full/2/270>
8. Грицанюк В. Середній клас: теоретичні аспекти// Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні. - Львів, 2001.
9. Марков І. Український середній клас зароджується в Італії/ <http://www.fog.ua>.
10. План розвитку країни/ під ред.: І. Богословської, І. Дідковського, О. Чалого. – К.: Видавнича компанія "Воля", 2005, - 97с.
11. Поліщук І. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики/ Політичний менеджмент.-К., №3. 2005. – с.137-139.

*Климанська Л.Д.,
доцент, кандидат філософських наук,
кафедра соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»*

ВАРІАНТИ ІМІДЖУ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ У МАСОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок її із важливими науковими чи практичними завданнями . В загальному вигляді стаття присвячена процесу конструювання соціальних проблем у символічному полі масової політики, що втілюється у соціально-політичних проектах, які в той чи інший спосіб намагаються вирішити соціальні проблеми. Саме для того, щоб мобілізувати матеріальні та людські ресурси на вирішення соціальних

проблем, і створюється імідж проблеми. Формування іміджу як мистецтва цілеспрямованого управління враженням у системі владних взаємин є центральною на етапі постмодерного суспільного розвитку або епохи інформаційного суспільства. Проекти соціального забезпечення, страхування, допомоги, регулювання зайнятості, охорони дитинства, боротьби з різного роду патологіями вкоренилися в соціальній практиці, а сам термін “проект” - у науковому і повсякденному лексиконі. Разом з тим одним з найменш розроблених методологічних питань вироблення соціальних проектів є сама концептуальна постановка проблеми. Крім власне визначення проблеми, постає ще питання вибору: проблем багато, вирішувати їх всі одночасно суспільство не може, отже виникає те, що спеціалісти називають конкуренцією соціальних проблем. Там, де є конкуренція, виникає потреба у створенні іміджу. Існуюча невизначеність у тому, що ж дійсно є соціальною проблемою, в який спосіб формується імідж соціальної проблеми у масовій політиці, викликає потребу теоретичного осмислення.

Проблема напряму пов'язана з науковим завданням дослідження та аналізу соціальних проблем суспільства у курсах соціальної політики і з практичними процедурами профілактики, упередження проблемних ситуацій через використання комунікативних технологій.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Як предмет теоретичного вивчення соціальні проблеми вперше стали розглядатися в США, коли в 1865 р. утворилася Американська асоціація соціальних наук [1, 452].

Великий вплив на формування соціологічного підходу до їхнього дослідження справила творчість Е. Дюркгейма, яка започаткувала функціональний підхід до трактування соціальних проблем, що довгий час панував у соціологічній теорії.

Соціологія соціальних проблем виникає як особливий напрямок і найактивніше розвивається в американській соціологічній думці. Інтенсивне вивчення соціальних проблем у США припадає на 1910-1940 р. У цей період з'явилися монографії і статті у провідних журналах із даної тематики[2]. У ранніх роботах в якості соціальних проблем розглядалися головним чином злочинність і вживання наркотиків. Їхнє дослідження спиралося на методологію Е. Дюркгейма, при цьому основний акцент робився на індивідуальній чи сімейній дезорганізації, тобто на індивідуальній девіантній поведінці. Нерідко соціальні проблеми ототожнювалися з патологією, інтерпретувалися в термінах деморалізації і пояснювалися нездатністю індивіда відповідати встановленим у суспільстві нормам і правилам, що виявлялося в дискусіях про розлучення, незаконну народжуваність та розумові розлади. Вирішення цих проблем бачилося через призму індивідуальної адаптації до існуючих соціальних умов, при мінімальному втручанні держави у відповідні процеси за допомогою таких засобів як сучасні державні соціальні програми або соціально-політичні проекти.

В політологічній літературі сутність соціальних проблем не розглядалася. За замовчуванням передбачалося, що соціальні проблеми – це те, що покликані вирішити курси соціальної політики, а як виникають соціальні проблеми, яким чином набувається статус соціальної проблеми складними соціальними обставинами у публічній політиці, не вважалося предметом для політологічного дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Отже, існує певна невизначеність у тому, чому та чи інша проблема набуває статусу соціальної, що саме (або хто саме) перетворює складні соціальні обставини на соціальну проблему. Тому наша стаття присвячена аналізу процесу конструювання іміджу соціальної проблеми, тобто дослідженню того, як проблема набуває статусу соціальної, як видозмінюється імідж соціальної проблеми, коли сама проблема виходить на публічні арени.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В якості мети статті поставлено – проаналізувати поняття «імідж соціальної проблеми», охарактеризувати особливості іміджу соціальної проблеми, виділити певну етапність у конструюванні іміджу проблеми на рівні масової політики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Кожен, хто слідкує за новинами не може не почути твердження стосовно нових соціальних проблем. Газети розповідають про те, що лікарі ідентифікували нову хворобу, або науковці виявили нову загрозу від зовнішнього середовища. Людству загрожують то світова економічна криза, то тотальна енергетична криза, то ефект глобального потепління, то «ядерна зима».

Політики використовують ярлик «соціальна проблема» для того, щоб обґрунтувати на рівні масової політики свої зусилля із спрямування ресурсів держави на вирішення тих чи інших складних соціальних ситуацій. Статус соціальної проблеми передбачає вже не тільки увагу громадськості та науковців до ускладнених обставин, а увагу політиків до них, необхідність прийняття рішень в межах соціальної політики для вирішення цих ситуацій /проблем. На державному рівні приймаються національні соціально-політичні проекти, що передбачають боротьбу із бідністю, на захист материнства і дитинства, на створення гідних умов життя пенсіонерам, вирішення проблеми бездомності, тобто проекти, які покликані вирішити масштабні соціальні проблеми.

Так в інформаційному полі масової політики з'являється сама соціальна проблема. Основним нормативно-символічним засобом, за допомогою якого проблема продукується в політиці виступає вже тепер не групова ідентифікація, а конкретні, прив'язані до реального контексту інформаційні приводи (в тому числі і такі, які конструюються свідомо). На місце громіздких ідеологій, з їх програмами та гаслами, приходять мобільніші маркетингові конструкції, перш за все політична реклама та PR (системи особливих принципів, норм та стандартів обігу інформації, використання її інтелектуальних продуктів у діагностиці проблем при узгодженні інтересів та в інших функціональних політичних процесах). Саме вони, використовуючи легку та навіть тривіальну мову звертання і перетворюючи в інструмент комунікації промову, повідомлення, образи, переконання та інші елементи людської активності спроможні забезпечити спорадичне використання людьми механізмів політики для захисту своїх інтересів.

Головним системоутворюючим конструктом у цьому процесі є імідж, поширення та споживання якого виявляється умовою формування політичних спільнот. Місце і роль іміджу в системі нормативно-символічної сфери є досить специфічними. В сучасних умовах саме імідж виступає як засіб сприйняття людьми соціальних проблем і соціально-політичних проектів, спрямованих на їхнє вирішення.

Термін „імідж” може вживатися як мінімум у двох основних значеннях. З одного боку, під ним можуть розуміти образ будь-якого об'єкта (політика, товару, фірми, явища), який сформувався й існує у свідомості певної групи людей. З іншого боку, цей термін часто використовують для позначення того образу, який «конструюється», «створюється» з метою викликати бажані зміни у свідомості та поведінці людей, справити на них певний вплив.

Імідж соціальної проблеми виникає з потреби в умовах конкурентного середовища сформувати емоційно забарвлене ставлення до обставин, що викликають стурбованість окремої групи людей. Він виникає за умови, що:

- **індивід** (який входить до певної соціальної групи людей, наприклад, жінка, яка належить до організації «Жінки за майбутнє») **сприймає** соціальні обставини, що склалися у сучасному українському суспільстві як проблемні (наприклад, її турбує те, що вона не може зробити кар'єру у великій успішній фірмі, і вважає це системним явищем);

- в результаті такого сприймання у психіці цього індивіда виникає **образ даної проблеми** (ситуація, наприклад, категоризується як «гендерна нерівність»);
- проблема зазвичай мимовільно співвідноситься із **власною системою цінностей**, де «записано», що «добре» і що «зле» (у жінки в її психіці «записано», що «мати рівні шанси на розвиток кар'єри і для жінок, і для чоловіків – це добре», «не давати можливості жінкам займати місця у вищих ешелонах менеджменту фірм – це зле» тощо);
- в результаті чого у людини виникає **ставлення** до цього об'єкту у вигляді **думки** («гендерна нерівність – це вияв соціальної несправедливості», «слід зробити щось, щоб позбутися гендерної нерівності»...).

Імідж соціальної проблеми має свою специфіку. **Особливістю іміджу соціальної проблеми** порівняно з іміджами окремих людей, організацій, інститутів є:

- **відносна безсуб'єктність**, оскільки йдеться, як правило, про імідж певних обставин або соціальної практики, не йдеться про імідж конкретної людини або групи людей;
- перенесення акценту з фактажної складової, з інформаційного каркасу, образу-знання на **«іміджологему», тобто образ-значення;**
- **опосередковано-фоновий** характер іміджу, який передбачає, що іміджформуючу інформацію про проблему громадськість, як правило, отримує через вторинні джерела (розповіді свідків або жертв проблеми, інформація із ЗМІ).

Варіант іміджу соціальної проблеми залежить від етапу комунікативного процесу. Спробуємо розглянути, яким чином видозмінюється імідж проблеми бездомності в Україні. Бездомність як проблему визначаємо як „відсутність тривалого або постійного дому, над яким індивіди або сім'ї мають особистий контроль, і який забезпечує основні потреби житла, приватності і безпеки за доступну ціну, разом з прямим доступом до соціальних та економічних послуг” [3, 7].

Первинно, зазвичай, виникає так званий **дзеркальний імідж соціальної проблеми**, тобто імідж проблеми у свідомості тих, хто найбільше потерпає від неї, у свідомості жертв складних соціальних обставин. Як правило, дзеркальний імідж соціальної проблеми стає відомим громадськості лише тоді, коли процес соціальної проблематизації вже йде в повну силу. До моменту виникнення так званих заяв-вимог дзеркальний імідж проблеми залишається в зоні замовчування. Суспільство, громадськість робить вигляд, що проблеми не існує, а отже немає про що говорити. І тільки після того, як з'являється інформація про заяви-вимоги щодо соціальної проблеми, експерти, науковці, журналісти роблять спроби дізнатися про те, що ж думають про саму проблему люди, які найбільше від неї страждають. Анкетування бездомних у м. Львові, що проводилось від червня до жовтня 2008 року продемонструвало, як самі бездомні трактують проблему бездомності, що їх найбільше хвилює, якими вони бачать причини бездомності. „Серед причин існування бездомності у Львові більшість респондентів назвали погану роботу органів міської влади (47%), алкоголізм і наркоманію (42%), певні риси характеру бездомних (18.5%). Також були висловлені думки щодо відсутності у бездомних бажання працювати, наявності психічних хвороб та бездомності як результату квартирних махінацій [4].

Процес соціальної проблематизації (оформлення складних соціальних обставин у соціальну проблему), як правило, починається з формулювання заяв-вимог, що передують втручанням мас-медіа. Заявники проблеми - активісти громадських організацій, що намагаються вирішити соціальну проблему або експерти - презентують початкові, або первинні заяви-вимоги, за допомогою яких формується **бажаний (цільовий) імідж проблеми**, в якому основне – визначити, у чому полягає сутність проблеми, чому вона соціальна. Наприклад, виконавчий директор „Спільноти взаємодопомоги „Оселя” – неприбуткової організації (рік створення 2003), яка одна з перших в Україні почала всіляко підтримувати бездомних, Олеся Саноцька формулює проблему бездомності набагато глибше, ніж це артикулюється самими бездомними. „Бездомні асоціюються з людьми, які не

мають даху над головою, будинку, але це тільки один пласт величезної проблеми, яка полягає в тому, що бездомна особа ізолюється в громаді. В цих людей розірвані зв'язки з сім'єю, вони не можуть нормально жити, вживають алкоголь, у них довгий час нема роботи. Це такі пласти, які людина шар за шаром має відновлювати, аби включитися в життя суспільства... Тобто, дах над головою - це не найголовніше, що ми хочемо дати в кінцевому результаті. Ми хочемо допомогти людині поступово повернути собі повноцінне життя в громаді, відчуття власного дому всередині себе" [4]. У такій інтерпретації проблема бездомності презентується як ширша проблема соціальної виключеності індивіда, його відкинутості на узбіччя громади.

М.Г. Єгоров, керівник Російської благодійної громадської організації „Ночівля” (Ночлежка), голова міжрегіональної мережі „За подолання соціальної виключеності” виводить проблему бездомності в ранг правових колізій, які започатковані ще за часів Радянського Союзу. Після революції 1917 року з'явився інститут прописки (пізніше – реєстрації) – унікальний механізм контролю держави над своїми громадянами, основу якого складає паспортна система та реєстрація за місцем проживання. За наявності паспорта та реєстрації громадянин володіє усім набором соціальних прав, відсутність хоча би одного із компонентів означає, що він втрачає ці права повністю. Без реєстрації людина втрачає можливість реалізувати конституційні права на працю, освіту, соціальні та медичні послуги, виборче право. Для того, щоб отримати громадянство слід звернутися до суду за місцем реєстрації. Але і звертатися до суду без паспорта не можна. Коло проблеми замикається [5]. Отже соціальна проблема виростає із соціальної політики держави і представлена у суспільній свідомості виключно зовнішніми ознаками. М.Г. Єгоров визначає бездомність як правову кризу системи відносин «соціум–бездомний».

На етапі залучення до процесу соціальної проблематизації засобів масової інформації йдеться про *демонстраційний варіант іміджу соціальної проблеми (або про медійний імідж)*. Медійний імідж соціальної проблеми можна інтерпретувати як сукупність стійких оціночно-сміслових характеристик суб'єкта, що складаються поетапно в результаті інформаційної діяльності ЗМІ із висвітлення даного суб'єкта. Це опосередковано-фоновий імідж, через матрицю якого громадськість долучається емоційно по спільної соціальної проблеми.

В якості параметрів, що лежать в основі формування медійного іміджу суб'єкту виділяються: рівень новинної видимості суб'єкта, кількість смислових характеристик, валентність, тобто позитивне чи негативне сприймання суб'єкта іміджу, інтенсивність оціночних характеристик. На формування медійного іміджу накладається ще і природа самої журналістської діяльності, а саме потреба зробити з інформації новину, тобто подати інформацію про проблему у такій формі, яка би продемонструвала важливість, інтерес (зацікавленість), новизну та баланс поглядів на проблемні обставини. Медійний імідж проблеми створюється через демонстрацію типових історій, через обговорення „героїв” та „антигероїв” і формулювання змістовного рецепту вирішення соціальної проблеми.

Медійний імідж соціальної проблеми бездомності починається з назви. Власне абревіатура „бомж” – з російської – без определенного места жительства – міліцейська абревіатура - прижилася і в українському суспільстві. Саме цю абревіатуру зазвичай використовують у ЗМІ [6] на позначення тих, хто риеється у смітниках, збирає пляшки й макулатуру, п'є і вживає нецензурні слова, хто брудний і неохайно вдягнений, ночує в підземних переходах, на вокзалах і в під'їздах будинків. Найпоширеніші образи так званих “бомжів”, які побутують у друкованих медіа та у свідомості пересічних громадян, як правило, демонструються у двох варіаціях. У першій - це спроба представити бездомних як небезпечних декласованих елементів, алкоголіків, наркоманів чи злочинців, котрі становлять загрозу для суспільства. Прикладом такої позиції є статті в українських газетах, де йдеться про “бомжів”, які “тырят мелочь” із фонтанів [7], або про брудних, смердючих і вічно п'яних волоцюг, які навіть даючи інтерв'ю журналістові “колупаються у кутніх зубах” [8], або про небезпечних розповсюджувачів інфекцій, з якими навіть “боится общаться медперсонал” [9],

або ж заявляють, що “не секрет, что многие из них [бездомных] со своей ролью свыклись” чи що 83% бомжів відмовляються від працевлаштування [10]. Формується висновок, що бездомні не хочуть працювати, що їм подобається бути на вулиці, що вони асоціальні типи і не заслуговують на допомогу. Як наслідок такого образу бездомного висновок, який цитує А.Рябчук: “Ніякі вони не бідні. То вони тільки прикидаються. Вони ж спеціально переодягаються під бомжів, і у них там своя мафія є, хто де має стояти, і головні, які відсотки збирають! І навіть смітники у них усі поділені” [11,38].

Образ бомжа може бути пом'якшений співчуттям і розумінням особистостої історії кожного конкретного бездомного. Прописаний “героїчний образ” бездомного Петра, що відвідує поетичні вечори у Спілці Письменників і регулярно прибирає могилу письменниці Лесі Українки [12]. або розповідь про бездомну Ларису, яка, зазнавши насилля в сім'ї, потрапила до центру реабілітації бездомних жінок, пройшла консультації, і повернулася до “нормального життя” [13] індивідуалізує соціальну проблему і визнає її особистою бідною. Часто основною причиною бездомності вважається хвороба (алкоголізм, наркоманія, психічні вади), яка потребує лікування, в інших випадках - особисті психологічні проблеми або негаразди в сім'ї, які потребують індивідуальних консультацій. Отже, з одного боку - це звинувачення бездомних (“вони самі винні” або “їм подобається на вулиці”, вони зробили все для того, щоб опинитися на вулиці - пропили квартиру, не оформили вчасно приватну власність на житло, а тепер не роблять спроб, щоб викараскатися із суспільного дна), а з іншого - акцент на бездомності як “нешасному випадку”, який “може спіткати кожного” і потребує благодійної допомоги.

Соціальна проблема у демонстраційному медіа-іміджі представляється виключно зовнішніми ознаками, бездомні стигматизуються. У сприйнятті суспільства всі бездомні, не зважаючи на причини, з яких вони опинились на вулиці, об'єднуються в одну соціальну групу. У свідомості громадськості побутує міф про загрозу, що йде від бездомних. Жахіття бездомного життя сприймаються суспільством як норма. Людей зовсім не дивує смерть бездомного на вулиці від голоду або холоду, натомість подив викличе, якщо він, наприклад, прийме участь у голосуванні на виборах.

Нарешті на етапі, коли соціальна проблема попадає у сферу прийняття владних рішень щодо її вирішення, йдеться про **політичний імідж соціальної проблеми**, тобто таке розуміння і уявлення про соціальну проблему, яке буде демонструватися у різноманітних соціально-політичних проектах призначених для її вирішення. Творці політики мають пояснити і виправдати свої дії; тобто вони мають переконати інших, що політика, яка ними пропонується мудра і доцільна. Таке переконування з необхідністю включає риторику – зусилля із переконання інших, що нові політичні курси є найкращими для того, щоб вирішити проблему. Чому необхідна саме ця політика? Чому слід вирішувати проблему? Чому саме ця конкретна політика є доцільною у вирішенні цієї проблеми? В тій мірі, в якій полікотворення є публічним актом, творці політики потребують відповіді на ці запитання. Це завдання вимагає іншої реконструкції, ніж та, яка висвітлює різні аспекти обставин, що викликають стурбованість і пояснюють як і чому специфічний політичний курс буде вирішувати проблему.

Політолог Deborah A.Stone [14] довела, що полікотворення включає конструкції, які називають причинними історіями (casual stories). Врешті решт політичне рішення буде більш ефективним у вирішенні проблеми, якщо воно відображає розуміння того, що спричинило цю проблему. Причинні історії класифікують обставини, що викликають стурбованість за знайомими категоріями відповідно до природи цих причин. Як правило, різними політичними силами пропонуються різні соціально-політичні проекти для розв'язання проблеми. В ранг закону або концепція вирішення проблеми виводиться та версія, яка перемагає на політичній арені.

Зокрема, щодо проблеми бездомності соціально-політичні проекти вже вийшли у розряд державних концепцій і законів. Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію соціального захисту бездомних громадян, затверджено план заходів щодо реалізації

Концепції соціального захисту бездомних громадян до 2012 року. Ініціювання прийняття подібної Концепції відноситься до 2003 року, коли було визнано цю соціальну проблему на державному рівні. Наслідком парламентських слухань з приводу цієї соціальної проблеми стало прийняття Верховною Радою України у 2005 році Закону України „Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”. У Концепції визначено проблему бездомності в основному через її наслідки: „Основним наслідком бездомності є порушення прав і свобод людини, що гарантовані Конституцією України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права та іншими міжнародними актами, до яких приєдналася Україна.

Таке явище як бездомність деформує соціальне середовище, створює соціальну напруженість в суспільстві, зумовлює ризик поширення асоціальної та кримінальної поведінки. Крім того, виключення бездомних громадян із суспільного життя призводить до недовикористання людського потенціалу в країні та уповільнення економічного зросту, розвитку тіньової економіки, корупції, збільшення числа хворих на різні суспільно-небезпечні хвороби.

Проблема полягає в тому, щоб не дозволяючи цьому явищу набути загрозливих форм, активізувати і прискорити утворення єдиної державної дієвої системи, яка буде здійснювати як превентивні заходи щодо бездомності, так і комплексні заходи спрямовані на надання підтримки та допомоги бездомним, їх реінтеграцію” [15]. В документі подається аналіз причин соціальної проблеми бездомності і запропоновано шляхи розв'язання проблеми. Але цей документ йде в руслі політики так званої „нульової толерантності” і може призвести до загострення відносин у суспільстві [16].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, поряд з традиційними об'єктивістськими підходами до аналізу соціальних проблем, у сучасній науковій літературі поступово утверджується конструкціоністський підхід, який, звичайно, ні в якому разі не слід вважати «чарівним» засобом вирішення всіх соціальних проблем. Конструкціоністський підхід до аналізу соціальних проблем зосереджується на процесі конструювання іміджу соціальної проблеми за допомогою комунікативних технологій. На нашу думку, саме конструкціоністський підхід ближче до реалістичної соціальної політики в сучасному її розумінні. Соціальні проблеми, як правило, не розглядаються просто самі по собі. Аналіз соціальних проблем реалізується в межах проведення соціальної політики. В перспективі передбачається дослідження комунікативних технологічних прийомів проблематизації та депроблематизації складних соціальних обставин в процесі побудови іміджу соціальної проблеми.

Література

1. Social Problems // International Encyclopedia of Social Sciences / David L. Sills. New York - London. 1972. V.14;
2. Ellwood, Ch. A. The Social Problem: a Reconstructive Analysis. Rev. Ed. New York, 1919; Frank L.K. Social Problems // American Journal of Sociology. 1925. 30: 462-473; 11 Fuller R., Myers R. The Natural History of Social Problem // American Sociology Review. 1941 b. 6: 320-328; Merril F.E. The study of Social Problems // American Sociology Review. 1948. 13: 251-259;
3. Fallic, A., Oberlander, P. (1987) Shelters or homes? A contribution to the search for solutions to homelessness in Canada: a progress report. // The Centre for Human Settlements, University of BC, Vancouver;
4. Доступно з: <http://zaxid.net/newsua/2008/12/25/113629/>;
5. Доступно з: http://www.ng.ru/scenario/2008-07-22/14_passport.html;
6. Доступно з: <http://val.ua/economic/region/195776-print.html>;

7. Газета по-киевски, 15.08.2006;
8. Газета по-українськи, 06.2006;
9. Сегодня, 18.02.2004;
10. Голос України 24.12.03;
11. Рябчук, А. (2005) Зайві люди: бездомні на вулицях Києва. К.: Четверта Хвиля – 100 с.;
12. Політика і культура, 6 -12.08.2002;
13. Україна Молода 23.03.2005;
14. Stone D.A.(1989) Casual stories and the formation of policy agendas. Political Science Quarterly 104: 281-300;
15. Доступно
з:http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=3F52D47820665BB629AC09641DE5DFFF?art_id=59387&cat_id=34950;
16. Рябчук А. Соціальне виключення у міському середовищі// „Соціальна політика і соціальна робота”, № 1, 2008.

Козьма В.В.

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Всебічний аналіз різних аспектів та конкретних проявів демократії протягом тривалого часу об'єднує зусилля великої кількості вітчизняних та зарубіжних вчених. Здійснені ними дослідження привели до формування важливих висновків та концептуальних узагальнень, які дають можливість виявити основні закономірності та особливості інституціоналізації демократії, усвідомити фактори, які обумовлюють характер інституційних змін, уточнити суть проблем, що постають перед країнами під час суспільних трансформацій, виявити шляхи та можливості їх найбільш ефективного вирішення, на кінець, оцінити реальні перспективи політичного розвитку в країнах, які переживають демократичні зміни.

Для пояснення суті демократизації політологами висуваються багаточисельні теорії, встановлюються різні фактори, які її викликають та сприяють, серед них, наприклад, високий рівень економічного зростання, соціальний плюралізм, сильний середній клас, традиції терпимості та компромісу і т.п. Пошук “так званої загальної для всіх, універсальної незалежної змінної, яка могла б відігравати визначальну роль при поясненні політичного розвитку різних країн, якщо і не тавтологічний, то майже напевне приречений на невдачу... Не існує єдиного фактору, який міг би слугувати достатнім поясненням розвитку демократії у всіх країнах” [1].

Перспективи модернізації та демократизації в значній мірі залежать від стану свідомості народу, від ступеню його готовності прийняти та реалізувати основні принципи ринку та політичної демократії. Інакше кажучи, необхідно, щоб кожний народ „дозрів” до відповідних форм та механізмів політичної самоорганізації. Цього можна досягти в результаті тривалого історичного досвіду.

„Демократія може утвердитись та інституціоналізуватись на конкретному національному ґрунті тільки у тому випадку, якщо загальноприйняті демократичні цінності та норми стануть загальноприйнятими установками більшості населення. Але для того, щоб

стати дійсним демократом у власному розумінні цього слова, людина повинна народитись, вирости, соціалізуватися у відповідному соціокультурному середовищі. Людська природа є такою, що вона не може не ідентифікувати себе з певною культурою, традицією, з чимось таким, чим вона пишається, – власною мовою, власною символікою, тим, що робить людину такою, якою вона є” [2].

І хоча не з усіма подібними міркуваннями про людину та демократію можна погодитись, історія вчить, що демократія – благо лише тоді, коли вона відповідає політичній культурі та менталітету народу, має необхідні економічні, соціальні та духовні передумови. Інакше вона вироджується в охлократію – владу натовпу, яким керують демагоги, призводить до хаосу, анархії та, в результаті, до диктаторських режимів.

Можливі три шляхи демократизації:

- трансформація, коли все ще сильне правляче угруповання диктує опозиції умови пакту про демократизацію країни;
- перегрупування, коли встановлюється паритет сил між правлячим режимом та опозицією, в результаті чого зміна урядів відбувається шляхом переговорів;
- заміна правлячого режиму опозицією, яка опирається на підтримку мас "знизу".

І все ж таки, прагнення населення сучасного світу до демократичних форм правління не випадкове. При наявності певних соціальних передумов демократія має ряд переваг над іншими формами правління.

Як правило, передумови демократії поділяються на об'єктивні внутрішні, що характеризують ситуацію (економічну, культурну, соціопсихологічну), яка складається в тій чи іншій країні у процесі історичного розвитку та спонукає її стати на шлях демократії і більш чи менш успішно рухатися по ньому; об'єктивні зовнішні, які вказують на вплив геополітичного становища та міжнародних відносин, на вибір державою напрямку розвитку та на її спроможність перейти до демократії, на значення процесів глобалізації, що впливає на внутрішню та зовнішню політику держави, створює певне середовище, в якому здійснюється демократизація; суб'єктивні причини, пов'язані зі свідомими діями людей (насамперед інтелектуальної та політичної еліти), які демонструють певний ступінь розуміння проблем, що постали перед країною, й можливостей їх розв'язання за допомогою демократичних механізмів, виявляють волю й уміння керувати процесом переходу до демократії [3].

Соціально-економічні передумови демократизації.

До соціально-економічних передумов демократизації можна віднести ринкову економіку, високий рівень економічного розвитку та певний рівень матеріального достатку населення. С.Ліпсет, який досліджував зв'язок між рівнем економічного розвитку держав та їх політичним устроєм, вважав, що демократизація залежить від багатьох факторів, але рівень соціально-економічного розвитку є її „основною та необхідною умовою” [4].

Однією з важливих передумов демократії виступає ринкова, конкурентна економіка. Історія не знає прикладів існування демократії в державах без ринку та приватної власності. Ринкова економіка перешкоджає концентрації економічної та політичної влади в руках однієї з груп суспільства або партійно-державного апарату. Вона забезпечує автономію індивіда, захищає його від тоталітарного державного контролю, стимулює розвиток у нього таких необхідних для демократії якостей, як прагнення до свободи, відповідальність, комерційність. Без ринку не може бути громадянського суспільства, на якому базується сучасна демократія. Маючи потребу в конкурентних ринкових відносинах, демократія в повній мірі сумісна із значним розвитком системи державних підприємств та соціального забезпечення. Але це жодним чином не змушує щоразу догматично схилитися перед невпорядкованою комерцією чи вільними ринками. Більше того, серйозні прибічники вільних ринків, на відміну від заповзятих прихильників глобалізації, розуміють важливість політичних інституцій для ефективного функціонування вільних ринків, у чому переконує строкатий досвід ринкових реформ у посткомуністичному світі. Тут важливо зазначити, що в сучасному світі практично не знайти (в рамках останніх п'ятидесяти років) жодної країни,

яка досягла би успіху, проходячи в поставторитарній обстановці до ринку через суміщену з ним демократію. “Одночасно ринок та демократія можуть успішно утверджуватись лише в країнах, де ринок, і демократія присутні у свідомості, практиці, традиціях їх народів. Наприклад, в Польщі ринок та демократія, за роки перебування в соцтаборі, не тільки не забулися, але за великим рахунком і не зникали.

По-іншому складається в державах, що переходять до ринку та демократії в поставторитарній та, більше того, посттоталітарній ситуації.

Як правило, успіх на кожному з напрямків приходить лише у випадку певної черговості, а не одночасності ринкових та демократичних змін. Успіх, зазвичай, досягається лише там, де черговість має такий вигляд: спочатку ринок, потім демократія” [5]. А для країн, економіка яких не розвивається, демократія може стати конче небезпечною.

Ще однією важливою економічною передумовою демократії є відносно високий рівень індустріального та економічного розвитку в цілому, що призводить до створення багатоманітної, комплексної, з великою кількістю взаємозв'язків економіки, яку авторитарним режимам важко контролювати. Історичний досвід засвідчив, що за економічними показниками демократичні країни значно випереджають авторитарні та тоталітарні держави. Більше того, розвиток економіки сприяє посиленому зростанню середнього класу, що стає більшою частиною суспільства, представники якого є найбільш активними прихильниками демократизації.

Але прямої причинної залежності між рівнем економічного розвитку та демократією немає. Це доводить цілий ряд історичних фактів. Так, наприклад, США перейшли до демократії ще в XIX ст. на переважно доіндустріальній стадії розвитку. В той самий час, незважаючи на відносно високий промисловий розвиток СРСР, НДР, Чехословаччини, Південної Кореї, Бразилії та деяких інших країн, там ще донедавна існували тоталітарні або авторитарні режими.

Теоретичне обґрунтування кореляції рівнів розвитку демократії та економіки таке: більш розвинена економічна система забезпечує збільшення прибутків, кращу освіту та формування багаточисельного середнього класу. В свою чергу зростаючі прибутки та освіта призводять до зменшення радикалізму серед найнижчих класів та зростанню еволюційної перспективи. Значна питома вага середнього класу в соціальній структурі та достатньо міцні економічні позиції малого та середнього бізнесу на ринку праці, є необхідними умовами розвитку стабільних інститутів демократії.

Суспільне багатство має сприятливий вплив на демократизацію суспільства у тому випадку, якщо воно сприяє вирівнюванню соціальної нерівності. Це – наступна передумова демократії. Доведено, що поляризація соціальної нерівності викликає гострі політичні конфлікти, вирішення яких часто неможливе за допомогою демократичних інститутів та методів. Тому поляризація суспільства на багатих та бідних – серйозна перешкода для демократії, хоча ця форма правління неможлива і при зрівняльному розподілі благ.

Для демократії найбільш сприятливою є модель декомпозиції соціальної нерівності, що переважає в сучасних індустріально розвинених країнах. Ця модель не допускає концентрації різноманітних дефіцитних благ (прибутку, багатства, престижу, влади, освіти та ін.) в одній соціальній групі (класі), а вимагає їх розсосередження в суспільстві так, щоб індивід, який має низький показник в одному відношенні (наприклад, у доступі до влади), міг компенсувати собі це за рахунок володіння іншими благами (наприклад, високим прибутком та освітою). Така структура соціальної нерівності перешкоджає статусній поляризації суспільства та виникненню гострих масових конфліктів.

Декомпозиція соціальної нерівності в значній мірі співпадає з такою загальною передумовою демократії, як соціальний плюралізм. Він означає багатоманітність соціального складу населення, наявності в ньому не відносно однорідної, аморфної маси, а чітко сформованих класів, професійних, регіональних, релігійних, культурних, етнічних та інших груп, які мають певну колективну свідомість. Такі групи стримують тенденцію до концентрації державної влади, виступають протидією силам, які прагнуть до її

монополізації, створюють можливість встановлення ефективного контролю влади. Соціальний плюралізм характеризує розвиненість громадянського суспільства, його здатності до формування незалежних від держави партій та груп інтересів, тобто до політичного плюралізму.

Соціальний плюралізм не протирічить такій важливій передумові демократії, як наявність багаточисельного та впливового середнього класу, оскільки сам цей клас внутрішньо диференційований та складається з різних груп, близьких за важливими стратифікаційними показниками: прибутком, освітою та ін. Середній клас вирізняється високим рівнем освіченості, розвитком самосвідомості особистості, почуттям власної гідності, компетентністю політичного судження та активністю. Він більше, ніж нижчі та вищі верстви, зацікавлений в демократії. В сучасних західних демократіях середній клас складає більшість населення. Не випадково їх нерідко називають суспільством „двох третин”, що відображає благополучне існування в них приблизно двох третин всіх громадян.

Соціокультурні та духовні передумови демократизації.

До об'єктивних внутрішніх соціокультурних передумов демократизації належить перш за все розвиток громадянського суспільства. Це ще одна підвалина демократичного ладу, але водночас і вияв соціальної демократії та свободи. „Світовий досвід свідчить, що джерелом політичної активності має в демократичному процесі та фундаментом для реальної демократії є розвинене громадянське суспільство. Становлення зрілого громадянського суспільства в Україні затягнеться на десятиліття, проте деякі його елементи та структури вже сьогодні стають опорою для утвердження сильної демократичної влади”[6]. Важливим наслідком розвиненості громадянського суспільства є формування соціального капіталу та громадянської політичної культури, які підвищують інтенсивність та поліпшують якість громадянської участі, запобігають зловживанню владою. Дещо перефразувавши одного із провідних дослідників громадянського суспільства Е.Геллнера, можна стверджувати, що громадянське суспільство – це множинність соціальних інститутів, які мають прямий вихід та слугують підставою для створення політичних інститутів та політичної діяльності. Там, де існує розвинене громадянське суспільство, люди позитивно сприймають правові норми та добровільно їм підкоряються; вони мають розвинене почуття обов'язку та відповідальності перед іншими людьми і суспільством у цілому та створюють сприятливе соціальне середовище для функціонування демократичних політичних та правових інститутів [7].

Одним з важливих факторів демократизації є міжнародні політико-комунікаційні зв'язки, які витікають з сучасного високого рівня розвитку глобальних інформаційних систем. В результаті все більше представників середнього класу, в основному інтелігенція, переймаються такими цінностями демократії, як індивідуальні свободи, право на вільнодумство, право на політичну участь, та ін. Зазначимо, що діяльнісний, поведінковий аспект політичної участі середнього класу є необхідним елементом його соціально-політичної самоорганізації. Між тим, складність та суперечливість процесу формування групової політичної ідентичності сучасного українського середнього класу, в умовах політичної модернізації, проявляється в його реальній включеності у політичні процеси, що відбуваються в нашій країні.

У свій час ще М.Вебер доводив, що основною причиною зриву модернізації, як правило, є не супротив інноваціям традиційного середовища, а відсутність нового інституціонального рівня, у рамках якого могла б здійснюватися продуктивна взаємодія різних економічних та ціннісних систем. У тому, щоб середній клас перетворився в політично чітко структуроване і організоване ціле, щоб з'явилась широка мережа професійних та політичних організацій, які виражають та відстоюють його інтереси, зацікавлений не тільки сам середній клас, але й український соціум в цілому.

Не буде перебільшенням сказати, що політичний розвиток нашої країни в значній мірі залежить від того, чи зуміють середні класи скористатися можливостями створити відповідні економічні та політичні інститути, що надані ринковою економікою та демократизацією.

Потрібно визнати, що в об'єктивному соціально-політичному контексті, на фоні якого

має розвиватися процес політичної інституалізації середнього класу в сучасній Україні, можна виділити ряд факторів, що перешкоджають цьому процесові:

1. Нестабільність функціонування соціально-економічних та соціально-політичних інститутів, слабкість, суперечливість та вибірковість дій системи санкцій з боку цих інститутів.

2. Відсутність чітко налагоджених та постійно функціонуючих механізмів спілкування державної влади та суспільства.

3. Неузгодженість в діях політичної та економічної еліти, відсутність внутрішньої згуртованості, конфліктність міжелітної взаємодії.

4. Відсутність ціннісної системи, яка визнавалася би більшістю населення в якості моральної основи життєдіяльності та, одночасно, виступала би в якості регулятора соціальних дій.

Інституційне середовище сучасного українського суспільства ще не оформилось остаточно у відповідності з демократичними традиціями та ринковими основами господарської діяльності. Вплив інституційних установок не тільки на діяльність господарських суб'єктів, але і на повсякденне життя людей все ще незначне, а громадяни як і раніше, як і в 90-ті роки минулого століття, практично не розраховують на підтримку та захист відповідних соціальних інститутів.

Цими факторами можна пояснити те, що український середній клас, в своїй більшості, відсторонений від суспільного та політичного життя країни.

У процесі політичної та економічної модернізації, яку переживає наше суспільство, в ході змін у соціальних та політичних системах адаптація до нової реальності вимагала від населення стільки сил, що колективна політична діяльність об'єктивно перемістилася на периферію інтересів людей, які утворили за роки реформ середній клас. Громадянська позиція середнього класу фактично ще не сформована, готовності до спільних дій немає, що суттєво обмежує його можливість колективно впливати на діяльність політичних інститутів та на соціально-політичні процеси в цілому.

В основному представники українського середнього класу живуть в середині мікросоціальних осередків ближнього соціального оточення, в кращому разі – в рамках своїх професійних спілок. Сьогодні середній клас, в основній своїй масі, – скоріше потенційний, ніж реальний, соціально-політичний актор, діяльність якого направлена переважно на відстоювання локальних, низових інтересів, а не на які-небудь соціальні зміни. Співпричетність до справ країни не є знаковою величиною, і навіть відношення до власних довготривалих інтересів ставиться в пряму залежність від можливості отримати ту чи іншу особисту користь.

Серед причин даного становища необхідно вказати і на те, що сьогодні в Україні не склались ефективні механізми комунікації між владою та суспільством. У світовій демократичній практиці головним засобом цієї комунікації виступають політичні партії. Ендрю Хейвуд даний політичний інститут визначає як „основний механізм сучасної політики, який включає в себе групу людей, спеціально організованих з метою прийти до влади, отримавши перемогу на виборах або іншим шляхом... В такій якості партія представляє собою важливу скріплюючу ланку між державою та громадянським суспільством, між урядовими закладами та групами інтересів” [8].

Політичні партії своїм корінням ідуть у товщу громадянського суспільства, де зароджуються та оформлюються групові інтереси, але при цьому через свої керівні інстанції партії врастають в механізм державного управління. Саме тому ми можемо розглядати їх в якості агентів двостороннього зв'язку між громадянським суспільством та державою.

Представлені сьогодні в політичному просторі України політичні партії фактично не виконують важливу політичну функцію будь-якої партії – трансляцію інтересів громадянського суспільства або його певної частини до держави.

Партії, не обтяжуючи себе кропіткою роботою з різними групами інтересів та соціальними спільнотами, в тому числі і з середнім класом, до якого вони активно апелюють

під час виборчих компаній, надають перевагу іншим засобам, для формування своєї соціальної бази підтримки, і перш за все – маніпулятивним механізмам засобів масової інформації. Обмін інтересами політичних партій з громадянським суспільством по комунікаційному та організаційному каналах практично не має зворотнього зв'язку. Спілкування носить не дискусійний, а нотаційний, повчальний характер – партії „нав'язують” суспільству свої позиції, які трансформуються політтехнологами в суспільну думку.

І, в підсумку, потрібно відмітити і такий фактор, як „олігархізація” сучасної української влади, адже, як відомо, саме властні групи задають направленість інституційним змінам. Звуження самого простору як публічної політики, так і суспільної самодіяльності можна розглядати як одну з причин політичної апатії середніх верств.

В силу вище перелічених обставин в Україні не даний момент немає політичних структур, які б виражали інтереси різних соціальних груп, що утворюють середній клас, та політичних лідерів, здатних очолити рух на захист його інтересів.

На нашу думку, партією, яка здатна стати виразником та провідником інтересів середнього класу, може стати партія соціального центрризму. Відомо, що „політичний центрризм” визначається у двох формах. Перша з них (відома також як „третя сила”) – об'єднання в урядову формацію поміркованих представників партій з двох протилежних таборів, які досягли консенсусу задля управління країною. Це є коаліційність у центрі. Друга форма – це прагнення створити в центрі умовної політичної шкали стабільну самостійну формацію (зазвичай із декількох дрібних партій), яка відхиляє ідейні та програмні пререференції як лівих, так і правих з тим, щоб мобілізувати в підтримку своєї компромісної платформи електоральну більшість. Декілька партій на центристській платформі, які представляють інтереси сучасного українського середнього класу, і які відстоюють соціальну справедливість та національний інтерес, здатні заповнити незайману нішу „партії середнього класу”.

Крім політичних партій, важливим елементом громадянського суспільства та системи політичного і соціального представництва середнього класу є організації та асоціації малого бізнесу. Існують об'єктивні фактори, які „викликають” до життя подібні асоціації у всьому світі. Середні та дрібні підприємці, як і значна частина менеджерів відчувають безпосередній тиск бюрократії на свої інтереси у вигляді непосильних податків, свавілля чиновників, корупції тощо.

В Україні незначна кількість підприємців входять до яких-небудь ділових асоціацій.

Таким чином, ми можемо говорити про дуже низький рівень асоціювання та самоорганізації українського малого та середнього бізнесу.

Асоціальний синдром та атомізація підприємницької верстви – наслідок відсутності культури спільних дій українського соціуму. Культура суспільної діяльності не могла сформуватися в умовах „реального соціалізму”, де активність такого роду, не контрольована і не ініційована владою, знаходилась під заборорою і не встигла виробитись за роки ліберальної модернізації. Між тим, атомізація малого бізнесу не тільки заважає йому відстоювати перед владою своє право на існування та розвиток, але і залишає його важливого ресурсу ефективної та інноваційної економічної діяльності.

Підприємницькі організації, які існують в Україні на даний момент, оцінюються більшістю самих підприємців як неефективні та такі, що реально не захищають їхні інтереси. Роль основних структур підтримки розвитку малого бізнесу частіше за все виконують соціальні мережі. Саме від свого найближчого оточення підприємець початківець отримує і відповідний імпульс до заняття бізнесом, необхідні ресурси та необхідні знання та зв'язки.

Середній клас – у тій його частині, що відноситься до менеджерів та підприємців – хоч і розуміє, що існуючі політичні та соціально-економічні відношення, перш за все влада бюрократії, утискають їх матеріальні та професійні інтереси, але не вважають спроможним ефективний колективний захист своїх інтересів.

Таким чином, на даний момент політична апатія значної частини середнього класу не дозволяє нам говорити про нього як про соціальну базу сучасної представницької системи.

Середній клас не має політичних лідерів та політичних організацій, яким міг би

довірити представлення своїх інтересів, не дивлячись на те, що багато партій, особливо ті які називають себе „правими”, заявляють про себе як про виразників його поглядів. У дійсності в Україні немає партійних структур, які відстоювали б інтереси даного соціального утворення.

Проблема полягає в тому, що реальні інтереси середнього класу не артикульовані ним самим, і він нікого не висунув зі свого середовища, хто міг би їх представляти, тому в першу чергу необхідний розвиток власної ініціативи середнього класу щодо захисту своїх інтересів, його самоорганізація, втручання у велику політику, висування власної соціальної та політичної еліти, формування суспільних рухів та партій, здатних змінити співвідношення сил у суспільстві.

У процесі зміни основ соціальної системи, зміни життєвих орієнтирів і всього способу життя, адаптація до нової реальності вимагає стільки сил, що політична активність об'єктивно зміщується на периферію інтересів людей. Проте сьогодні відсутність конкретних політичних та суспільних суб'єктів, які здатні представляти та відстоювати перед владою повсякденні економічні та соціальні інтереси всіх груп, що утворюють український середній клас, делегітимують саму ідею „демократії участі”, тому представники середніх класів повинні самі, не чекаючи „команди зверху”, створити громадські організації та механізми колективної дії, які дозволять їм слугувати протиположною олігархії та оплотом демократії в країні.

Розвиток у підприємницьких колах, зокрема і в середньому класі, потенціалу соціальної солідарності та громадянської позиції здатне відіграти конструктивну роль у формуванні основаної на такій ідентичності громадянської активності та громадянського суспільства, демократичної політичної культури та демократичних традицій українського суспільства.

У підсумку зазначимо, що дослідження проблем становлення та політичної інституалізації середнього класу в сучасному українському суспільстві є однією з першочергових тем у контексті осмислення демократичних модернізаційних процесів, які переживає наше суспільство. Так, наявність сильного середнього класу, його політична активність свідчать про позитивні зрушення, тоді як скорочення його чисельності та відсутність помітного впливу на політичне та економічне життя виступає показником нестійкості політичної, економічної та соціальної ситуації в країні.

Література

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. – М., – 2003. – С.49.
2. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. Изд. 2-е, доп. И перераб.: Учебник для вузов. М.: Логос. – 2000. – С.248.
3. Основи демократії: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив. За заг. Ред. А.Колодій. – К.: Вид-во „Ай Бі”. – 2004. – С.50.
4. Липсет С.М. Сравнительный анализ условий, необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. – 1993. – №3. – С.9.
5. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю.Н.Пахомов, С.Б.Крымский, Ю.В.Павленко и др. Под ред. Ю.Н.Пахомова. – К.: Наук. думка. – 2002. – С.427.
6. Бабкина О.В. Роль государства в реформирующейся политической системе // Персонал. – 2002. – №4. – С.37.
7. Основи демократії: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив. За заг. Ред. А.Колодій. – К.: Вид-во „Ай Бі”. – 2004. – С.59.
8. Хейвуд Э. Политология / Пер.с англ. под ред. Г.Г.Водолазова, В.Ю.Бельского. М.: ЮНИТИ-ДАНА, – 2005. – С.307, 309.

*Морозова О.О.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЇЇ УСПІШНОГО РОЗВИТКУ

Проблеми забезпечення інформаційної безпеки органами законодавчої і виконавчої влади України, політичним керівництвом країни, вченими і практиками сприймаються як одні з найбільш актуальних і життєво важливих для сучасного стану і перспектив розвитку української державності, демократії, гарантій захисту інтересів суспільства й особистості. Соціально-політична рефлексія даних проблем у значній мірі визначається динамікою сучасних політичних процесів, пов'язаних з формуванням нового світового порядку в умовах глобалізації, об'єктивними процесами зміни ролі і місця України на світовій політичній арені, що відбуваються на тлі кризових явищ у ході модернізації української держави, у тому числі й в інформаційній сфері.

Питання забезпечення інформаційної безпеки, безпосередньо пов'язані з реформуванням інформаційної організації держави, знаходять своє пріоритетне відображення в політичних заявах державних і суспільних діячів різного рівня, у концептуальних установах суспільних рухів і політичних організацій та їхніх лідерів.

У цьому зв'язку важливим з методологічної точки зору є виявлення змісту, структурно-логічних і функціональних залежностей між собою таких категорій, як: безпека, національна безпека, інформаційна безпека, що представляють собою вихідні поняття, а також їх співвідношення з іншими категоріями і поняттями предметно-об'єктної області.

Поняття „безпека” сучасними вченими і практиками розглядається з усіляких позицій. Однак найбільш розповсюдженим став підхід, відповідно до якого під безпекою розуміється „стан захищеності” суспільства і його складових від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є властивістю соціальної системи. Такий підхід закріплений і в Законі України „Про основи національної безпеки України” [1], у статті 1 якого безпека визначена як стан захищеності суспільства і його складових від внутрішніх і зовнішніх погроз.

Деякі вчені представляють безпеку як систему гарантій захисту життєво важливих інтересів держави, суспільства й особистості усередині і поза країною. Вона може виявлятися на різних рівнях: світового співтовариства, регіону, окремої держави, соціальної спільноти й особистості [2, с.12]. Говорячи про безпеку того або іншого об'єкта, російський дослідник

А.А. Прохожев, наприклад, має на увазі захищеність життєво важливих інтересів даного об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз. При цьому під безпекою від того або іншого виду загроз ним розуміється захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від загроз даного виду [3, с.38]. Своє представлення про видові поняття безпеки автор обґрунтовує принципом поділу видів безпеки по сферах і областях життєдіяльності, по яких визначаються загрози в розвинутих країнах світу. Керуючись цією логікою, А.А. Прохожев виводить наступне визначення поняття „інформаційна безпека”: „...інформаційна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз” [3, с.39]. У такий же спосіб, методом аналогії (більш схожим на просте механічне перенесення сутності одного явища на друге) автор підходить до визначення понять економічного, екологічного й інших видів безпеки. Такий погляд на систему національної безпеки здається спрощеним і аналізує лише одну сторону досліджуваного процесу – з позицій концепції інтересу. Представляється, що явище безпеки взагалі, і інформаційної безпеки, зокрема, набагато більш складні явища і повинні

оцінюватися комплексно з урахуванням більшої кількості факторів і критеріїв. Наприклад, вітчизняні дослідники О.К. Юдін і В.М. Богуш поняття „інформаційна безпека” розглядають залежно від його використання. А у найзагальнішому вигляді визначають як стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави [4, с.38].

Осмилення поняття „безпека” відбувалося в ході тривалої еволюції поглядів людського суспільства на походження і розвиток держави, тих його інститутів, що забезпечують безпечний і вільний розвиток того або іншого співтовариства і його громадян. Ще Аристотель, Н. Макіавелі, Б. Спіноза, Дж. Локк і інші мислителі минулого вважали, що при могутній державі, з мудрим керівництвом надійно забезпечена цілісність, суверенність суспільства, його процвітання. „Безпека – головна чеснота держави”, – відзначав Б. Спіноза [5, т.2, с.38], а Ж-Ж. Руссо вважав „турботу про самозбереження” найважливішою турботою держави [6, с.171].

Отже, при дослідженні поняття „інформаційна безпека”, аналізу підлягають процеси, що відбуваються в державі і суспільстві, із приводу виявлення якісних характеристик явища, обумовлених парадигмою дослідження, обраної при розгляді того або іншого предметно-об'єктного середовища.

Очевидно, що інформаційна безпека представляється як складне, системне, багаторівневе явище, на стан і перспективи розвитку якого роблять безпосередній вплив зовнішні і внутрішні фактори. Наважливими з яких є:

- політична обстановка у світі;
- наявність потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз;
- стан і рівень інформаційно-комунікаційного розвитку країни;
- внутрішньополітична обстановка в державі.

Пережитий світом черговий етап технологічної революції в інформаційній сфері обумовлює серйозні зміни в суспільстві в цілому. Змінюється спосіб життя мільйонів людей. Процеси глобалізації торкаються все нових сфер діяльності. Інформаційна сфера стає не тільки найважливішою сферою міжнародного співробітництва, але й об'єктом суперництва. Проблеми в сфері інформаційних відносин, формування інформаційних ресурсів і користування ними загострюються внаслідок політичного й економічного протистояння різних держав. Це стає актуальним у зоні забезпечення національної безпеки України. У ній чітко виділяється специфіка забезпечення інформаційної безпеки. Вона знайшла своє відображення в законах України „Про основи національної безпеки України” [1], „Про концепцію національної програми інформатизації” [7], „Про національну програму інформатизації” [8], а також у „Стратегії національної безпеки України”, яка затверджена Указом Президента України [9].

У Законі України „Про основи національної безпеки України”, вперше дана офіційна оцінка значимості і системної сутності інформаційної безпеки, як невід'ємної складової національної безпеки України. Загрозами національним інтересам і національній безпеці України в інформаційній сфері Закон вважає: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

В свою чергу у „Стратегії національної безпеки”, відмічається посилення негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, що загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності, а також недостатність обсягів вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту та наближення до критичного стану безпеки інформаційно-комп'ютерних систем в галузі державного

управління, фінансової і банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій тощо.

Ще в одному офіційному документі: „Рекомендаціях парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні” [10], зазначається, що стан розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України. Зокрема, відсутні національна стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні та план дій щодо її реалізації; немає координації зусиль державного і приватного секторів для ефективного використання наявних ресурсів; ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на виконання Національної програми інформатизації, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-економічну сферу є низькою; є відставання у впровадженні технологій електронного бізнесу, електронних бірж та аукціонів, електронних депозитаріїв, використанні безготівкових розрахунків за товари та послуги тощо; рівень інформатизації окремих галузей економіки, деяких регіонів країни є низьким; недостатнім є розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери; створення національної інформаційної інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням Інтернету відбувається повільно; рівень комп'ютерної грамотності населення є недостатнім, впровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій - повільним; рівень інформаційної представленості України в Інтернет-просторі є низьким, а присутність в Інтернеті україномовних інформаційних ресурсів - недостатньою; рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації, програмних засобів та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій не забезпечує всіх потреб економіки і суспільного життя; спостерігаються нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних та телекомунікаційних засобів, поглиблення „інформаційної нерівності” між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення; не вирішуються у повному обсязі питання захисту авторських прав на програмну продукцію, відсутні системні державні рішення, спрямовані на створення національних структур (центрів, технополісів і технопарків) з розробки конкурентоспроможного програмного забезпечення.

І це незважаючи на те, що за минулі роки в країні відбулася досить серйозна трансформація інформаційної організації держави. Організаційно-правові засади у сфері інформаційної безпеки, що діють сьогодні в Україні, в цілому, створюють необхідні передумови для реалізації державної політики у цій сфері. Проте, новий виток технологічних успіхів в інформатиці поряд із прогресивними можливостями, що відкриваються, народжує і нові загрози безпеки.

Таким чином, за своєю загальною спрямованістю, загрози національній безпеці України в інформаційній сфері можна поділити на чотири основні групи:

Перша, це загрози конституційним правам і свободам людини і громадянина в області духовного життя й інформаційній діяльності, індивідуальній, груповій і суспільній свідомості, духовному відродженню України.

Реалізація цих загроз може втілюватися в суспільстві через прийняття органами державної влади нормативних правових актів, що обмежують конституційні права громадян в області духовного життя й інформаційній діяльності; через створення монополій на формування, отримання і поширення інформації в Україні, у тому числі з використанням телекомунікаційних систем; через протидію, у тому числі з боку кримінальних структур, реалізації громадянами своїх конституційних прав на особисту і сімейну таємницю, таємницю листування, телефонних переговорів і інших повідомлень; через нераціональне, надмірне обмеження доступу до суспільно необхідної інформації; через протиправне застосування спеціальних засобів впливу на індивідуальну, групову і суспільну свідомість; через невиконання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, організаціями і громадянами вимог українського законодавства, що регулює відношення в

інформаційній сфері; через неправомірне обмеження доступу громадян до відкритих інформаційних ресурсів органів державної влади України, органів місцевого самоврядування, до відкритих архівних матеріалів, до іншої відкритої соціально значимої інформації; через дезорганізацію і руйнування системи накопичення, збереження й охорони культурних цінностей, включаючи архіви; через порушення конституційних прав людини і громадянина у сфері засобів масової інформації; через витиснення українських інформаційних агентств, засобів масової інформації з внутрішнього інформаційного ринку і посилення залежності духовної, економічної і політичної сфер громадського життя України від закордонних інформаційних структур; через девальвацію духовних цінностей, пропаганди зразків масової культури, заснованих на культурі насильства, на духовних і моральних цінностях, що суперечать цінностям, прийнятих в українському суспільстві; через зниження духовного, морального і творчого потенціалу населення України, що істотно ускладнює підготовку трудових ресурсів для впровадження і використання новітніх технологій, у тому числі інформаційних; через маніпулювання інформацією (дезінформація, приховання або перекручування інформації).

Друга група загроз, це загрози інформаційному забезпеченню державної політики України, що виникають як наслідки монополізації інформаційного ринку України, його окремих секторів вітчизняними і закордонними інформаційними структурами; блокування діяльності державних засобів масової інформації по інформуванню української і закордонної аудиторії та низької ефективності інформаційного забезпечення державної політики України внаслідок дефіциту кваліфікованих кадрів, відсутності системи формування і реалізації державної інформаційної політики.

Третя група загроз, це загрози для розвитку вітчизняної індустрії інформації, включаючи індустрію засобів інформатизації, телекомунікацій і зв'язку. Вона базується на протидії доступу України до новітніх інформаційних технологій, взаємовигідній і рівноправній участі українських виробників у світовому поділі праці в індустрії інформаційних послуг, засобів інформатизації, телекомунікацій і зв'язку, інформаційних продуктів; на створенні умов для посилення технологічної залежності України в області сучасних інформаційних технологій; на закупівлі органами державної влади імпортованих засобів інформатизації, телекомунікацій і зв'язку при наявності вітчизняних аналогів, що не уступають по своїх характеристиках закордонним зразкам; на витісненні з вітчизняного ринку українських виробників засобів інформатизації, телекомунікацій і зв'язку; на відтоку за кордон кваліфікованих фахівців.

Четверта група загроз, це загрози для безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем на території України, як діючих, так і тих, що створюються. Такими загрозами можуть бути ціла низка організаційно-технічних дій, які спрямовані на порушення нормального функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем. Це протиправні збір і використання інформації; порушення технології обробки інформації; впровадження в апаратні і програмні вироби компонентів, що реалізують функції, не передбачені документацією на ці вироби; розробка і поширення програм, що порушують нормальне функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем, у тому числі систем захисту інформації; знищення, ушкодження, радіоелектронне придушення або руйнування засобів і систем обробки інформації, телекомунікацій і зв'язку; вплив на пароліно-ключові системи захисту автоматизованих систем обробки і передачі інформації; компрометація ключів і засобів криптографічного захисту інформації; витік інформації по технічних каналах; впровадження електронних пристроїв для перехоплення інформації в технічні засоби обробки, збереження і передачі інформації, а також у службові приміщення органів державної влади, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності; знищення, пошкодження, руйнування або розкрадання машинних та інших носіїв інформації; перехоплення інформації в мережах передачі даних і на лініях зв'язку, дешифрування цієї інформації і нав'язування помилкової інформації; використання не сертифікованих вітчизняних і закордонних інформаційних технологій, засобів захисту інформації, засобів

інформатизації, телекомунікації і зв'язку при створенні і розвитку української інформаційної інфраструктури; несанкціонований доступ до інформації, що знаходиться в банках і базах даних; порушення законних обмежень на поширення інформації та інш.

Законом України „Про основи національної безпеки України” визначені і основні напрями державної політики з питань національної безпеки у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України. Це зокрема:

- вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;

- активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України; забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції;

- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

Як бачимо, важливою стороною інформаційної безпеки держави є досягнення стану її захищеності, тобто – створення і підтримка відповідних інженерно-технічних потужностей й інформаційної організації, що відповідають реальним і потенційним загрозам, а також демографічному й економічному становищу країни. Питання забезпечення інформаційної безпеки актуальні у тому або іншому ступені для всіх держав світу. Однак питома вага інженерно-технічних і апаратно-програмних методів забезпечення національної безпеки в різних держав неоднакова і залежить від цілого комплексу умов, пов'язаних з ймовірністю внутрішніх і зовнішніх загроз, характером відносин із суміжними державами і геополітичними центрами.

Основні шляхи і напрямки реалізації концептуальних положень інформаційної безпеки держави повинні зазначатися в науково обґрунтованій доктрині інформаційної безпеки, якої на сьогодні в Україні не існує. Вона, як правило, розробляється на визначений період. Доктрина інформаційної безпеки держави є не тільки системою офіційно прийнятих поглядів по інформаційних і інших питаннях, вона, насамперед, є керівництвом до дії. На основі доктринальних положень здійснюється широке коло політичних заходів і дій у зовнішній і внутрішній політиці держави. Доктрина інформаційної безпеки, яка повинна стати логічним продовженням Стратегії національної безпеки, розробляється законодавчими органами і політичним керівництвом держави. Її основні вимоги деталізуються в законодавчому й іншому нормативно-правовому актах, знаходять висвітлення в стратегії розвитку держави у виді цільових державних програм і проектів.

Отже, на підставі проведеного аналізу теоретико-методологічних основ явища інформаційної безпеки держави в умовах сучасного стану і перспектив розвитку української державності зазначимо наступне:

- інформаційна безпека держави, як невід'ємна складова національної безпеки являє собою такий стан інститутів держави і суспільства, при якому забезпечується надійний захист національних інтересів країни і її громадян в інформаційній сфері і без якого, в сучасному світі, стає неможливим успішний розвиток будь-якої держави;

- держава повинна бути гарантом забезпечення інформаційної безпеки її інститутів, суспільства і громадян, стабільності політичного режиму в умовах процесів глобалізації, росту загроз з боку міжнародного тероризму, ескалації діяльності екстремістських і сепаратистських рухів і організацій як усередині країни, так і за її межами;

- актуальним науковим і практичним завданням у сфері забезпечення інформаційної безпеки України є досягнення єдиного підходу до визначення оптимальних моделей і шляхів забезпечення інформаційної безпеки держави на основі розробки та прийняття стратегічної концепції (доктрини) інформаційної безпеки як важливої складової національної безпеки держави, що дозволить створити умови для проведення виваженої державної політики у цій сфері.

Література

1. Закон України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003. - № 39.- С. 351.
2. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2004. – 384 с.
3. Прохожев А.А. Загальна теорія національної безпеки: Підручник. – М.: РАГС, 2002. – 320 с.
4. Юдін О.К., Богуш В.М. Інформаційна безпека держави: Навчальний посібник. – Харків: Консул, 2005. – 576 с.
5. Спиноза Б. Избр. Соч. у 2-х томах. – М., 1965. – Т.2.
6. Руссо Ж.-Ж. Про суспільний договір // Трактати. – М., 1969.
7. Закон України „Про концепцію національної програми інформатизації” від 4 лютого 1998 року № 75/98–ВР. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998. - № 27–28. - С.182.
8. Закон України „Про національну програму інформатизації” від 4 лютого 1998 року № 74/98–ВР. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, № 27–28. – С.181.
9. Указ Президента України „Про Стратегію національної безпеки України” від 12 лютого 2007 року № 105/200.
10. Постанова Верховної Ради України „Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні” від 1 грудня 2005 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2006, № 15.

Остапець Ю.О

*кандидат філософських наук, доцент,
декан факультету соціально-гуманітарних наук
Ужгородського Національного університету
Скиба І.І.*

*кандидат філософських наук, завідувач кафедри
філософських і соціальних наук
Ужгородського Національного університету*

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УГОРЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (1991-2008 рр.)

Україна, на території якої проживає чисельна угорська національна меншина, насамперед на Закарпатті, була визначена Угорщиною як держава, в якій є найсприятливіші умови для духовного об'єднання угорців. Обумовлено це тим, що Закарпаття впродовж багатьох століть входило до складу Угорської держави, що не могло не відобразитися на подальшій долі двох країн. У силу багатьох історичних чинників та з огляду географічного розташування, Закарпатська область й надалі продовжує відігравати важливу роль у взаєминах України та Угорщини. Угорське ж населення області виступає вагомим показником стану і змін двосторонніх відносин.

Угорці є найчисельнішою національною меншиною на Закарпатті. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на території області проживає 151,5 тис. угорців (12,1 % населення) з 156,6 тис. у межах всієї України (0,3 % всього населення України) [21, 2, 6]. Найбільша кількість угорців проживає у Берегівському (76,14 % населення всього району), Ужгородському (33,36 %), Виноградівському (26,17 %) та Мукачівському районах [17]. Характерним для угорців України є те, що вони слабо інтегруються у загальноукраїнський контекст, добре зберігають свої традиції, культуру, мову, підтримують тісні стосунки з Угорською Республікою. Підтвердженням цього є вислів голови Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) М.Ковача, що "... у нас, тутешніх угорців, є подвійна місія: нам потрібно знайти собі місце, як громадянам України, а з культурницької точки зору – прив'язуватися до історичної батьківщини" [43, 1-2]. За роки незалежності угорці розбудували національну систему освіти та виховання, створили чимало національно-культурних товариств, володіють угорськомовними засобами масової інформації в краї.

Захищати права угорців в Україні покликані законодавчі акти Української РСР кінця 80-х рр. та незалежної України початку 90-х рр. ХХ ст. Вони вважаються такими, що найбільш повно віддзеркалюють права національних меншин. Зокрема, це – Закон Української РСР "Про мови в Українській РСР" (1989 р.) [11], Декларація про державний суверенітет України (1990 р.) [4], Декларація прав національностей України (1991 р.) [5], Закон України "Про національні меншини в Україні" (1992 р.) [9], українсько-угорська Декларація про принципи співробітництва по забезпеченню прав національних меншин (1991 р.). Питанням захисту прав національних меншин приділену значну увагу і в Договорі про основи добросусідства та співробітництва між Україною й Угорською Республікою від 6 грудня 1991 р. [6; 7]. Зокрема, в Декларації про принципи співробітництва по забезпеченню прав національних меншин обидві країни визнали, що вони поважають основні права і свободи національних меншин. Важливим пунктом документу є зобов'язання України і Угорщини створити для національних меншин такий статус, який забезпечував би їм ефективну участь у державних справах. Згідно з цим принципом меншинам можуть надаватися права різного рівня культурної автономії, а також права на адміністративно-територіальну автономію [6, 26]. На основі Декларації була створена змішана комісія з представників державних установ і національних меншин двох країн. Повноваження і склад змішаної комісії було визначено у відповідному міжурядовому Протоколі(ст. 16), що додавався до Декларації [23, 28]. Аналіз протоколів засідань комісії свідчить, що угорська її частина більш активно висуває для обговорення проблеми угорської національної меншини в Україні, аніж українська. Загалом, форма українсько-угорського співробітництва в галузі забезпечення прав національних меншини була взята як приклад і наслідуються багатьма урядами країн Центральної та Східної Європи. Починаючи з 1996 р. Угорська Республіка активно стала підтримувати ініціативу угорських національно-культурних товариств Закарпаття, зокрема ТУКЗ, спорудити пам'ятний знак на Верецькому перевалі на честь 1100-річчя приходу угорців у басейни рік Дунаю і Тиси [27; 14, 14]. У 2000 р. поширення набула ідея створення у складі Закарпаття адміністративно-територіальної одиниці – Притисянського району, з метою більш повної реалізації прав та збереження традиційного національного середовища громадян України угорської національності [47, 20235]. Однак, у квітні 2002 р. на попередньому обговоренні й узгодженні протоколу XII засідання українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин, з тексту нового протоколу було вилучено питання щодо встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі на створення Притисянського району [29, 2]. Але, якщо проблема Притисянського району згідно даного рішення більше не порушується, то питання про добудову монументу на Верецькому перевалі знову стало актуальним.

Встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі викликало суперечку, навіть, між двома найвпливовішими угорськими товариствами в Україні. Так, ТУКЗ наполягало на добудові розпочатого у 1996 р. монумента, а Демократична спілка угорців України (ДСУУ)

відстоювала будівництво нового [52]. Відкриття пам'ятного знаку на честь 1100-річчя здобуття угорцями батьківщини було заплановано на 14 березня 2008 р. Передбачалося, що на урочистій події відкриття будуть присутні Президент України В.Ющенко та Президент Угорської Республіки Л.Шойом. Однак ні відкриття, ні зустрічі двох Президентів у згаданий час на Верецькому перевалі не відбулося із-за протесту української громадськості Закарпатської та Львівської областей, а також демонстрації, що відбулася під стінами Закарпатської облдержадміністрації [35; 51]. Протестуючі виступили проти встановлення пам'ятних знаків, що символізують Угорську державу на Закарпатті. Невдоволення викликав і той факт, що на Верецькому перевалі у 1939 р. відбулася страта карпатських січовиків [14, 14]. Зауважимо, що в угорськомовних засобах масової інформації Закарпаття, а особливо в пресі Угорщини, дана подія була відзначена, як антиугорські виступи націоналістично налаштованих українських політичних та громадсько-культурних об'єднань [31; 34; 38; 40].

У результаті тривалих двосторонніх перемовин, пам'ятний знак на Верецькому перевалі було встановлено 21 липня 2008 р. [39].

Дискусійним залишається питання угорськомовної освіти на Закарпатті. На думку представників угорської інтелігенції краю, зовнішнє незалежне оцінювання не сприяє розвитку рідномовної системи освіти, крім того, позбавляє права випускників загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання вступати до вищих навчальних закладів (це зумовлено недостатнім рівнем володіння українською мовою випускниками шкіл - угорцями – І.С.). Така ситуація, насамперед, пов'язана з тим, що угорці слабо інтегруються в загальноукраїнське суспільство. Щоправда, угорська національна меншина в Закарпатській області має можливість навчатися рідною мовою не тільки у середніх та середніх спеціальних навчальних закладах, але і у вищих зокрема в Ужгородському національному університеті (УжНУ). Із метою сприяння розвитку міждержавних зв'язків в освітній сфері, здобуття вищої освіти угорською мовою представниками угорської національної меншини Закарпаття та забезпечення конституційних прав на здобуття освіти рідною мовою і формування нових засад для проведення процесу інтеграції України до Європейського Союзу, Україна й Угорщина домовилися створити на історичному факультеті Ужгородського національного університету кафедру історії Угорщини та євроінтеграції, яка розпочала свою роботу з 1 травня 2005 р. Договір було підписано у квітні 2005 р. на виконання Закону України "Про національні меншини в Україні" та протоколу XII засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин від 25-26 вересня 2003 р. [19, 1].

Важливим стало рішення Вченої ради Ужгородського національного університету від 26 червня 2008 р. про створення нового гуманітарно-природничого факультету з угорською мовою навчання. Факультет розпочав функціонувати з 1 вересня 2008 р. на базі кафедри угорської мови та літератури УжНУ, а також кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції УжНУ [36-37; 48]. Крім того, гуманітарно-природничий факультет буде готувати спеціалістів з фізики та математики для угорськомовних шкіл. Юридичним підґрунтям для такого заходу стало рішення XIII засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (17 липня 2007 р.) [22, 5].

З листопада 1989 р. при УжНУ офіційно діє Центр гунгарології під керівництвом професора П.Лизанця [41, 41].

Спеціалістів для шкіл із угорською мовою навчання готує також Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, який у червні 2001 р. був акредитований Українською Державною атестаційною комісією [13, 2-3; 30, 58].

Важливу роль у формуванні суспільної думки та збереженні національної самоідентичності відіграють засоби масової інформації. Населення Закарпатської області, особливо низинних районів, має можливість дивитися угорські телеканали та слухати радіо. Із 1997 р. на територію області з Угорщини розпочалася трансляція таких телепрограм як: RTL Club, TV-2 та Zemplén TV. Загалом же, значна частина Закарпаття (у місцях компактного проживання угорців) знаходиться у зоні прийому 5 угорських телепрограм: 3 –

наземні (MTV 1, RTL Club, TV-2), 2 – сателітних (MTV 2, Duna) [33, 122-123; 42, 251]. У 1992 р. було започатковано становлення угорського театрального мистецтва в краї [1, 16; 2, 2]. Ідею створення театру підтримав фонд ім. Д.Ійєша (м. Будапешт), і тому починаючи з 1992 р. у м. Берегове Закарпатської області проводилася реконструкція будівлі угорського драматичного театру [26, 3], який за художнім рівнем театральних вистав є одним із провідних мистецьких колективів України.

Крім того, всім національним меншинам в Україні, і на Закарпатті зокрема, створені відповідні умови для сповідання своєї релігії. Угорці Закарпаття належать до 12 релігійних напрямків за віросповідальною ознакою. Об'єктивною реальністю в області є існування етноконфесійних спільнот, тобто релігійних громад, створених національними меншинами. Прикладом може послужити Закарпатська реформатська церква, основна увага якої спрямована на зміцнення духовності та культури угорських реформатів. Крім реформатської, угорці краю об'єднані майже у 50 римо-католицьких, а також понад 30 греко-католицьких громадах [8, 218; 18, 4]. Частина угорського населення відносить себе до православної церкви, а також до протестантських та неорелігійних віровчень.

З 2002 р. на території України діє Закон Угорської Республіки № LXII про угорців, які проживають у сусідніх країнах [10, 1]. Державні Збори, приймаючи згаданий закон, керувалися метою сприяння збереженню мовної та культурної самобутності етнічних угорців сусідніх країн на території держави їх проживання [12, 6, 7, 11, 22]. Як наголосив тодішній політичний Держсекретар Угорщини Ж.Немет: “Дуже важливо, що Україна не вважає дискримінацією підготовку такого закону” [3, 132]. Оскільки Угорська Республіка розпочала впровадження Закону в односторонньому порядку без погодження із сусідніми країнами та міжнародними організаціями, то більшість з країн-сусідів висловили свої серйозні застереження щодо нього, тому новий уряд Угорщини протягом осені 2002 р. проводив активну політику з метою модифікації та узгодження доопрацьованого Закону Угорської Республіки з міжнародними організаціями та усіма сусідніми країнами [15, 15].

Треба відзначити, що у Закарпатській області функціонує чимало угорських національно-культурних товариств, серед яких найчисельнішими і найвпливовішими є Товариство угорської культури Закарпаття, Товариство угорської інтелігенції Закарпаття (ТУІЗ), Форум угорських організацій Закарпаття (ФУОЗ). Крім того, діють такі товариства, як Закарпатське угорськомовне товариство студентів та молодих дослідників, Спілка угорських журналістів Закарпаття, Закарпатська угорська асоціація скаутів, Спілка угорських бібліотекарів Закарпаття, Закарпатське угорське товариство працівників охорони здоров'я, Спілка угорських підприємців Закарпаття тощо [32, 152-159]. Національно-культурні товариства – це громадські організації, які мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади, вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з громадськими об'єднаннями за межами України та одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

Якщо розглядати суспільно-політичний розвиток угорської національної меншини на Закарпатті, то слід відзначити, що він активізувався відразу після проголошення незалежності України. Зокрема цьому сприяла і нормативно-правова база про національні меншини в Україні, яка створила юридичні підстави для Берегівської районної ради народних депутатів Закарпатської області у вересні 1991 р. прийняти рішення “Про проведення референдуму по утворенню угорського автономного округу в адміністративних межах Берегівського району”. На місцевому референдумі, який відбувся одночасно із Всеукраїнським референдумом про державну незалежність України та виборами Президента України 1 грудня 1991 р., позитивну відповідь на запитання: “Чи бажаєте Ви утворення в Берегівському районі угорського автономного округу?” дали 81,4% дорослого населення району [28, 74]. Із метою практичної реалізації результатів референдуму, керівництво району та залучені фахівці розробили проект Закону України “Про Угорський автономний територіальний округ” (УАТО) [20]. Цей проект визначав УАТО, як адміністративно-

територіальне утворення у складі Закарпатської області України з особливим правовим статусом, що ґрунтується на національно-територіальному та культурному самоврядуванні, господарсько-економічній самостійності тощо. Але документ не було внесено на розгляд Верховної Ради України ні Закарпатською обласною радою, ні народними депутатами від Берегівського виборчого округу [25].

Важливим при дослідженні даної проблеми є аналіз участі угорців у виборах до Верховної Ради України та місцевих органів влади, оскільки компактність проживання угорців робить їх вагомим політичною силою на виборах. У 1994 р. угорці від Берегівського виборчого округу обрали народним депутатом України відомого політичного діяча М.Товта. На парламентських виборах 1998 р. Центральною Виборчою Комісією (ЦВК) був утворений 72 виборчий округ з центром у м. Берегове, більшість виборців у якому є угорці. У виборчі бюлетені на вибори до Верховної Ради України ЦВК були внесені прізвища 16 кандидатів. Головними претендентами на отримання депутатського мандату стали М.Ковач, голова ТУКЗ, та М.Товт, народний депутат попереднього скликання від Берегівського виборчого округу. За результатами голосування перемогу отримав М.Ковач, набравши 35170 голосів виборців (29,27 %).

На відміну від 1998 р., у 2002 р. виборча кампанія в мажоритарних округах проходила впливовими кандидатами на серйозному рівні. Головними претендентами на депутатський мандат у цьому окрузі були М.Ковач, народний депутат України, голова ТУКЗ, та І.Гайдош, голова Берегівської районної адміністрації, член СДПУ(о). Результати волевиявлення громадян у цьому виборчому окрузі були оприлюднені останніми в Закарпатській області. Перемогу за результатами голосування отримав І.Гайдош. Чотирьохвідсотковий бар'єр голосів виборців у даному окрузі подолали наступні партії та виборчі блоки: ВБ В.Ющенко "Наша Україна" – 23,06 %, СДПУ(о) – 16,31 %, ВБ "За єдину Україну" – 11,39 %, КПУ – 5,19 %, ВБ ПП "Виборчий блок Ю.Тимошенко" – 3,36 %.

Таким чином, на конкретних прикладах спостерігаємо, що угорська національна меншина в Україні, зокрема на Закарпатті, має всі можливості для забезпечення своїх суспільно-політичних та духовно-культурних потреб. Впродовж 90-х рр. ХХ ст. постійно збільшувалася кількість угорськомовних дошкільних та загальноосвітніх закладів, угорці мають змогу навчатися рідною мовою у найстарішому в області університеті. На належному рівні представлені на Закарпатті угорські національно-культурні товариства, угорськомовні засоби масової інформації. Добре забезпечуються релігійні потреби угорців краю. З проаналізованого матеріалу випливає, що угорська громада Закарпаття бере активну участь у політичному житті України, і області зокрема. Варто зауважити, що керівництво Угорської Республіки завжди підтримувало своїх закордонних співвітчизників, насамперед, матеріально, що є немаловажним чинником для будь-якої національної меншини, яка прагне повноцінно розвивати свою культуру. Адже серед "трьох пріоритетів" зовнішньої політики Угорщини, по яких у суспільстві існує консенсус – інтеграція до європейських стандартів, добросусідські стосунки та угорська меншина – останній є домінуючим.

Література

1. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 14. Діловодство. – Спр. Рішення Голови обласної Ради народних від 8.01.92. № 2 "Про відкриття угорського національного театру в м.Берегове". – На 168 арк.
2. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. № 30. Т. IV. Листування з постановчих питань на виконання Указів Президента та доручень Кабінету Міністрів України. 05 травня – 22 травня 2000 р. На 185 аркушах.
3. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. № 77. Т. X. Довідки, інформації, звіти про роботу міськвиконкомів, райдержадміністрацій, обласних установ та організацій. 03 серпня – 29 грудня 2000 р. На 166 аркушах.

4. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – С.429 – 430.
5. Декларація прав національностей України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – С.9 – 10.
6. Декларація про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – Т.1. – К., 2001. – С. 269–274.
7. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою // Політика і час. – 1992. – № 4. – С. 24–27.
8. Йовжій С. Релігійна ситуація в Закарпатському поліетнічному середовищі // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення / Під загальною редакцією П.В.Токаря. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 217-220.
9. Закон України “Про національні меншини в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С.529 –531.
10. Закон про угорців, які проживають у сусідніх країнах: інтереси та цілі // Факти про Угорщину. – 2002. – №1. С. 1–12.
11. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки “Про мови в Українській РСР” (1989) // Відомості Верховної Ради України. – 1989. – № 45.
12. Закон Угорської Республіки № LXII 2001 року про угорців, які проживають у сусідніх країнах // Угорщина на шляху до Шенгену: Виклики Україні (Матеріали міжнародного “круглого столу” експертів (м. Ужгород, 1-3 листопада 2001 р.)). – Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2001. – С. 165–189.
13. Інформація до засідання робочої комісії з підготовки до акредитації Закарпатського педагогічного інституту м.Берегово (з угорською мовою навчання). – Берегово, 1995. – 14 с.
14. Кобаль Й. Монумент на Верецькому перевалі: сторінки історії // Срібна земля-Фест. – 2008. – 5 березня. – С. 14.
15. На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1999 р. № 2377/34 щодо реалізації Протоколу VIII засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин та на запит Держкомнацміграції № 14-154/11 від 04.08.99 р. // Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. - 1999 р. На 6 аркушах.
16. Неопубліковані статистичні дані Закарпатського обласного управління статистики. – Дело № 4. Распределение населения по национальности и родному языку по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. по Закарпатской области и по районам. На 298 листах.
17. Неопубліковані статистичні дані Закарпатського обласного управління статистики. – Спр. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Постійне населення. Абсолютні дані.
18. Постанова Верховної Ради Української РСР про порядок введення в дію закону Української РСР “Про свободу совісті та релігійні організації” // Новини Закарпаття. – 1991. – 1 червня. – С. 4.
19. Поточний архів Ужгородського національного університету. – 2005. – На 2 аркушах.
20. Проект Закону України “Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття” // Новини Закарпаття. – 1992. – 1 лютого. – С. 4.
21. Протокол V засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин // Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – 1995 р. На 7 аркушах.
22. Протокол XIII засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин // Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – 2007 р. На 7 аркушах.

23. Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей // Політика і час. – 1992. – №11–12. – С.28.

24. Про хід виконання Плану заходів щодо реалізації Протоколу ХІ засідання українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин // Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – 2002 р. На 10 аркушах.

25. Рішення ХХІІІ сесії ХХІ скликання Берегівської районної Ради народних депутатів від 28 квітня 1992 р. “Про проект Закону України “Про угорський автономний округ” // Вісник Берегівщини. – 1992. – 7 травня.

26. Рішко М. З днем народження Берегівський театре! // Новини Закарпаття. – 1994. – 24 березня. – С. 4.

27. Скиба І.І. Питання Верецького перевалу в українсько-угорських міждержавних взаєминах (1996-2003 рр.) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія – 2006. – Вип. 4. – С. 193-200.

28. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку). – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 2002. 158 с.

29. Щодо ХІІ засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (18–19 червня 2002 р., м. Ужгород) // Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. 2002 р. – На 5 аркушах.

30. Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Orosz Ildikó. Nyelv, oktatás, politika. – Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2001. – 143 old.

31. Dunda Gy. Elmarad a vereckei emlékműavatás // Népszava. –2008. - március 7.

32. Dupka Gy. Kárpátalja magyarsága. – Budapest: Markó és Kiss Nyomda Kft, 2000. – 211 p.

33. Csernicskó I. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). – Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998. – 309 p.

34. Indítvány az emlékműavatás ellen // Népszava. –2008. – március12.

35. Elhalasztott ukrajnai út – Solyom László lemondta jövő hétre tervezett látogatását // Magyar Nemzet. –2008. - március 8.

36. Fedák A. Megszületett a 19 // Kárpáti Igaz Szó. –2008. - június 21.

37. Fedák A. Mikola Vehes: „Az egyetem tizennyolcadik kara lesz a magyar// Élet-Jel / Riport. –2007. - május 26.

38. Halász Cs. Botrány Verecke körül // Heti Válasz. –2008. - március 6.

39. Hegedüs Cs. „...Menni vele öltre, perre” // Kárpáti Igaz Szó. –2008. - június 24.

40. Kácsor Zs., Móricz S. A megközelíthetetlen emlékmű – A vereckei hágón a magyar államfő helyett az ukrán nacionalisták ünnepeltek // Népszabadság. –2008. - március 16.

41. Lizanec P. Hungarológiai kutatások Ukrajnában // Acta Hungarica. 1995, VI–ий рік видання. – Ужгород–Ungvár, 1997. – С. 41–47.

42. Magyarok a világban. Kárpát-medence (Kézikönyv a Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarságról) / Sorozatfőszerkesztő dr. Kasza Sándor. – Budapest: Ceba Kiadó, 2000. – 803 p.

43. Nemzetközi tudományos konferencia // Kárpáti igaz szó. – 2000. – december 2. – P. 1–2.

Чижова О.М

кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії
та методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
НПУ імені М.П. Драгоманова

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПРАГМАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРАГМАТИЗМУ

Метою даної статті є аналіз методики впливу ідеологічних чинників прагматизації політики на громадянське суспільство.

Вихідними теоретико-методичними засадами цієї статі виступає розуміння впливу ідеології на громадянське суспільство як самоорганізованої і саморегульованої, автономної у стосунках з державою сфери громадянського життя, яка здатна запобігати зловживанню владою. З точки зору прагматиків, ідеологічні чинники розглядаються як методико-методологічний механізм здобуття влади за допомогою партій.

Українська багатопартійність як сукупність різнотипних політичних об'єднань, ніяк не сприяє до прагматико-прогнозованого політологами стану поляризованої партійної системи, [1] усім суб'єктам якої буде властиве визнання такого методологічного чинника публічної політики як суспільний інтерес.

Міра пов'язаності громадянського суспільства зі сферою політики залежить не тільки від ідеологічних чинників, а і від проблем, які методично розв'язує кожне конкретне суспільство на певному етапі свого розвитку.

Домінування громадянських об'єднань, зорієнтованих на соціальні та ідеологічні чинники, зумовило виникнення громадянського суспільства, в якому прагматичні, ідеологічні та методологічні чинники формують переконаність громадян у тому, що саме вони є господарями країни та прагматиками політики. Ще Юрген Габермас простежив зародження сфери відкритості, [2] в межах якої формувалася громадська думка в Європі та була пов'язана з прагматизацією державної політики Європейський досвід, досить різноманітний для кожної країни, сприяв посиленню прагматизації політики, політичної свідомості, політичної участі. Доцільно згадати втручання німецької держави у ХХ ст. в діяльності громадянського сектора, що було прагматичною особливістю цієї країни. Прагматизація політики в період горбачовської „перебудови” в республіках колишнього СРСР була одним з основних завдань осередків громадянського суспільства, яке тільки почало відроджуватись, Ідеологічні чинники, під впливом яких йшов процес повалення недемократичних режимів, посилювали масові соціальні рухи, залучення культурно-просвітницьких політичних організацій до політичної діяльності. При цьому спостерігалась своєрідна конкуренція історичних моделей прагматизму, який сповідують лідери всіх серйозних сил, хоча суть його кожен розуміє та формує по своєму, не зовсім виразно. А в результаті громадськість змушена споживати своєрідний конгломерат новітніх підходів і застарілих звичок. Потреба прагматичної і зваженої оцінки загальнонаціональних перспектив стала очевидною і актуальною. Перехід до нових видів громадської діяльності (у сфері поглиблення ідеологічних чинників культури та освіти) супроводжувався втратами, які були розцінені багатьма політиками - прагматиками як процес „демобілізації” [3] громадянського суспільства, де повне затухання громадянської активності мало місце а особливо, в країнах, в яких реформи проходили не дуже успішно. Однак, не можна не погодитись з польським дослідником Я.Кубіком, що стурбованість щодо послаблення громадянського суспільства після краху комуністичних режимів є непорозумінням, тому що громадянське суспільство,

яке склалося за тоталітаризму, відрізняється від того громадянського суспільства, яке склалося в період розвитку демократичних процесів [4].

Суттю змін, які відбулися в структурі і діяльності громадянського суспільства після встановлення демократії, було його відмежування від політичного суспільства. Ідеологічні чинники в такому суспільстві методично посилювали прагматизацію як політики, так і політичних організацій партій.

Демократія пройшла складний шлях утвердження прагматизму і збагатилася великою кількістю різноманітних рецептів. Якщо згадати М.Вебера, сучасний західний прагматизм є не що інше, як модифікація жорсткого духовного раціоналізму, котрий внаслідок рішучих перетворень посів щільне місце у базовій системі цінностей протестанської етики, яка виступала методологією цих процесів.

Одним з найважливіших показників зрілості громадянського суспільства є ступінь його демократичності. Громадянське суспільство, як утілення організаційного плюралізму, посилення дії соціального фактору розвитку демократії, постає методичним засобом посилення ідеологічних чинників, а також прагматизації політики, реалізації суперечностей, вдосконалення і гармонізації взаємодії суб'єктів політики з державою. За таких умов демократизація суспільства в Україні стає вирішальною для оновлення всіх сфер суспільного життя.

З метою посилення методологічного впливу прагматизму на владу, політику, усі інститути громадянського суспільства беруть активну участь в політиці, що посилює цілісність громадянського суспільства і вплив громадянських об'єднань опосередковано на політику, через формування соціального капіталу, який посилює дію ідеологічних чинників та примножує впевненість громадян у політико-соціальній компетентності.

Партії як носії методологічних, ідеологічних, політичних, економічних і соціологічних чинників, виступають, під впливом дії прагматизму, тим містком, який з'єднує суспільство з владними структурами та державою і є народженням та часткою громадянського суспільства, а також інструментом погодження групових інтересів з загальносуспільними. Для зміцнення демократії потрібно, щоб партії під дією прагматичних та ідеологічних чинників мали спільні погляди на кращий суспільний устрій, щоб у партії об'єднувалися люди, здатні дбати про суспільні інтереси та підтримувати ініціативи громадянського суспільства.

Згідно з політичним прагматизмом, партії виникають шляхом об'єднання громадян:

- навколо програмно-прагматичних та ідеологічних цілей;
- навколо амбітних політичних лідерів;
- навколо впливових осіб.

Перші – програмно політичні партії, другі – харизматичні, а треті – патронажно-клієнтельні партії.

У перехідних суспільствах ідеологічні чинники, а також прагматизація політики вимагають методичну необхідність та здатність оцінити особливості партійної стратегії, а розбудова програмно-ідеологічних партій у молодих демократіях проходить не легко і, особливо, якщо вони не побували при владі та не довели ділом соціальної спроможності своїх програм.

У період розвитку демократизації в Україні на початкових її стадіях місце програмно-політичних партій займають нестійкі харизматичні або персоналістські партії, діяльність яких залежить від дії політичного прагматизму, а особливо прагматизації політики та дії вольових, інтелектуальних і моральних якостей лідерів цих партій [5].

Методологія та методика формування розвитку харизматичних партій в разі надмірного соціального розшарування сприяє створенню ґрунту для панування патронажно-клієнтельних партій, метою діяльності яких є отримання особливих вигод і нехтування суспільними інтересами. Вони протидіють незалежності виборців, намагаючись звести нанівець вплив програмно-ідеологічних партій. Ці партії не зацікавлені в розвитку громадянського суспільства [6].

Методика діяльності цих партій направлена на підкуп виборців шляхом „благодійної допомоги” або прихованої „оплати” лояльності та послуг. Їм методично легко поширювати свій вплив в тих країнах, де ідеологічні чинники слабкі, а прагматизація політики невисока, політична культура низька, панує масова бідність, а населення чутливе до надання йому матеріальної допомоги. Слід підкреслити: якщо ці партії(персоналістські) стають домінуючою формою політичної організації, багатопартійність і громадянське суспільство втрачають тісні взаємозв'язки, а демократія – згортається.

Важливою умовою стабілізації і успішного функціонування будь-якого суспільства є методика використання ідеологічних чинників через поширення ідеології, прагматизацію політики, з якою більшість громадян ідентифікують свої політичні інтереси, тому що безідеологічних суспільств не існує, а боротьба ідеологій це закономірне методологічне явище. Крім того, ідеології презентують відповідні політичні партії, громадські об'єднання, рухи, організації, де громадяни реалізують свої інтереси, потреби, підтримують чи не підтримують формальну владу.

Засобом забезпечення участі громадян у формуванні політики держави є саме політичний прагматизм політичних партій, ідеологічні чинники прагматизації влади, яка керується методологією її отримання, має власні прагматико-ідеологічні засади, систему норм, цінностей, соціальну базу, методично зорієнтовану на конкретні соціально-політичні сили.

У сучасній Україні існує понад 160 політичних партій, які сповідують різні ідеології, але методика їх впливу на процеси структуризації українського суспільства різна. Окремі з них взагалі не мають суспільного значення, тому що вони утворені під певні особистості і нічого не роблять для вирішення суспільних проблем та дезінформують громадян. Крім того, партії відволікають увагу суспільства від тих політичних сил, які керуються методикою політичного прагматизму, могли б зорганізувати більшість громадян та ідеологічно вплинути на соціально – економічні, політичні та суспільні зміни.

Слід підкреслити, що за змістом конкретної діяльності більшість політичних партій не відповідають ідеологічному наповненню. Майже всі політичні партії України голосують за демократією, єдність українського суспільства, економічний розвиток соціуму та інш.

Сьогодні в українській політиці немає ідеологічних принципів, а є ситуативне співробітництво, постійні компроміси, прагматичні тенденції слабо виражені, відбувається девальвація усіх без винятку інструментів громадянського суспільства, система цінностей, особливо ідеологічних, зруйнована, на розгляд залишилися лише декларації. Для українського політикуму стало звичним явищем міняти політичні табори, не дотримуватися ідеологічних принципів та настанов, ігнорувати тенденції політичного прагматизму, ідеологічні чинники прагматизації політики, безконтрольно жонглювати поняттями, обіцянками та звинуваченнями.

Такова методика ведення політичної боротьби в Україні – дедалі менше ідеологічних дискусій та більше кулуарних домовленостей, а тому не дивно, що структурні елементи політичного прагматизму: слово, дія, політика, ідеологія, мораль, політико – ідеологічні чинники, авторитети від політики перестають бути актуальними для українського суспільства.

Ті ідеологічні чинники та принципи, що були закладені під час формування партійних списків, методологія та методи ведення політичної боротьби, політична стратегія партій – все це сприяло поглибленню тих негараздів, які гостро проявилися на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства.

Слід підкреслити, що ідеологія, як мотиваційний механізм політичних дій, сьогодні не є ефективною, а якщо проаналізувати діяльність політичних партій відповідно до їх програм, то можна побачити, що існують глибокі ідеологічні протиріччя при формуванні різних варіантів коаліції. Важко говорити і про ідеологічну близькість партнерів по гіпотетичній коаліції демократичних сил, а також уявити, що можуть бути подолані проблеми персональної комунікації бютівців та тих, кого називають «любили друзями».

Ідеологічні чинники прагматизації політики, а також ідеологічні розбіжності між соціалістами, БЮТ та блоком «Наша Україна» мають серйозне підґрунтя, які радикально проявилися під час бензинової, хлібної та цукрової криз та під час протистояння у парламенті що до інтеграції України до ВТО [7].

В Україні під впливом дії політичного прагматизму загострюється, одна з найбільших за останні 17 років незалежності, політичних криз. Спостерігається жадоба влади окремих політичних сил, що призводить до загострення економічного, політичного та соціального конфліктів [8].

Якщо в демократичних країнах напередодні громадянського конфлікту відбувається консолідація політичних еліт, то в Україні політичні опоненти живуть за принципом чим гірше, тим краще [9].

Зрозуміло, що слід припинити спілкування мовою ультиматумів та вимог, декларацій та погроз, а також зупинити протистояння у суспільстві, яке може привести до згортання демократичних процесів чи до силового варіанту розвитку подій.

Таким чином, ми поступово методично вступаємо в період дії політичного прагматизму, тобто час майбутніх не корумпованих політиків і бізнесменів, час політично структурованого суспільства, а також майбутніх суспільно – економічних і політичних звершень.

Демократія пройшла складаний шлях утвердження прагматизму і збагатилася великою кількістю різноманітних рецептів. Розвиток суспільних процесів в Україні потребує поглибленого дослідження процесів демократизації відносин як владних інститутів держави, так і громадянського суспільства. Основним методом діяльності соціально – правової держави, яка є владним органом суспільства, виступає досягнення узгоджених рішень, а методологією – забезпечення рівноваги між приватними і загально громадськими інтересами, наслідком чого є збереження цілісності суспільства, його подальший матеріальний і духовний прогрес.

Питання практичної реалізації Конституції України, втілення їх у повсякденне життя суспільства і держави – це питання методичного, практичного змісту розвитку демократичної держави.

Однією з визначальних рис українців у боротьбі за незалежність був „політичний романтизм”, а сьогоднішня дійсність вимагає зміщення акцентів з політичного романтизму в бік політичного прагматизму, передбачаючи формування громадянського суспільства.

За допомогою соціологічних методів досліджень аналізується концепція прагматизму, згідно з якою ідеї, теорії, поняття, ідеологічні чинники прагматизації політики – це лише знаряддя, інструменти, а також методологічні плани дії. Їх значення згідно з основною доктриною прагматизму зводиться до можливих методико – практичних наслідків їх здійснення, тобто мислене уявлення про предмет, поняття, або будь – який об’єкт полягає в практичному результаті, який кожен з них може мати у дії. Все це є не що інше як сукупність методичних, практичних, методологічних наслідків, які можна одержати. У концепціях прагматизму проблеми розглядаються в площині їх істинності, корисності як для окремої людини, так і суспільства в цілому.

Представники школи прагматизму, наполегливо доводили необхідність методичного зміцнення зв’язків соціальних і політичних наук з практикою, з реальним життям. Так, Ф.Шіллер виходить з твердження, що теорія прагматизму не шукає відповіді на загадки і запитання, вона є не результатом, а методом, знаряддям, інструментом для подальших дій. Ф.Шіллер пояснює: „Прагматизм метод, який можна застосувати універсально до кожної людської справи, і теж до теорії знання. Прагматизм стверджує, що про істинність вчення можна судити лише через його практичні наслідки”.

Політичний прагматизм застосовується для вирішення політичних завдань, прагматизації політики та ґрунтується на бажанні досягти конкретні політичні цілі, хоча приховує і певні загрози: здатний зробити політиків короткозорими, позбавити політичний проект широкої підтримки. Слід згадати французького соціолога П’єра Бурдьє, який говорив:

небезпечно забувати, що державотворчий прагматизм існує у різних іпостасях, в тому числі і в не демократичних формах [10].

Політика, її прагматизація завжди була, є і буде важливим аспектом людського життя. Аналіз нинішніх суспільно – політичних процесів показує, що започаткована конституційно – політична реформа не завершена. В Україні за весь період її сучасного існування жодна політична сила, жоден державний діяч так і не взяли на себе всю повноту відповідальності за все те, що нині діється в нашій країні. Відсутність реального пропорційного представництва у Верховній Раді всіх верств населення України та наростання парламентських протистоянь між основними фінансово – економічними групами нашої держави почали дедалі більше і більше гальмувати розвиток України, а диспропорція в складі парламенту призвела до домінування групових бізнесово – економічних інтересів над загальними інтересами всього нашого суспільства.

Країні потрібні зміни, потрібна нова політична сила, яка буде базуватись на ідеях політичного прагматизму, керуючись ідеологічними чинниками прагматизації політики.

Той колапс, що ми маємо сьогодні в економіці, відобразився і на політиці. Необхідність діяльнісного прагматичного підходу до політики, як дійсного державного управління, - ось вимоги, які ставитиме виборець до прийдешніх політичних сил [11]. Імперативом української політики повинен стати прагматизм, а це передбачає поглиблення ідеологічних чинників, докорінну зміну політичних еліт. Тому нова політична еліта зможе об'єднатися лише під одним гаслом, єдиною ідеологією – прагматизмом, якому на сьогоднішній день в українській політиці немає альтернативи. В цих умовах актуальним є прихід „третьої сили”, що об'єднає в собі лідера та команду нового типу – прагматиків, а не політиканів, демократів, а не демагогів. Але такі люди хочуть бачити результати роботи політиків вже сьогодні, їм не потрібні віддалені в майбутнє утопії. Епоха політичного прагматизму поставить усе на свої місця. Україна матиме широкий спектр політичних уподобань, а простий народ оцінить чесність і адекватність дій політиків.

Література

1. Полохало В. Середній українець – соціальна основа не громадянського суспільства Політична думка 1999. №4-С. 91
2. Хабермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості – Львів: Літопис, 2000 – С. 102- 105.
3. Гарань О.В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України – Київ: Либідь, 1993 – С. 29
4. Українські ліві між ленінізмом і соціал – демократією (За ред. О.Гораня, О.Майбороди) – Київ: видавничий дім „Км Академія”, 2000. –С. 184.
5. Удовенко Г.К. Дипломатія України: прагматизм і збалансованість // Урядовий кур'єр. – 1996. 10 серпня – С. 3
- 6) Колодій А. „Олігархи” й „олігархія”: зміст понять та українська політична дійсність // Наукові записки УКМА Політичні науки. – Випуск №19. 2001.- С. 31-35.
7. Головатий М.Ф. Мистецтво політичної діяльності – К.: МАУП, 2003.- С. 23.
8. Бондаренко К. Владоможці, або хто здійснює владу в Україні // 10 років проекту „Україна”. Київ, 2001. Ч.22.-С.70.
9. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики.- К. 1996, - С.113.
10. П. Бурдье Соціологія політики. М.Мысль, 2002. – С. 230
11. В. Іванов Политическая соціологія. М. Мысль, 2006. – С.357

Тіпанський Гжегож,
докторант МАУП

СУТНІСТЬ І ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

Сучасний розвиток світового комунікаційного простору характеризується кардинальними змінами у відносинах між учасниками світових інформаційних потоків, у співвідношенні сил на глобальних інформаційних ринках.

Для з'ясування сутності засобів масової інформації необхідно уточнити, що розуміють під засобами масової інформації. Під засобами масової інформації розуміють газети, журнали, телерадіопрограми, кінодокументалістку, інші періодичні форми публічного поширення масової інформації.

Засоби масової інформації (ЗМІ) - це складова частина політичної системи суспільства. Тип суспільства визначає систему масової інформації. У той же час ЗМІ здійснюють серйозний вплив на суспільство, його стан і розвиток. Вони можуть сприяти прогресу або гальмувати його.

ЗМІ виражають інтереси суспільства, різних соціальних груп, окремих особистостей. Їхня діяльність має важливі суспільно-політичні наслідки, тому що характер інформації, яка адресована аудиторії, визначає її ставлення до дійсності й напрямки соціальних дій. Тому, по загальному визнанню політологів, ЗМІ не просто інформують, повідомляють новини, але й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми й тим самими беруть участь у соціальному управлінні. [1, с.78]. Шляхом формування суспільної думки, вироблення певних соціальних установок, формування переконань ЗМІ підштовхують людини до певних учинків, дій. У демократичній, правовій державі кожний громадянин має забезпечене законом право знати про все, що відбувається усередині країни й у світі. Як справедливо підкреслюється в багатьох дослідженнях і впливає з різноманітної й багатої практики, без гласності немає демократії, без демократії немає гласності. У свою чергу, гласність і демократія немислимі без вільної, незалежної преси. ЗМІ в цьому випадку є такими ж компонентами демократичної системи, як парламент, виконавчі органи влади, незалежний суд [2, с.26]. У цьому плані ЗМІ називають ще четвертою владою. Це образний вислів не тільки говорить про них як про владу, але й вказує на своєрідний, специфічний, несхожий на владу законодавчу, виконавчу й судову характер цієї влади. У чому ця своєрідність? Насамперед, у тім, що це – влада невидима. Вона не має у своєму розпорядженні які-небудь законодавчі, виконавчі, правоохоронні й інші соціальні органи. ЗМІ не можуть наказувати, зобов'язувати, карати, притягати до відповідальності. Єдина їхня зброя – слово, звук, зображення, що несе певну інформацію, тобто повідомлення, судження, оцінки, схвалення або осуд явищ, подій, вчинків, поведінки окремих осіб, груп людей, партій, громадських організацій, уряду й т.д. Преса робить вільному суспільству неоціненну послугу, будучи дзеркалом, дивлячись у яке воно довідається краще про самого себе. Відсутність такого "дзеркала" веде до переродження й виродження [3, с.156]. Історія свідчить про те, що всі лідери тоталітарних режимів, небажаючи дивлятися у своє дійсне відображення, погано закінчували. ЗМІ в демократичному суспільстві повинні бути, образно говорячи, діалектично протилежним до влади полюсом, а не тільки інструментом пропаганди. Додержуватися даного принципу далеко не просто. До нього повинні звикнути не тільки журналісти, але й саме суспільство. А це, як показує досвід, важкий і хворобливий процес. Досить згадати настільки часті дорікання „владі імущих” на "пресу, що розперезалася," на те, що вона нагнітає, спотворює, сіяє ворожнечу й т.д. [4, с.35]. Специфічні властивості журналістики як діяльності й ЗМІ як інституту визначають необхідність особливого

статусу журналістики й ЗМІ усередині політичного процесу і його окремих напрямків. Очевидно також, що ефективність дій окремого журналіста, редакційного колективу в політичному процесі пов'язана не тільки із творчим виконанням функції "підручного", але й як суб'єкта політичної діяльності.

ЗМІ в будь-якому суспільстві виконують важливу інформаційну роль, тобто стають своєрідним посередником між журналістом і аудиторією. Причому в процесі функціонування ЗМІ здійснюється двосторонній зв'язок між комунікатором і реципієнтом. Інакше кажучи, здійснюється комунікація – своєрідне спілкування, але не особистісне, як у повсякденній практиці, а за допомогою масових форм зв'язку. Між журналістом – комунікатором і аудиторією реципієнтом існує технічний канал зв'язку, за допомогою якого ЗМІ повинні задовольняти інформаційні запити суспільства. Людина має право на правду, і це право забезпечують поряд з наукою, мистецтвом, науковою інформацією преса, телебачення й радіо, Різні інформаційні служби. Останні забезпечують суспільство оперативною інформацією. Вони повинні сказати людині сьогодні про те, що відбулося вчора й сьогодні. Відсутність достовірної інформації породжує чутки, міфи, а в кризові моменти - страх, паніку, плутанину [5, с. 18]. Маючи більші права й можливості, працівники ЗМІ несуть відповідальність перед суспільством, і зловживання цензурою слова законодавчо карається у всіх країнах світу. Не допускається використання ЗМІ для розголошення відомостей, що становлять державну або іншу таємницю, що спеціально охороняється законом, заклик до насильницького усунення або повалення існуючого державного й суспільного ладу, пропаганди війни, насильства й жорстокості, расової, національної, релігійної особливості або нетерпимості, поширення порнографії, з метою здійснення інших кримінально карних діянь [6, с.57]. Також забороняється й переслідується відповідно до закону використання ЗМІ для втручання в особисте життя громадян, зазіхання на їхню честь і достоїнства. Здійснюючи програму діяльності ЗМІ, журналіст може отримувати інформацію з будь-якого джерела, але разом з тим зобов'язаний перевіряти вірогідність повідомлюваної інформації, відмовитися від даного їм доручення, якщо воно пов'язане з порушенням закону, поважати права, законні інтереси громадян, організацій. За ті або інші порушення журналіст може бути притягнутий до карної й іншої відповідальності [7, с.164] ЗМІ покликані виховувати політичну культуру у всіх членів суспільства. Остання припускає правдивість, чесність, довірливість, перевагу людського перед кастовим, класовим. Висока політична культура – це сумлінність у викладі точки зору політичного опонента, неприпустимість настільки розповсюджених дотепер мітингових прийомів наклеювання ярликів, підміни переконливих аргументів чисто емоційними прийомами суперечки й обвинуваченнями.

ЗМІ також виражають і формують суспільну думку, яку прийнято розглядати як колективні судження людей, прояв повсякденної або масової свідомості. Воно виникає на основі повсякденної свідомості й відповідно до останнього оцінює різноманітні факти і явища життя – тільки зароджуються, актуальні в цей момент, що ще не відстоялися, що не знайшли свого місця в теоретичних знаннях.

Суспільна думка формується в процесі циркуляції інформації в суспільстві, відображає суспільне буття й суспільну практику людей і виступає як регулятор їхньої діяльності. Воно створюється під впливом всіх форм суспільної свідомості: [7, с.83] повсякденного (включаючи істотну психологію), емпіричних знань, навіть забобонів і науково-теоретичного (включаючи політичні погляди, мистецтво), а так само всіх джерел масової інформації. Таким чином, структура суспільної думки множинна й різноманітна. Але не менш складний і процес його формування. Справа в тому, що ідеї, проникаючи у свідомість мас, взаємодіють із почуттями, емоціями, настроями, традиціями, волею людей. Будучи станом суспільної свідомості, суспільна думка виступає посередником між свідомістю й практичною діяльністю людей. Не замінюючи жодну з форм суспільної свідомості, не спираючись на організовану дійсність, як це

робить закон, не визначаючи мету, як робить програма, суспільна думка, разом з тим, за допомогою специфічних засобів, шляхом схвалення або осуду, прихильності або зневаги, підкреслення інтересів, раціональної й емоційної оцінки людей і їхніх вчинків сприяє перетворенню тих або інших ідей у конкретну діяльність [8, с. 49].

І так, виражаючи й формуючи суспільну думку, ЗМІ, з одного боку, акумулюють досвід і волю мільйонів, з іншого боку – впливають не тільки на свідомість, але й на вчинки, колективні дії людей. Тоталітарний режим не зважає на суспільну думку. У демократичному суспільстві управління соціальними процесами не мислиме без вивчення й впливу саме на суспільну думку, у чому колосальна роль належить ЗМІ. Володіння, уміле використання їх – запорука успішного здійснення влади, демократичних форм керування соціальними процесами.

ЗМІ виконують свою політичну, управлінську роль у політичній системі суспільства також шляхом обговорення, підтримки, критики й осуду різних політичних програм, платформ, ідей і пропозицій окремих осіб, суспільних формувань, політичних партій, фракцій і т.д. Наприклад, процес відновлення, демократизація нашого суспільства – надзвичайно активізував ЗМІ. Сотні, тисячі документів, заяв, політичних платформ, проектів програм, законів – стали предметом всенародного, зацікавленого, гострого обговорення в пресі, на радіо, телебаченні. Преса стала акумулятором людського, політичного досвіду суспільства, яке постійно політизується.

У цих умовах докорінно змінилися взаємини політики й журналістики. Замість беззастережного й твердого підпорядкування ЗМІ політиці, адміністративно-бюрократичного контролю за їхньою діяльністю створюються нові, характерні для демократичного суспільства умови функціонування печатки, телебачення, радіо, в основі яких лежать загальнолюдські цінності - чесність, правдивість, повага різних позицій, гарантія волі слова й совісті [9, с. 46].

В результаті зміни інформаційної ситуації сьогодні світ за висловом канадського вченого М. Маклюзна, схожий на велике село, де все відомо. Події, що відбулися в самій віддаленій крапці планети, як правило, у той же день стають надбанням людей у всіх цивілізованих країнах. Телебачення, супутниковий зв'язок переборюють відстані й кордони. Активні спроби керівників країн тоталітарних режимів сховати інформацію, перешкодити інформаційному обміну нагадує скоріше донкихотівську війну з вітряками.

Якими ж даними в цей час характеризується розвиток ЗМІ у світі, які основні тенденції цього розвитку? У світі видається понад вісім тисяч солідних щоденних газет, загальний тираж яких піднімається до напівмільярда екземплярів, працює понад 20 тис. радіостанцій. В 133 країнах миру працює телебачення. Відповідно до норм, установлених ЮНЕСКО, для цивілізованої країни мінімальна кількість джерел інформації на тисячу чоловік населення повинно нараховувати сто екземплярів газет, сто радіоприймачів, сто телевізорів. Цим стандартам повністю відповідає 25 країн Європи, 4 країни Північної й Південної Америки, в Азії - Японія. Відзначимо, що разом з тим, у країнах, що звільнилися, Азії, Африки, Латинської Америки насиченість ЗМІ надзвичайно низька, Наприклад, в 9 країнах американського континенту взагалі немає своїх газет, а більшість країн африканського континенту не мають національної системи засобів масової інформації.

Таким чином, ЗМІ є важливою складовою частиною політичної системи сучасного суспільства. Їхня сутність, характер і функції в значній мірі визначаються соціально-політичним устроєм суспільства. У тоталітарному суспільстві преса, радіо, телебачення служать органічною частиною командно-адміністративної системи, перебувають у твердому підпорядкуванні правлячої еліти, партійної бюрократії, у результаті чого їхня діяльність зводиться не до інформування населення про те, що відбувається у світі, пошуку істини, а до пропаганди готових, накинутих зверху ідей, догм, настанов, сприяючи організації виконання не завжди розумних планів, починів і т.д. [10, с. 154].

У демократичній, правовій державі ЗМІ задовольняють інформаційні інтереси суспільства, здійснює невидимий контроль над діяльністю законодавчих, виконавчих, судових органів, громадські організації й рухів, політичних діячів. Формуючи й виражаючи суспільну думку, прагнення й настрої людей, їхніх певних груп, преса й інші ЗМІ є, по образному вислові, своєрідною «четвертною владою» владою суспільного судді, народного стража порядку й справедливості.

Література

1. Буданцев Ю.П. Системность в изучении массовых / информационных процессов. М.: Изд-во ун-та дружбы народов, 1986. - С. 52,)
2. Алешина Т. Паблик рилейшнз. М.: 1997.
3. Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с *англ.*// Американская социологическая мысль: Тексты. М.: 1994.
4. Государство и информация. М.: 1996.
5. Иванов О., Маслова Г. Как формируется общественное мнение.// СПб ведомости,- 1993.- 18 дек.
6. Лысенко В.И. От Татарстана до Чечни / становление нового российского федерализма/. М.: 1995.
7. Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с *англ.*// Американская социологическая мысль: Тексты. М.: 1994.
8. Богомолова Н.Н. Социальная психология печати, радио и телевидения. М.: 1991.
9. Дугин Е. Я. СМИ как институт прямой демократии и в условиях перестройки: социологический анализ. Автореферат док. диссертации. М.: АОН. 1990.
10. Иванов О., Маслова Г. Как формируется общественное мнение.// СПб ведомости,- 1993.- 18 дек.

Джердж С.Ф.

*пошукач кафедри політичних наук НПУ
імені М.П.Драгоманова*

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПИТАНЬ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В РЕГІОНАХ

Важливим та актуальним елементом зовнішньої політики України є євроатлантична інтеграція держави. Разом з тим послідовний та активний поступ держави в напрямку набуття членства в НАТО залежить також від громадської думки українського суспільства.

Визначальним є потенціал громадської підтримки процесу співробітництва з НАТО, який в свою чергу базується на ступені поінформованості суспільства щодо питань НАТО та тих безпекових, політичних і економічних переваг які надає членство в Альянсі для України.

На підвищення рівня обізнаності щодо НАТО спрямована Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки.

Одним із важливих складових виконання Держпрограми інформування громадськості зокрема та процесу інформаційно-просвітницької діяльності в цілому, виступають неурядові організації.

Громадські організації як такі існували в Україні ще з середини XIX століття. Увійшли в історію такі культурно-просвітні організації як Всеукраїнське товариство „Просвіта”, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, національні митецькі спілки. Із здобуттям Україною незалежності громадські організації почали зростати на теренах

українського суспільства. У 2005 році кількість офіційно зареєстрованих в Україні громадських організацій складала 41 тисячу. Це громадські організації з місцевим, всеукраїнським та міжнародним статусом. У 2006 році Міністерство юстиції України оприлюднило дані щодо функціонування 1791 всеукраїнської громадської організації.

Виходячи з нагальної необхідності сталого демократичного розвитку України, особливої актуальності набуває проблематика розвитку так званого „третього сектору” - сектору соціально-суспільного життя країни, в якому працюють неурядові громадські організації.

Питання розбудови „третього сектору” актуалізувалося після виборів Президента України у 2004 році. Через рік у Посланні Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” було визначено серед головних цілей налагодження конструктивного діалогу між владою та громадськими організаціями, створення умов для більшого впливу останніх на державну політику. Підґрунтям визначення цього пріоритету як головного для розбудови держави стали:

- визначення Україною європейської інтеграції як головного напрямку розвитку й активізація уваги до неї європейських країн, зокрема щодо дотримання в державі демократичних цінностей, чи не головною складовою яких є закріплення за представниками громадянського суспільства статусу рівноцінних партнерів влади в реалізації державної політики;
- підвищення ціннісних та моральних критеріїв до оцінки діяльності політичної еліти;
- стрімке падіння довіри українського суспільства до влади з одночасним зростанням довіри до неполітичних структур як ЗМІ, церква, громадські організації.

В Україні існує велика кількість неурядових організацій, які опікуються різними питаннями життя українського суспільства. Виходячи з того, що фактично громадських рух почав розвиватися з початку набуття Україною незалежності, то сьогодні він представлений не на такому високому рівні і не може відігравати значну роль в суспільному житті як, наприклад, громадські організації в країнах ЄС та НАТО. Однак, можна з повною відповідальністю стверджувати, що рівень діяльності громадських організацій щороку за рівнем якості підвищується та відповідно спостерігається ріст їх впливу на суспільні процеси в Україні.

Розглядаючи питання громадського сектору, слід розрізняти діяльність громадських організацій від діяльності профспілок та політичних партій, які також задіяні в суспільному житті країни, але є іншими, передусім, на понятійному та законодавчому рівні, яке регулює діяльність останніх.

„Третій сектор” градується за наступними принципами:

- географічним. В Україні сьогодні існує три типи громадських організацій - обласні (місцевого значення), діяльність яких обмежується окремим регіоном; всеукраїнські, які працюють на всій території України та міжнародні, які проводять роботу, окрім України, ще в якій-небудь одній або кількох країнах.
- сфер діяльності. Виходячи з того, що в державі існує потреба в забезпеченні високоякісного життя суспільства за сферами діяльності, існує два типи громадських організацій: ті, які працюють лише в окремо взятій сфері (наприклад екологічній, соціальній, захист прав людини тощо) та організації, увага яких сконцентрована як на одному напрямку так і на суміжних (наприклад євроатлантична інтеграція України та, водночас, європейська інтеграція та безпека).
- якісним рівнем діяльності. Фактично цей принцип градації громадських організацій має неформальне значення, тому що не існує жодних критеріїв діяльності громадських організацій, в тому числі й нормативно закріплених. Водночас, це є яскравим підтвердженням розвитку „третього сектору” в Україні, бо означає визнання прийнятих традиційних правил, які в жодному випадку не суперечать чинному законодавству, проте визначають рівень діяльності та відповідно впливу на суспільне життя в державі.

- одноосібною або колективною діяльністю. Громадська організація може декларувати свою діяльність як лише від себе, так і водночас, існують громадські організації що створенні колективними діями, задля координації громадських організацій в тій чи іншій сфері (наприклад такою організацією можна назвати Всеукраїнську громадську організацію „Громадська ліга Україна–НАТО”).

Якщо взяти саме тематику євроатлантичної інтеграції, в Україні безпосередньо або опосередковано діє більше ніж 120 організацій, які позиціонують свою діяльність пов'язаною з євроатлантичною інтеграцією.

Більшість громадських організацій мають багатовекторну спрямованість, і в цьому випадку сфера євроатлантичної інтеграції представляє собою один з напрямків їх діяльності. Суміжними, в процесі діяльності за напрямком євроатлантичної інтеграції в багатьох випадках, є сфера європейської інтеграції, а також проведення досліджень в сфері безпеки та міжнародних відносин.

Одним з показників ефективності діяльності громадських організацій в сучасних умовах є оцінка веб-сайтів громадських організацій щодо висвітлення євроатлантичного курсу України.

Так, зі всіх громадських організацій які приймають участь в процесі інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України лише 33 мають власні сайти, з яких фактично 23 працюють.

Веб-сайти були досліджені на предмет висвітлення інформації про діяльність організації в процесі поточного інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції, аналітичної складової діяльності, інформації про проведення публічних заходів, викладення базової інформації про НАТО та його співробітництво з Україною, а також контактної-організаційної інформації про громадську організацію.

За результатами проведення дослідження, отримано загальний результат, що висвітлення даними визначеними громадськими організаціями питань євроатлантичного курсу України на сьогодні є на рівні 19,6%. Це вкрай низький показник, виходячи з загальної кількості організацій, які беруть участь в інформуванні громадян України.

Слід зазначити що, більшість громадських організацій, які мають робочі веб-сайти (14) знаходяться у м. Київ. Дослідження веб-сайтів показує про недостатнє інформаційне забезпечення щодо висвітлення питань євроатлантичної інтеграції України. Фактично якщо взяти профіль діяльності, то жодна організація, окрім Громадської ліги Україна – НАТО, не діє в окремо взятому сегменті - інформування громадян щодо євроатлантичної інтеграції України. Тому на багатьох веб-сайтах інформаційний аспект щодо євроатлантичної інтеграції або не висвітлюється, або висвітлюється на не достатньому рівні.

В ході Консультації Україна-НАТО на рівні міністрів оборони 4-5 жовтня 2006 року у м. Сінтра (Португалія) було підписано Лист про наміри щодо започаткування Мережі партнерства Україна-НАТО щодо підвищення обізнаності громадянського суспільства. Створення такої Мережі сприяє поглибленню демократичного цивільного контролю над реформуванням сектору безпеки і оборони України за рахунок вдосконалення шляхів залучення до цього процесу громадськості. Таким чином до діяльності громадських організацій в сфері євроатлантичної інтеграції додалась система взаємодії між неурядовими організаціями України та країн-членів НАТО, яка зосередилась саме на регіональних аспектах сектору безпеки .

Залучення потенціалу громадянського простору до питань інформування широких кіл українців як про саму Організацію Північноатлантичного договору, так і про співробітництво України з НАТО – є одним з пріоритетних напрямів діяльності держави в сфері євроатлантичної інтеграції нашої країни. Важливість на нинішньому етапі досягнути якісно нового рівня поінформованості з цих питань громадян, мабуть, можна не обґрунтовувати. Досягнути цього без залучення громадських організацій не можливо. Це, до речі, доведено на практиці нашими сусідами – державами, які нещодавно стали членами Альянсу. Наприклад, Словаччиною, яка у власному євроатлантичному поступі активно

залучала громадські організації до інформаційної роботи – перед вступом до НАТО в країні громадськими організаціями було реалізовано 60 проектів з інформування населення з питань пов'язаних з НАТОвською тематикою.

Для України, особливо сьогодні, коли розбудова громадянського суспільства є одним з важливих чинників демократичного поступу держави, спільна робота з громадськими організаціями в будь-якій сфері, в тому числі й в питаннях інформування населення з євроатлантичної інтеграції, є механізмом, який дозволить підтримати розвиток „третього сектору”. Залучення владою громадських організацій до якнайбільшої участі в процесі інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції та всебічна підтримка ініціатив останніх в цьому напрямі може створити передумови для появи дійсно стабільних гравців громадянського простору, які у майбутньому можуть розширити сферу своєї зацікавленості й, насправді, стати саме партнерами влади.

У цьому контексті потрібно згадати Державну програму інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції на 2008-2011 роки. Програма передбачає широке залучення громадських організацій до її виконання. В програмі заплановано участь неурядових організацій в усьому спектрі передбаченої роботи – від соціологічних досліджень до конкретних заходів. Крім того, передбачається створення регіональних програм з інформування населення з питань євроатлантичної інтеграції. І тут відкривається достатньо можливостей для розвитку або започаткування співпраці щодо просвітницької роботи з питань євроатлантичного поступу України між владою і громадськими організаціями. Особливо це важливо для регіонального рівня – бо саме об'єднання громадян, діяльність яких обмежується територією якогось міста чи регіону, є найближчими і такими, яким довіряє і до яких прислуховується пересічний українець.

Водночас, треба відмітити, що подібний діалог відбувається і сьогодні. При обласних державних адміністраціях створюються громадські ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, інформаційні центри, розробляються програми інформування з євроатлантичної інтеграції на регіональному рівні, які також передбачають активне залучення до цього процесу представників регіональних громадських організацій.

Будь-яка інформаційна стратегія має задовольняти певні вимоги, серед яких інформування ЗМІ про важливі заходи та події в політиці євроатлантичної інтеграції держави взагалі. Проведення і забезпечення публічності масових акцій, а також виробництво та розповсюдження інформаційних матеріалів, орієнтованих на певні цільові групи населення, публікацію бюлетенів та проведення соціологічних досліджень. Крім того, не можливо досягнути успіху без аналізу та моніторингу інформації, відбору та аналізу інформації з євроатлантичної тематики в друкованих і електронних ЗМІ як регіонального, так і загальнодержавного рівня.

Фактично йдеться про три головні функції регіонального інформаційного забезпечення діяльності в сфері євроатлантичної інтеграції - просвітництво, розширення внутрішніх і зовнішніх контактів та популяризацію діяльності самої громадської організації. Форми та методи інформаційної діяльності практично не мають меж – вони залежать від творчої наснаги її виконавців. Однак, зупинимось на класичних принципах, без яких інформування громадськості з будь-якої тематики, зокрема і євроатлантичної, ніколи не досягне поставлених цілей. На першому місці стоїть доступність та об'єктивність інформації, яка розповсюджується. На другому - дотримання вимог законодавства в сфері інформації. Третьою обов'язковою умовою є системність та безперервність такої роботи.

Нині, мабуть, головним завданням у сфері інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції є просвітницька робота. Підставу це стверджувати дають соціологічні опитування, які засвідчують, що біля третини громадян України відчують потребу в знаннях про Організацію Північноатлантичного договору.

Освітня робота з населенням, як така, починається з всебічного вивчення проблеми, аналізу хибного уявлення чи знань, у даному випадку з євроатлантичної тематики. Потреба в освітній роботі щодо НАТО та зв'язків Україна-НАТО, як відомо, і як неодноразово

наголошувалося, витікає, передусім, з живучими міфами про Альянс, закладеними ще радянською пропагандою, та недостатньої, передусім, з боку держави роботи з інформування українського суспільства з цих питань. Тому є необхідність в постійному інформуванні населення про події в сфері євроатлантичної інтеграції, переваги та користь якої отримує країна в цілому від співпраці з НАТО.

Системність і послідовність такої роботи закладається в інформаційні кампанії, під час виконання яких визначаються цільові групи для інформування та комунікативні завдання для кожної з них, визначаються способи їх реалізації та оцінки. Крім того, не можна забувати про постійний аналіз стану справ в сфері інформуванні населення з подальшим уточненням інформаційної проблеми, а у разі необхідності, корегування „малих” цілей і форм проведення кампанії. Крім того, для успішності їх реалізації слід здійснювати „зворотній зв'язок” з громадськістю та ЗМІ.

Модель комунікативного двостороннього процесу вміщує визначення суспільно важливої проблематики (в даному випадку – це питання євроатлантичної інтеграції та їх місце в житті українського суспільства); визначення складу цільової аудиторії (на кого конкретно спрямовуватиметься інформація); знаходження найефективніших методів комунікації для досягнення запланованого результату в кожній конкретній групі; способи мотивації людей, які будуть використовуватися під час роботи; визначення партнерів - установ, організацій, окремих структур, співпраця з якими дозволить досягнути найкращого результату.

Інформаційно-роз'яснювальна (просвітницька) робота серед населення є успішною, лише в разі врахування деяких особливостей, зокрема:

1. Ефективніше спрямовувати діяльність не стільки на все населення, скільки безпосередньо на так званих „лідерів громадської думки” – людей, які користуються авторитетом та можуть представляти інтереси в цілому всієї цільової групи. Це дозволяє сконцентрувати наявні ресурси і досягти максимального результату при їх обмеженій кількості.

2. Як відомо краще побудувати новий будинок, ніж постійно ремонтувати старий, тому немає сенсу постійно вкладати ресурси виключно в руйнування негативних стереотипів, тим більше що міфи періодично створюються нові, а краще – формувати новий погляд, за допомогою демонстрації переваг, у даному падку приєднання України до системи європейської безпеки, якою і є НАТО.

3. Дискусію треба будувати за принципом „Так..., але”, тоді в свідомості учасників залишаються надані аргументи й не виникає протиставлення будь-яким вживанням „ні”.

4. Повідомлення та інформація має бути подана таким чином, щоб вона торкалася реального людського життя, бо аудиторія реагує лише на те, що може впливати на поліпшення або погіршення якості життя конкретної людини.

Громадські організації фактично без фінансової підтримки з боку держави, проте за сприяння Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України, Міністерства закордонних справ України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, місцевих органів державної влади, Центру інформації і документації НАТО в Україні, посольств країн-членів НАТО в Україні, проводять низку інформаційних заходів з євроатлантичної тематики – семінарів, конференцій, круглий столів, освітніх курсів, конкурсів тощо. Левова частка їх відбувається саме в східних та південно-східних регіонах. Найбільш активними серед всеукраїнських організацій у громадському просторі щодо інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції є Громадська ліга Україна-НАТО, Атлантична рада Україна, Інститут трансформації суспільства, Фонд „Демократичні ініціативи”, Інститут євроатлантичного співробітництва та інші. Важливим є те, що частина цих заходів проводиться спільно з вищими навчальними закладами, а частина мала за мету поширення знань з НАТОвської тематики серед працівників книгозбірень, бо педагоги й бібліотекарі є не лише носіями інформації, а, передусім, в силу своєї професійної діяльності – активними її розповсюджувачами.

Саме в бібліотеках на рівні областей продовжується практика створення інформаційних центрів, стендів та куточків з питань євроатлантичної інтеграції.

Проведення публічних заходів з євроатлантичної тематики головним чином на регіональному та місцевому рівнях спрямовано на формування найбільш активної частки громади України щодо євроатлантичних процесів. На такі заходи запрошуються вітчизняні та зарубіжні експерти. А розробка і реалізація таких програм та інформаційно-освітніх заходів формують неупереджене бачення громадянами України Північноатлантичного Альянсу на сучасному етапі світового розвитку та необхідності й перспектив набуття членства в Альянсі. Тобто, це, певною мірою, мозкові штурми в різних регіонах України із залученням експертів у сфері євроатлантичної інтеграції та міжнародного досвіду.

Водночас, публічні заходи, особливо ті, що висвітлюються мас-медіа є ефективними й з тієї точки зору, що озвучена на них інформація стає доступною не лише для учасників, а завдяки ЗМІ – поширюється на значно більшу аудиторію.

Публічні заходи, які становлять інтерес для мас-медіа мають відповідати певним критеріям. Зокрема, для прикладу, у події бере участь велика кількість учасників, захід проходить у незвичному форматі, в ньому беруть участь відомі люди, подія відбувається в період інформаційного затишшя тощо.

Успіх проведення публічних заходів залежить від вдало підібраного складу доповідачів, правильно обраного часу – він не може збігатися з іншими важливими подіями; місцем проведення, до якого можна легко добратися, а у приміщенні зручно працювати операторам та фотокореспондентам.

Жодний публічний захід не може бути проведено якісно без підготовки медіа-супроводу. Складовими останнього є розсилка за 5-7 днів цільовим ЗМІ (районні і міські газети; міське радіо; місцеве телебачення; обласні газети, радіо і телебачення; українські і закордонні інформаційні агентства; Інтернет-газети, портали новин) прес-анонсів, які мають відповідати на три запитання: що відбудеться? де? хто буде брати участь?

Не секрет, що найбільше інформації сучасна людина отримує завдяки засобам масової інформації, тому для досягнення максимальної ефективності в роботі громадських організацій з підвищення поінформованості української спільноти з питань євроатлантичної інтеграції необхідна їх тісна співпраця зі ЗМІ, які забезпечують формування та передачу інформації великій кількості осіб, які проживають на достатньо великій території.

Успіх в співпраці з журналістами, передусім залежить від того, чи зможе громадська організація побудувати з ними по-справжньому партнерські відносини. В їх основі лежить сприяння роботі ЗМІ та їх заохочення до спілкування. Це допомога в пошуку потрібної мас-медіа інформації, залучення редакторів до участі в різних дискусіях як учасників чи, скажімо, членів журі конкурсів, різного роду відзначення роботи журналістів. Важливо також налагодження особистих контактів з представниками ЗМІ, в полі зацікавленості яких є теми євроатлантичної інтеграції України, безпеки та міжнародних відносин.

До форм співпраці зі ЗМІ відносять: прес-конференції та брифінги; конференції, дискусії, круглі столи; різноманітні виставки та конкурси; прес-релізи; семінари, особисті зустрічі; електронне спілкування за допомогою Інтернету; спілкування у форматі теле - та радіопрोगрами, інформаційні та рекламні ролики; навчальні тренінги для журналістів з певної тематики; прес-кава - зустрічі з журналістами у неформальні обстановці.

Іноді успішним у відносинах з мас-медіа є чисто людський фактор – це поряд з розповсюдженням інформації, заохочує мас-медіа до об'єктивності в подачі інформації.

Спілкування з мас-медіа поряд з великими перевагами має не менші ризики. Тому завдання стоїть мінімізувати можливий негатив, який може, й скоріше за все, буде з'являтися в пресі. Для цього існує правило – не уникати спілкування зі ЗМІ.

З іншої сторони сама суть ЗМІ - пошук інформації. І якщо на публічному заході зібрані експерти, які можуть надати фахову та достовірну інформацію, то це полегшує роботу журналіста, а громадській організації - співпрацю з мас-медіа. Часто журналісти самі

звертаються за коментарями до людини чи організації, котрі вміють цікаво розповісти про суспільно важливі проблеми.

Чи не найефективнішою формою роботи зі ЗМІ є прес-конференції та брифінги. Це живе спілкування, яке дозволяє максимально розкрити тему, а з іншої сторони – зацікавити журналістів інформацією, яка іноді в момент прес-конференції є другорядною та яка в подальшому сприяє максимальному розкриттю теми, акцентуючи увагу ЗМІ на нюансах.

Необхідною передумовою проведення референдуму щодо вступу в НАТО повинна бути загальнонаціональна просвітницька робота по всіх можливих шляхах розв'язання проблеми, яка буде предметом референдуму.

Напрацьовані довідкові, інформаційні та інформаційно-аналітичні матеріали в сфері євроатлантичного прагнення України доводяться населенню через регіональну та місцеву систему спеціалістів Товариства „Знання” України, а також через 54 Інформаційних стенди, якими опікується Громадська ліга Україна-НАТО та які створені і діють на базі обласних універсальних наукових бібліотек і бібліотек вищих навчальних закладів.

Досвід багатьох східно-європейських країн (членів НАТО), які знаходилися на етапі перебудови суспільного бачення стосовно НАТО, однозначно доводить, що успіх усіх реформ пов'язаних з демократичними перетвореннями та схваленням суспільством євроатлантичних намірів, можливий лише за умов розуміння в сприйнятті тих демократичних перетворень, які необхідно здійснити в Україні для набуття членства в Альянсі.

Цього можна досягти лише маючи єдність поглядів на розвиток держави серед політичної еліти та громадянського суспільства та при їх тісній взаємодії. Саме цим шляхом йшли нові члени НАТО – країни Східної Європи та Балтії.

Література:

1. Біла К.Д. Особливе партнерство Україна-НАТО як проблема національної та європейської безпеки. Автореф. дис. ... канд.політ наук. – К., 2002. – 16 с.
2. Державна Програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008 - 2011 роки. Інтернет-представництво Президента України. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
3. Джердж С.Ф. Зманіпульований негатив щодо НАТО в Україні: хто за лаштунками? // Економічний часопис. – 2006. - № 7-8. С. 13-14.
4. Джердж С.Ф., Україна-НАТО: співробітництво заради безпеки. – К.: Товариство „Знання” України, 2007. – 96 с. – (Бібліотека українознавця). – Бібліогр.: ISBN 978-966-618-233-6, ББК 66.4(4УРК), Д40.
5. Лавриненко В.Г. Членство в НАТО - мета чи спосіб її реалізації? / "Економічний часопис", 2002, № 7-8. С.29-33.
6. Мінгазутдінов І.О. Україна в системі європейської безпеки // Актуал. пробл. міжнар. відносин. Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 57 (ч. 1). – С. 67–75.
7. Павличко Д.В. Українська національна ідея. Статті, Виступи, інтерв'ю, документи. – К.: Генеза, 2004. – 771 с.
8. Палій О.А. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: Автореф. дис. ...канд. політ. наук: 21.01.01 / Інститут проблем міжнародної безпеки при Раді Національної безпеки і оборони України. – К., 2006. - 15 с.
9. Перепелиця Г.М. НАТО і Україна в умовах трансформаційних процесів // Актуал. пробл. міжнар. відносин. Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 57 (ч. 1). – С.89–103.
10. Семіков О.В. Перспективи стають ближчими // Україна – НАТО. – 2006. – № 7. – С. 9–18.
11. Сушко О. Громадська думка в Україні стосовно НАТО. Сайт Інституту Євро-Атлантичного співробітництва. - Режим доступу: <http://www.ieac.org.ua>.
12. Теміров Ю.Т. Трансатлантична єдність як фактор міжнародної безпеки // NATO, Peace and International Security in XXI Century. – Donetsk, 2005. - P. 48-54.

13. Тодоров І.Я. Національна ідея в контексті європейського покликання України // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецький державний інститут штучного інтелекту. – 2004. - № 1. - С. 308-313.
14. Тодоров І.Я. Регіональний аспект євроатлантичного вибору України в контексті національної безпеки//Історичні і політологічні дослідження. – 2001. - № 1 (5). – С. 194-200.
15. Тодоров І.Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Монографія. - Донецьк, 2006. – 268 с.
16. Фурашев В.М. Система інформування громадськості щодо євроатлантичного курсу України: шляхи вдосконалення // Економічний часопис. – 2007. - № 1-2 – С. 14-17.
17. Яснюк В.І. Подолання стереотипів щодо НАТО – важлива умова для забезпечення євроатлантичної перспективи України // Економічний часопис. – 2007. - № 1-2 – С. 12-13.

*Колісніченко Р.М.,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ В УКРАЇНІ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

За визначенням російського дослідника В.Халіпова, електоральна культура являє собою «рівень знання процедур виборчих компаній і вміння компетентно оцінювати кандидатів, політичні сили та їхні програми» [8, с.3]. Значення рівня її розвитку в суспільстві важко переоцінити, оскільки саме від компетентності виборця залежить результат виборчого процесу, а отже і якість формування та діяльності владних структур на усіх рівнях, ступінь захисту політичними діями інтересів громад та вирішення актуальних суспільних проблем.

Метою даної статі є огляд та узагальнення існуючих наукових напрямків, що стосуються визначеної проблематики.

Перші спроби наукового дослідження електоральної культури суспільства датуються другою половиною XIX ст. Вперше ці проблеми розробляли: А.Зіґфрід, який намагався визначити детермінанти електоральної поведінки, Г.Тінґстен, здійснюючи компаративний аналіз результатів соціологічних досліджень, Ф.Компан'я, зосереджуючи увагу на електоральному картографуванні та ін. [7, с.1].

Систематичне дослідження електоральних пріоритетів виборців на Заході розпочалося з другого десятиріччя XX-го століття. Сьогодні нараховується чотири основні школи їх вивчення:

1) соціологічна (Колумбійська), засновниками якої є П.Лазарсфельд та Б.Берельсон. Її представники вважають, що на політичні орієнтації виборця вагомий вплив здійснює його соціальна приналежність. У роботах цих дослідників аналізуються регіональні особливості передвиборчої комунікації, визначено ряд соціальних чинників формування електорального рішення. М.Наубетом виділено основні риси електоральних симпатій, С.Ліпсетом та С.Рокканом окреслено причини та наслідки міжрегіональних протиріч у соціально-політичній сфері тощо;

2) соціально-психологічна (Мічиганська), засновниками якої виступили Е.Кемпбелл та Ф.Конверт. Представники вказаної школи сходилися на думці, що електоральний вибір визначається підтримкою громадянами тих, чи інших партій. Ними також було зроблено значний внесок у дослідження електоральних процесів. Так А.Кемпбелл у своїх працях прийшов до висновку щодо спадкового характеру політичної соціалізації, Ф. Конверс акцентував увагу на регіональному контексті трансляції політичних цінностей, У.Кі дослідив

цикли функціонування електоральної поведінки тощо;

3) раціонально-інструментальна (засновниками є Й.Шумпетер та Е.Даунс) – вважали, що поведінка виборців визначається їх раціональним вибором, спрямованим на одержання максимальних вигод за найменших витрат, намагалися встановити раціональні мотиви диференціації виборчих симпатій у різних регіонах країни;

4) екологічна (засновники А.Зигфрід, Ф.Гогель) – переконані, що електоральна поведінка багато в чому визначається впливом соціальних, економічних, етнічних та інших характеристик територій, на яких проживають виборці. [14, с.6; 8, с.2].

Якщо основним джерелом інформації перших трьох шкіл є результати опитувань, то четверта спирається в основному на підсумки голосувань, що здійснюються під час виборів, чи референдумів. Для отримання результату такого дослідження достатньо порівняти характеристики території проживання електорату з результатами виборів [14, с.6].

У 1959-1960-х роках політичні позиції та активність населення стали предметом досліджень американських політологів Г.Алмонда та С.Верби, якими вирізняно три «чистих типи політичної культури» (одним з елементів якої, як відомо, є культура електоральна): парафіяльний, підданський та учасницький [1; 13, с.456].

Також з досліджуваної тематики плідно працювали західні вчені: Р.Бауер, Р.Бенедикт, А.Браун, Є.Вятр, К.Гарднер, Д.Девайн, Дж.Денніс, Л.Дітмер, М.Дюверже, Д.Елазар, І.Інглехарт, Д.Істон, Р.Карр, Д.Кованох, П.Левіс, С.Ліпсет, Д.Мервік, Е.Мюллер, Л.Пай, Т.Парсонс, Д.Поль, А.Реймон, Д.Рікман, Р.Робертсон, У.Розенбаум, Р.Роуз, Р.Такер, А.Токвіль, С.Уайт, Ф.Фукуяма, С.Хантінгтон, Р.Шварценберг та ін. [4, с.232; 6; 8, с.1; 9, с.337; 12; 13, с.451]. Дослідниками зокрема було розроблено ряд сучасних основних підходів до розуміння політичної культури: психологічний (школа Г.Алмонда), комплексний (Д.Мервік, Р.Такер, Л.Дітмер), об'єктивістський (Л.Пай, Д.Поль), евристичний (С.Хантінгтон) та соціопсихологічний (Р.Карр, Д.Гарднер) [9, с.338].

Частково проблема формування електоральної культури досліджувалася і радянськими науковцями, роботи яких у своїй переважній більшості характеризуються фрагментарністю та ідеологічною заангажованістю. Електоральна культура, як окремий її тип виділена не була, проте розглядалася в рамках політичної культури, цілеспрямоване дослідження якої розпочалося лише з середини 80-х років ХХ століття [10]. Робилося це в основному у вигляді критики «буржуазних» концепцій, або через створення власних підходів в ракурсі марксистської методології [15, с.5]. Так підходи Ф.Бурлацького та Н.Кейзерова базуються на розрізненні ідеалізованої пролетарської та буржуазної демократичних політичних культур, остання з яких оцінювалася досить критично [5]. Характерними рисами політичної культури радянського суспільства проголошувалися: «історичний оптимізм», «несумісність з політичною пасивністю», «синтез високих революційних ідеалів з активною соціальною дією», «непримиримість до буржуазної ідеології, до націоналізму», «суворе дотримання політичних норм державного та громадського життя» тощо [2, с.6].

Серед науковців колишнього СРСР на роботі в окресленій галузі досліджень зосередилися: Г.Аминева, С.Андреев, М.Андрійчук, А.Арнольдова, М.Блінов, Е.Баталов, М.Бобнева, Г.Васильєв, В.Водзинська, О.Галкін, Г.Дилигенский, О.Єришев, В.Житенев, О.Зотова, Л.Карамушка, А.Копанева, М.Лисенков, В.Мшвенієрадзе, Ю.Ожегов, В.Сандригайло, Ю.Тихомиров, Ф.Шерега, В.Щегорцов та інші.

Особливості формування електоральної культури українського суспільства з позиції соціологічної науки досліджували сучасні вітчизняні науковці: О.Безрукова, І.Бекешкіна, Ю.Візниця, В.Ворона, Є.Головаха, Е.Гугнін, О.Зубченко, Б.Ідрісов, О.Князева, А.Литвин, С.Макеєв, М.Мельник, В.Оссовський, О.Петров, В.Полторак, А.Ручка, М.Чурилов, І.Шевель, М.Шульга та ін.

У психологічному, філософському та історико-географічному ракурсі політична свідомість виборців стала предметом досліджень І.Андроновой, О.Ануфрієнка, М.Білик, В.Васютинського, А.Голода, Л.Данилюк, Н.Дембицької, М.Дідух, М.Дмитренко,

В.Додонової, Р.Карковської, Е.Макаренка, Л.Непіненка, Д.Позняк, П.Саса, А.Склярчук, О.Струкевича, М.Школяр та ін

Особливості розвитку політичної культури в Україні та електоральної, як її невід'ємної частини в ракурсі формування сучасного українського електорального простору, факторів електорального вибору населення, виборчої активності громадян, розробки концепції демократичної політичної культури, аналізу тенденцій її втілення і розвитку в умовах суспільства, що трансформується та інших аспектів досліджували політологи: А.Адаменко, І.Алексєєнко, Д.Арбаджієв, В.Бабкін, О.Бабкіна, І.Байрак, О.Балакірева, Ф.Барановський, В.Березинський, С.Білоусов, О.Богашов, Л.Бунецький, В.Бушанський, В.Веденєєв, Д.Видрін, О.Вознесенська, Ю.Ганжуров, Н.Гедікова, С.Гелей, С.Говоруха, В.Горбатенко, В.Дем'яненко, С.Денисюк, О.Дергачов, Ж.Деркач, М.Дмитренко, І.Жадан, О.Зернецька, Н.Ісхакова, Ф.Кирилюк, О.Кіндратець, О.Клименко, В.Козьма, М.Конончук, Л.Кочубей, В.Кремень, С.Крижний, Л.Кучма, Л.Левченко, Л.Леонт'єва, О.Лісеєнко, В.Лісовий, В.Логвинчук, О.Лузан, В.Малярчук, С.Матвієнків, Т.Мельник, О.Михайлич, М.Михальченко, Л.Нагорна, Т.Нагорняк, М.Оніщук, Ю.Остапець, Н.Паніна, Г.Панчук, А.Пахарєв, Ю.Пахомов, Н.Пашина, О.Петров, В.Піскун, Є.Подмазко, А.Подольський, Г.Почепцов, Т.Пояркова, Н.Прозорова, О.Проскуріна, Ю.Римаренко, М.Розумний, Ю.Руденко, Ф.Рудич, В.Рябіка, С.Рябов, М.Сазонов, О.Ткаченко, Л.Токар, О.Траверсе, Є.Хан, М.Хилько, Н.Хома, Г.Циганенко, О.Чальцева, К.Черкашин, Ю.Шайгородський, Є.Шаповал, О.Шевченко, Ю.Шегельська, Ю.Шемшученко, П.Шляхтун, О.Шурко, Ю.Якименко, О.Яременко, В.Ясинська та ін.

Аналіз особливостей формування електоральних пріоритетів молоді здійснювали: В.Барабаш, В.Бебик [3], І.Білоконь, І.Білоус, В.Виноградова, С.Головатий, К.Гордієнко, С.Грабовська, І.Доцяк, А.Карнаух, М.Катаєва, О.Котляр, Н.Левковська, О.Морозова, М.Остапенко, Т.Поснова, Н.Пробийголова, В.Ребкало, В.Рябіка, Г.Циганенко, Н.Юрій та ін.

На вивченні ролі засобів масової інформації у процесі політичної соціалізації особистості зосередили увагу Т. Андросенко, М.Бабак, В.Бадрак, О.Барішполець, С.Барматова, Ю.Бондар, О.Винников, О.Головчук, О.Гриценко, О.Демченко, О.Заславська, О.Зернецька, В.Зінчук, В.Іванов, М.Карашук, В.Коляденко, Н.Костенко, А.Костирєв, В.Кравцов, Н.Лигачова, С.Макеєв, Л.Малес, С.Назаренко, В.Нахапетов, М.Недопитанський, Н.Олексієнко, В.Паламарчук, Г.Сащук, О.Семченко, Н.Симоніна, О.Скаленко, І.Слісаренко, Г.Хлистун, Т.Хлівнюк, О.Холод, Л.Чорній, Д.Яковлев та ін.

Особливості впливу політичних партій на процес формування електоральних орієнтацій виборців досліджували: Е.Афонін, В.Базів, В.Бала, А.Білоус, К.Богомаз, М.Бучин, М.Варій, В.Волков, О.Голобуцький, Т.Голобуцька, Д.Горшков, В.Кампо, В.Корнійчук, О.Крюков, В.Лісничий, А.Мартінов, В.Мейтус, Я.Павловський, Є.Петренко, І.Поліщук, М.Примуш, О.Радченко, А.Романюк, В.Сергєєв, Р.Старовойтенко, С.Топалова, Ю.Шведа, В.Якушик та ін.

Аналізу діяльності громадських організації та рухів, як інститутів політичної соціалізації присвятили роботи: К.Балабанов, В.Бесчастний, О.Винников, О.Голобуцький, В.Головенько, Г.Добровольська, Ю.Докукін, Л.Дунаєва, Н.Євсюкова, М.Клепацький, О.Кіндратець, Р.Кобець, В.Комов, О.Корнієвський, В.Кравченко, Б.Крейндель, Ю.Криворучко, В.Кулик, М.Лациба, О.Молодцов, В.Недбай, В.Новохацький, О.Панагушина, О.Сидоренко, Н.Соф'яниця, В.Субботін, В.Ткачов, О.Філонов, Я.Ярош та ін.

Серед науковців, предметом дослідження яких визначено вплив органів державної влади та місцевого самоврядування на формування громадської думки, на повагу заслуговують: Є.Бородін, О.Вінников, Ю.Ганжуров, Ю.Ганущак, М.Гугнін, В.Добіжа, С.Довгий, В.Дрешпак, М.Карпа, М.Лациба, Я.Легеза, О.Литвиненко, Д.Ляпін, К.Ляпіна, О.Ніколаєв, М.Перепелиця, О.Порфімович, С.Саханенко, О.Соснін, А.Ткачук, І.Федоренко, Є.Фишко, В.Цветков та ін.

Діяльність закладів освіти, як засобів формування політичної культури молоді аналізували: Л.Аза, В.Андрущенко, Н.Бакланова, В.Вашкевич, О.Внукова, Н.Воскресенская,

І.Жадан, Ю.Загородній, М.Іванов, С.Кисельов, О.Кисельова, О.Кондратюк, К.Корсак, В.Панченко, В.Пашенко, П. Положевец, С.Рябов, С.Сарасон, А.Хорошенюк, С. Ципко, С. Шехтер та ін.

Роль церкви у політичному становленні особистості досліджували: В.Москаленко, К.Салій, О.Слободян, О.Стадніченко, Л.Суятінова, П.Яроцький та ін.

Серед сучасних російських досліджень окремих аспектів формування електоральної культури, розробки її поняття, типології, зв'язку з іншими типами культури, структури участі громадян у виборах, ступінь її раціональності, особливості здійснення у Російській Федерації тощо не можна не згадати роботи В.Амеліна, М.Афанасьєва, С.Борисова, О.Буділової, Ю.Веденеєва, В.Гельмана, Г.Голосова, І. Гомерова, Б.Грушина, Ю.Гудіної, О.Данилова, А.Журавльова, А.Зудіна, В.Ільїна, С.Кара-Мурза, І.Клямкіна, В.Колосова, В.Комаровського, В.Краснова, О.Кукоби, Ю.Левади, О.Ледяєвої, В.Леднева, Е.Малкіна, А.Мельвіль, О.Мелешкіної, А.Ослона, О.Попової, М.Піщуліна, В.Пугачова, В.Смирнова, С.Сокольського, А.Соловійова, В.Староверова, О.Страхова, Є.Сучкова, Н.Трошиної, В.Халіпова, М.Харитонова, К.Холодковського, С.Чугрова, Ю.Шевченка, Н.Яргомської та ін. [7; 8; 11].

Слід також зазначити, що в Україні системно проводяться соціологічні дослідження особливостей розвитку електоральних симпатій виборців. Особливий інтерес становлять результати роботи Інституту соціології НАН України, Київського міжнародного інституту соціології, Лабораторії соціологічних досліджень Інституту гуманітарно-педагогічних проблем та виховання Вінницького національного технічного університету, а також соціологічних служб: «СОЦІС», «Соціальний моніторинг», «Центр Разумкова», «Юкрейніан соціолоджі сервіс» та ін.

Таким чином, з огляду вищенаведених робіт випливають наступні висновки:

1. Переважна більшість праць присвячена політичній культурі суспільства. Автори таких наукових досліджень не оперують терміном «електоральна культура», що не дає можливості локалізувати політичні проблеми у сфері раціональної оцінки громадянами кандидатів, політичних партій, блоків та їх програм, а також засобів підвищення електоральної компетентності виборців.

2. Актуальна проблематика механізмів формування демократичної електоральної культури молоді, важливість якої пояснюється необхідністю підвищення рівня свідомого вибору громадян та вдосконалення вміння усвідомлення та захисту політичних інтересів громади, що є одним з основних факторів та показників становлення демократичного політичного режиму, розглядається досить поверхово.

3. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених вивченню особливостей політичної культури суспільства, процесу соціалізації особистості, факторів змін політичних симпатій тощо рівень наукового дослідження електоральної культури, тенденцій її розвитку в Україні та механізмів формування є недостатнім.

4. Досвід виборчих перегонів в Україні протягом всього періоду незалежності свідчить про необхідність більш глибокого аналізу електоральної культури українського населення. У той же час даною проблематикою безпосередньо займалося лише вузьке коло авторів: В.Бebик, О.Зубченко, Б.Ідрісов та ін.

Особливу увагу у її дослідженні варто звернути на особливості формування електоральної культури молоді, оскільки саме молодь віком від 18 до 35 років є найбільш політично активною і критично мислячою категорією громадян та відіграє значну роль у виборчому процесі.

Сьогодні з огляду на існуючий рівень компетентності виборця, надзвичайно актуальною є необхідність розробки ефективного науково обґрунтованого механізму формування демократичної електоральної культури молоді в Україні із залученням владних інституцій, ЗМІ, політичних партій, громадських організацій та закладів освіти, як найбільш дієвих інститутів політичної соціалізації з метою подальшої демократизації політичної системи, консолідації українського суспільства та реалізації інтересів усіх верств населення.

Література

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. - № 4. – С. 122 – 134.
2. Андронова І.Ф. Еволюція політичної культури в незалежній Україні (гендерний аспект): Автореф. дис... канд. іст. наук: 17.00.01 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. — К., 2005. — 19с.
3. Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребкало В.А. Політична культура сучасної молоді. - К.: А.Л.Д., 1996. – 112 с.
4. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина / Міжрегіональна академія управління персоналом. — К. : МАУП, 2004. — 424с.
5. Дембицька Н.М. Психологічні особливості політичної соціалізації студентів: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2004. — 20с.
6. Дюверже М. Политические партии / Л.А. Зимина (пер.с фр.). — 4-е изд. — М. : Академический Проект; Трикста, 2007. — 540с.
7. Зубченко О.С. Електоральна культура як об'єкт соціологічного дослідження: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". - Запоріжжя, 2007. - 20с.
8. Ідрісов Б. Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / НАН України; Інститут соціології. - К., 2006. - 14с.
9. Кирилюк Ф.М., Обушний М.І., Хилько М.І., Корж М. О., Федірко І. П. Політологія: Підруч. для вищих навч. закл. III-IV рівнів акредитації / Федір Михайлович Кирилюк (ред.). — 2.вид., перероб. і доп. — К. : Здоров'я, 2004. — 775с.
10. Остапенко М.А. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м.Києва): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / НАН України. - К., 2000. - 19с.
11. Представительная демократия и электорально-правовая культура / Под общей ред. Ю.А.Веденеева и В.В.Смирнова. - М.: Издательство «Весь Мир», 1997. - с.224.
12. Реймон А. Етапи розвитку соціологічної думки: Монтеск'є. Конт. Маркс. Токвіль. Дюркгайм. Парето. Вебер / Григорій Філіпчук (пер.з фр.). — К. : Юніверс, 2004. — 687с.
13. Сазонов М.І., Фісун О.А., Чигринов В.І., Поліщук І., Фесенко В. Політологія: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Харківський держ. ун-т / Микола Іванович Сазонов (упоряд.та ред.). — Х. : Фоліо, 1998. — 735с.
14. Черкашин К.В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Таврійський національний ун-т ім. В.І.Вернадського. — Сімф., 2005. — 19с.
15. Ясинська В.С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 20с.

Коцур В.,
аспірант Переяслав-Хмельницького
державного педагогічного університету
імені Григорія Сковороди

КОНФЛІКТ У ЧЕЧНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті аналізується конфлікт у Чечні, ставлення до чеченських подій міжнародних організацій, а також їх наслідки для міжнародного становища Російської Федерації.

Одним із факторів загострення конфліктів на пострадянському просторі став розпад Радянського Союзу та утвердження Росії як правонаступниці колишньої наддержави.

Більшість аналітиків класифікують конфлікти на пострадянському просторі як етнічні. Але, насправді, на початку ХХІ ст. вже фактично не існує етнічних конфліктів у чистому вигляді – економічні, політичні аспекти, боротьба за владу та ресурси все більше впливають на розвиток будь-якого конфлікту.

Міжнародно-правова відповідальність держав за протиправні дії в період збройних конфліктів ґрунтується на положеннях Статуту ООН і завдяки цьому може бути політичною або матеріальною.

Міжнародно-правова відповідальність індивідів за воєнні злочини і злочини проти людства визначається, зазвичай, національним законодавством держави, проти котрої (або її громадян) були спрямовані ці злочини. В особливих випадках можуть бути використані міжнародні процедури [1, с. 214].

Слід відзначити, що проблемам конфлікту в Чечні та тероризму в Росії присвячені спеціальні дослідження О.Хлобустова, Т.Пастернака-Тарануценка, В. Крючкова та ін. Зокрема, цікаву інформацію можна почерпнути від Володимира Крючкова, члена Державного комітету з надзвичайних ситуацій (ДКНС) у 1991 році. Він зазначає: «За десять років, з 1991 по 2001, в конфліктах на пострадянському просторі загинуло більш ніж 750 тисяч представників різних країн. Близько 3 мільйони людей було поранено. 12 мільйонів громадян колишнього СРСР стали біженцями, залишивши назавжди своє житло та майно [2].

У праці авторів Дмитра Треніна, Олексія Малашенка, Анатолія Лівена "Тревожные рубежи России: чеченский фактор в пост советской России" розповідається про наслідки Чеченської війни для Росії. Автори досліджують зміни в політичній системі країни, в її військовій організації, міжетнічних відносинах і зовнішній політиці, причиною або каталізатором яких став конфлікт на Північному Кавказі.

В юридичній літературі найдетальнішу класифікацію тероризму пропонують В. Замковой і М. Ільчиков. Вони виділяють парні варіанти терору: революційний і контрреволюційний, субверсійний і репресивний, фізичний і духовний, "селективний" і "сліпий", а також "провокаційний", "превентивний", військовий і кримінальний. [3, с. 89]

У даному огляді робиться спроба розкрити основні фази конфлікту в Чечні впродовж 1990 – х рр.; показати спільні і відмінні риси конфлікту в Чечні з тим, що виник у Косово; прослідкувати ставлення до конфлікту в Чечні міжнародних організацій, а також наслідки військових дій для міжнародного становища Російської Федерації.

Отже, Чеченська війна відіграє особливу роль серед інших конфліктів на пострадянському просторі. Від його результату залежить життєздатність самого ядра імперії – Російської Федерації. Відтак, чеченський чинник з самого початку використовувався Москвою як засіб відновлення воєнно-політичного домінування над країнами СНД, передусім над країнами Кавказького регіону. В цьому полягає відмінність розвитку чеченського конфлікту від конфлікту в Косово. Проте як і косовський, чеченський конфлікт

реалізується на третьому рівні конфліктів, в якому основними його суб'єктами стала федеральна влада, з одного боку, і нетитульна етнічна спільнота провінції РФ – з іншого. На відміну від косовського конфлікту титульна, російська, меншина в Чечні не стала активним суб'єктом цього конфлікту, скоріше, вона виявилася його жертвою.

З 1994 по 1996 роки тривала перша чеченська війна, в якій взяли участь близько 45000 російських військових проти 3000 регулярних формувань та десятків тисяч партизанських загонів чеченців. Військові втрати склали, за різними даними, від 7000 до 15000 російських солдат та приблизно 5000 чеченських. Жертви серед цивільного населення Чечні оцінюються від 35000 до 100000 осіб.

У 1999 році почалася чергова ескалація конфлікту. Оцінка його завершення чи не завершення відносна, бо уявна стабільність у регіоні підтримується лише завдяки розміщеним там частинам російської армії. Можна сказати про те, що фазу активний бойових дій завершено. Зараз відбувається в Чечні пост-конфліктне врегулювання, яке є дуже складним, напруженим і непередбачуваним [4, с.17].

Врегулювання конфлікту в Чечні міжнародними організаціями не можливе без визначення цілей та мотивацій сторін конфлікту.

Основною метою федерального уряду Російської Федерації є нейтралізація будь-яких проявів сепаратизму. Росія є мультиетнічною державою: в складі 88 суб'єктів федерації (станом на 1 грудня 2005 року) проживає близько 160 національностей. Збереження єдності держави належить до життєво важливих пріоритетів сучасної внутрішньої політики. В середині 1990-х років масштабні реформи стали каталізатором сепаратистських тенденцій в ряді регіонів.

Насамперед російський уряд був зацікавлений у встановленні контролю над нафтовими запасами Чечні (близько 60 мільйонів тон) та розгалуженою системою транспортних комунікацій.

В Чечні уряд Джохара Дудаєва оголосив про наміри утворити самостійну державу чеченського народу – Ічкерію. Історично претензії Дудаєва і нової чеченської національної еліти спирались на колишню державу чеченців та дагестанців, що існувала в XIX столітті до завоювання її Російською імперією – імамат Шаміля. Економічно чеченська національна еліта була зацікавлена у встановленні власного контролю над нафтовими резервами Чечні та нафтопроводами, що проходять її територію. Нарешті, фактором формування сучасної чеченської ідентичності виступає іслам, який сповідує переважна більшість населення.

Об'єктом конфлікту виступав суверенітет над територією Чечні. Конфлікт складав чотири основні фази.

Перша фаза – 1990 – 1994 роки, між проголошенням суверенітету Чечні та початком Першої чеченської війни, характеризується пошуком мирного правового вирішення конфлікту та поступовою підготовкою сторін до озброєної боротьби. Із провалом спроб Єльцина залучити Чечню до підписання нового Федерального договору, розпочинається активна підтримка російським урядом чеченської внутрішньої опозиції. Крах цієї стратегії спричинив початок військових дій.

Друга фаза – 1994-1996 роки – дати Першої чеченської війни, між вводом російських військ та підписанням Хасавюртських домовленостей, за якими російські війська відводилися, а Чечня отримала фактичну незалежність. У війні взяли участь близько 45000 російських солдат проти 3000 чеченців регулярних формувань та десятків тисяч партизанських загонів. Військові втрати склали, за різними даними, від 7000 до 15000 російських солдат та приблизно 5000 чеченських. Жертви серед цивільного населення Чечні оцінюються від 35000 до 100000 осіб.

В ході військових дій обидві сторони вдавалися до систематичного насильства проти мирного населення. Російські військові в ході «зачисток» знищили тисячі мирних жителів, займалися грабежем та мародерством. Чеченські бойовики поступово взяли на озброєння терористичні методи захоплення та вбивства заручників із числа некомбатантів, як, наприклад, в Будьонновську.

Війна поступово поширювалася на сусідні території – більшою частиною в Інгушетію та Дагестан. Зруйнування в січні 1996 року російськими військами дагестанського села Первомайське викликало різку реакцію місцевої еліти. В Чечні було оголошено «джихад» – священну війну проти загарбників. Це відкрило шлях до Чечні численним бойовикам-мусульманам з усього світу.

В самій Росії рішення про початок збройної операції викликало широкий резонанс та суспільне незадоволення. Воно зростало в міру того, як російські регулярні війська зустрічали сильний опір з боку чеченських збройних формувань. Перша чеченська війна продемонструвала неготовність пострадянської армії до ведення сучасних бойових операцій та характеризувалася масштабним насильством, на що постійно звертали увагу урядові та неурядові міжнародні організації: ОБСЄ, Human Rights Watch, Комітет Червоного Хреста та ін. Крім того, федеральні війська повністю програли інформаційну війну. В результаті цього популярність дій уряду невпинно падала, і з наближенням виборів 1996 року, президент Єльцин почав шукати мирного розв'язання конфлікту. 31 серпня 1996 року секретар Ради Безпеки РФ генерал Лебедь та начальник штабу армії Чечні генерал Масхадов підписали Хасавюртські домовленості. Пізніше вони лягли в основу мирного договору 1997 року, яким завершується друга фаза конфлікту.

Третя фаза – фаза тимчасової деескалації, між закінченням Першої та початком Другої чеченської війни в 1999 році. В цей період триває латентний конфлікт, оскільки основної проблеми – врегулювання статусу Чечні – не вирішено. Президент і одночасно голова уряду Чечні Аслан Масхадов веде внутрішньополітичну боротьбу із радикально налаштованими групами, яка завершується перемогою останніх. Державна влада в Чечні остаточно послаблюється. В країні масово викрадаються люди, панує організована злочинність та підсилюється влада польових командирів.

В Росії численні політичні діячі висловлюють невдоволення результатами Хасавюртських домовленостей, вважаючи, що чеченську проблему не вирішено, а тільки відкладено. В цих умовах нова військова кампанія була лише питанням часу. До того ж між 1996 та 1999 роками терористична діяльність чеченців проти мирного населення на території Росії триває. Як мінімум 8 масштабних терактів було здійснено в цей час, з яких особливо резонансними стали вибух житлового будинку в Каспійську (Дагестан), в результаті якого загинули 69 людей; напад групи аль Хаттаба на військову базу в Буйнакську; та вибух на ринку в місті Владикавказ (Північна Осетія), що забрав життя 64 людей.

Четверта фаза розпочинається у вересні 1999 року. Це – чергова ескалація конфлікту, яка зветься Другою чеченською війною. Стосовно її завершення чи незавершеності існують різні оцінки. Більшість джерел, близьких до російського уряду, вважають війну завершеною, а Чечню – такою, що вступила в мирну фазу пост-конфліктного розвитку. Альтернативна точка зору полягає в тому, що стабільність в Чечні є поняттям відносним і підтримується лише завдяки розміщеним там частинам російської армії. Назвати такий стан речей пост-конфліктним важко. В будь-якому випадку, фазу активний бойових дій завершено. Те, що зараз відбувається в Чечні, можна назвати пост-конфліктним врегулюванням, але дуже складним, напруженим і непередбачуваним.

На початку Другої чеченської війни російське керівництво всіляко давало зрозуміти, що засвоїло уроки Першої. Головним чином це стосувалося інформаційного супроводження війни і тактики її ведення. Російських військ було більше, серед них було більше частин, які мали бойовий досвід, і вони намагалися уникати втрат серед особового складу. Для цього, наприклад, перед уведенням у бій піхоти проводилася тривала артпідготовка та повітряні бомбардування. Це уповільнювало темпи операції, але росіяни не поспішали. Повільно просуваючись вглиб території Чечні, спочатку військові намагалися встановити контроль над північною її частиною (до річки Терек) і утворити таким чином буферну зону. Пізніше, в жовтні, російські війська перейшли річку Терек і почали підготовку до штурму Грозного. Операція по захопленню чеченської столиці тривала близько трьох місяців та коштувала російським військам серйозних утрат. Джерела щодо кількості втрат суттєво розходяться,

але в середньому щоденні втрати можна оцінити приблизно в 40-50 солдат. Тривалі обстріли майже зрівняли столиць - Грозний з землею. Врешті, місто було взято, частина чеченських загонів залишила місто, інші загинули. Центр опору чеченців після цього переміщується до гірських районів, і вони переходять до тактики партизанської війни. Російські ж федеральні органи починають відновлювати контроль над республікою.

В ході такого відновлення основними етапами стали затвердження референдумом нової Конституції Чечні та проведення президентських і парламентських виборів. Чечня потребувала відновлення правопорядку, оскільки із 2000 року в країні постійно тривають теракти. В результаті одного з них в 2004 році було вбито Президента Чечні, ставленника Москви Ахмата Кадірова. Під сильним адміністративним тиском нова Конституція вступила в силу; Президентом став проросійський Алу Алханов, головою уряду – син вбитого Ахмата Кадірова Рамзан.

В ході найбільш активної фази Другої чеченської війни, в 1999-2002 роках загинули, за різними оцінками, від 9000 до 11000 військових російської армії. В 2003 році втрати були на рівні 3000 людей. Втрати серед мирного чеченського населення оцінюються в 15000-24000 жителів. [5]

Міжнародні організації засуджують Російську Федерацію за дії в Чечні. Так, найбільш ударом по іміджу Росії стали санкції з боку Європейського Союзу (ЄС). 24 січня 2000 року на засіданні міністрів іноземних справ ЄС були прийняті рекомендації для Єврокомісії як виконавчого органу цієї організації. В них пропонувалось ввести економічні обмеження проти Росії в зв'язку з воєнною операцією в Чечні. Наступного дня ЄС прийняв рішення про припинення фінансової допомоги Росії на суму 90 млн. доларів США.

Отже, в другий період нової воєнної компанії з'явилися деякі нові, відмінні міжнародні аспекти. В цей період, як зазначалось вище, Росія отримала перший відчутний удар по своєму зовнішньополітичному іміджу за Чечню з боку Заходу. Саміт Євросоюзу в Хельсінкі практично поставив Росію в стан зовнішньополітичної ізоляції. Під впливом війни в Чечні зазнала краху російська зовнішньополітична стратегія відносно Заходу. Одним з основних постулатів "європейської концепції" Росії було створення вісі Париж – Берлін – Москва. Передбачалось, що з часом цей альянс міг би стати основою нової Європи, протистояти посиленню американського впливу, грати на протиріччях між ЄС і США щоб відколоти Європу від Америки та не дати можливості країнам СНД і, в першу чергу, Україні залучитись до європейського інтеграційного процесу.

Іншим важливим міжнародним аспектом війни в Чечні цього періоду стало втручання в ситуацію такої впливової міжнародної організації як ОБСЄ. Росія виступила категорично проти позиції ОБСЄ відносно Чечні, оскільки вона передбачала відновлення переговорного процесу з А. Масхадовим, що було абсолютно неприйнятним для Кремля.

Першим рішучим кроком ОБСЄ щодо врегулювання чеченського конфлікту в 1999 році став листопадовий Стамбульський саміт, який пред'явив Росії досить жорсткі вимоги, включаючи пропозиції щодо введення проти неї відповідних міжнародних санкцій. У розвиток вимог цього саміту ОБСЄ Росія була змушена дати дозвіл голові цієї організації Кнуту Воллебеку відвідати Північний Кавказ в середині грудня 1999 року.

Від так протягом другого періоду чеченської воєнної компанії, Росія фактично опинилась в міжнародній ізоляції. Хоча при цьому така ізоляція була застосована з боку Європи в досить м'якій формі. В цій ситуації перед Росією постало два завдання: військове і політичне. Політичне завдання полягало в імітації переговорного процесу і розглядати цю подію як основну воєнну перемогу над чеченською стороною, після якої інтенсивність бойових дій може різко впасти і Захід перестане звертати увагу на чеченську війну.

З точки зору міжнародного права можливі дві оцінки подій у Чечні. Перша аргументується так. Законних підстав для ведення військових дій немає. Російська влада не визнає незалежність Чеченської Республіки Ічкерія (далі ЧРІ), веде мову винятково про

ліквідацію банд формувань і терористичних груп в одному із регіонів Російської Федерації (далі РФ) і заявляє, що це внутрішня справа РФ. Підставою для використання збройних сил всередині країни за законом РФ «Про оборону» є стан війни, військовий та надзвичайний стан. РФ не може вести війну з ЧРІ, оскільки вона вважає її складовою частиною Росії. Військовий або надзвичайний стан оголошений не був. Використання бомбових і ракетних ударів проти населення власної країни також не передбачене і не може бути передбачене ніякими законами. Бомбові удари, що наносяться по житлових будинках, медичних закладах, мечеті, пологовому будинку або ринку заздалегідь зумовлюють величезні жертви серед мирного населення. Тому бойові дії в Чечні кваліфікуються як порушення російських і міжнародних правових норм і злочин проти людства. Якщо ж розглядати Чечню як незалежну державу, то РФ порушила Хасав'юртські угоди 1996 р. і Договір про мир і принципи взаємовідносин між РФ і ЧРІ, в якому сторони зобов'язалися будувати свої відношення відповідно до норм міжнародного права, і тому війна незаконна.

Суть другої оцінки така. Три основні цінності, що захищаються Конституцією РФ — це конституційний лад, права і свободи особистості і цілісність РФ. Конституція не дає відповідь на питання про те, що робити, якщо одна з цих цінностей вступає в протиріччя з іншою. Суб'єкт РФ не має права вийти зі складу РФ, тому що порушується принцип цілісності, тому уряд РФ зобов'язаний застосувати усі встановлені законом засоби, щоб не припустити порушення. Проте закону немає. Юридичні акти і правова реальність мають свою обмежену сферу, і жодна держава не може кожен свою дію чинити за нормативним актом, є ще політичні засоби, і, навіть, — військові засоби. Оскільки в Чечні виник збройний заколот, використання збройних сил для його придушення є правомірним.

З формальної точки зору обидві аргументації мають право на існування і добре ілюструють глибокий конфлікт між правом народів на самовизначення і принципом територіальної цілісності і непорушності кордонів. Обидва принципи належать до фундаментальних цінностей прав людини і вимагають певного узгодження. Проте в міжнародних правових документах про це нічого не сказано. Право на самовизначення гарантовано першою статтею міжнародного пакту ООН про громадянські і політичні права. Проте воно не має точної дефініції, оскільки не визначений суб'єкт цього права. Ясного визначення, чи є співтовариство людей, що мешкають на визначеній території, народом, у міжнародному праві немає. Не описана також і процедура, відповідно до якої співтовариство людей, що заявило про бажання реалізувати своє право на самовизначення, може це зробити. Як проводити процедуру відділення частини території держави від цілого, як погоджуються їхні інтереси, хто вирішує ці проблеми і на якій підставі — ні в міжнародному праві, ні в російському законодавстві про це не сказано жодного слова.

Отже, коли правові засоби не працюють, залишаються політичні, але уряд РФ уже вдруге застосовує силове вирішення проблеми і не бажає вести переговори. Говорячи про боротьбу з терористами як про внутрішню проблему Росії, російська армія і спецпідрозділи МВС воюють із чеченським народом в цілому (який вже постраждав від геноциду в 1944 р.), як з народом ворожої держави. Характерна привселюдна заява одного із російських генералів про те, що він би стер Чечню «с лица земли». Вже друге сторіччя російська імперія, СРСР, а тепер вже РФ не змінюють характер своєї політики стосовно Чечні. [6]

Отже, на сучасному етапі чеченського конфлікту Організація з безпеки та співробітництва в Європі приймає резолюції та надсилає спостерігачів з метою повної поінформованості про події в Республіці Ічкерія. Оскільки конфлікт знаходиться в замороженому стані, то немає доцільності проводити миротворчі операції під егідою ООН та ОБСЄ. СНД може впливати на врегулювання конфлікту, шляхом прийняття відповідних рішень, але роль Співдружності на теренах колишнього СРСР постійно зменшується. Тому СНД не має впливу на вирішення конфлікту в Чечні. Площина вирішення конфлікту лежить у площині відносин Росії та Республіки Ічкерія, ООН та ОБСЄ. Країни-члени ГУАМ негативно ставляться до подій у Чечні, але налаштовані мирно співпрацювати з Росією за для налагодження миру в регіоні.

Література

1. Анцелевич Г.О. Міжнародне публічне право: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г.О. Анцелевич, О.О. Покрещук. – К.: Алерта, 2005. – 424 с.
2. Крючков В.І. Я был только председатель КГБ [Електронний ресурс] / В.І. Крючков // Газета – 2003. – 19 січня. - Режим доступу до газети: www.gzt.ru.
3. Замковой В.И. Терроризм - глобальная проблема современности. / В.И. Замковой, М.З. Ильчиков // М.: Институт международного права и экономики, - 1996.- С. 89.
4. Семіков О.В. Локальні та регіональні конфлікти: загроза миру / О.В. Семіков, В.М. Фурашев. – К: Знання, 2007. – 20 с.
5. Війна в Чечні: інформаційне повідомлення [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://edu.cirs.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=42&Itemid=49
6. Пікетування російського консульства у Харкові: інформаційне повідомлення [Електронний ресурс] - 1999. - Режим доступу: <http://khpg.org.ua>

*Подлевський С.,
докторант МАУП*

ВЗАЄМВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу політичної влади і громадської думки є важливим напрямком у дослідженні специфіки становлення громадянського суспільства та демократичних перетворень у постсоціалістичних країнах.

Дана проблематика розглядалася у контексті дослідження постсоціалістичних суспільних трансформацій та становлення громадянського суспільства в пострадянських країнах в наукових працях А.Пшеворського, В.Меркеля, Г.О'Доннела, К.Оффе, Й.Зігерта, Д.Коена. Серед українських дослідників можна назвати праці таких вчених як В.Бебик, В.Горбатенко, М.Дмитренко, Г.Зеленько, В.Кремень, В.Литвин, М.Михальченко.

Визначальною особливістю суспільно-політичних трансформацій в колишніх соціалістичних країнах стало те, що вони відбуваються за принципово нових історичних і політичних умов. Зокрема, їм властива одночасність політичних та економічних змін, чого не було під час становлення демократії в країнах Західної Європи. Додатковим чинником, що ускладнює перехід до демократії є нерозвиненість громадянського суспільства, що підтверджується, зокрема величезним відривом політичних еліт, політичних сил та партійно-політичних угруповань від електорату, оскільки комунікативні зв'язки та процеси, які впливають на формування громадської думки, існують між електоратом та політичними силами лише в періоди виборчих та передвиборчих кампаній. Це свідчить про наявність відчуження, комунікаційного блокування між владними елітами та широкими колами громадськості.

Основний текст. Особливості процесу формування громадської думки в сучасних демократичних суспільствах полягають у зменшенні участі громадян в суспільно-політичному житті демократичних суспільств та у впливі на розробку державної політики, а також у зростанні впливу засобів масової інформації на процес формування громадської думки. Поглиблення соціального поділу, що дістав вираження в останні десятиріччя, позначилося на зростанні розриву між політичними елітами та широкими верствами населення. Переважну більшість знання про поточні соціально-політичні проблеми громадяни отримують із ЗМІ, що посилює небезпеку маніпуляції з боку домінантних

політичних сил, які мають величезний вплив на засоби масової комунікації. З іншого боку, такий висновок досліджень вказує на принципові проблеми, пов'язані з подальшим розвитком демократії та посиленням демократичної підзвітності влади. Відновлення участі громадськості в політичному житті шляхом залучення якомога більшої кількості ініціативних громадян до розробки і прийняття політичних рішень та удосконалення діяльності засобів масової інформації виявляються головними орієнтирами сучасної демократичної політики.

Громадська думка - це специфічний стан свідомості, який включає в себе потайне чи явне ставлення різних соціальних спільностей до подій, фактів або процесів соціальної дійсності, в тому числі політичної діяльності [2]. Громадська думка фіксує насамперед сприйняття дійсності через призму масової свідомості. В ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільностей, у цілому суб'єктів політичного процесу.

Громадська думка як політичний інститут бере участь у здійсненні влади. Це важливий механізм прийняття політичних рішень на всіх рівнях. Оскільки громадська думка виступає знаряддям політики, то її формування є сферою боротьби за владу. В цьому зв'язку складовою частиною політичного процесу можна вважати боротьбу за громадську думку.

Незалежна громадська думка є однією з фундаментальних основ, на яких будуються демократичні системи. Українське суспільство перебуває ще далеко від моделі «соціального партнерства», а, отже, не певною мірою відповідає критеріям демократичної політичної системи. Динаміка політичної влади в Україні дає надію на створення нового бачення щодо місця і ролі громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень. Важливою передумовою в цьому процесі є створення законодавчої бази, яка б гарантувала обов'язкове систематичне вивчення громадської думки та зобов'язувала владні структури приймати рішення з урахуванням волі та інтересів громадськості.

Як елемент функціонування політичних систем громадська думка є постійно діючим фактором управління, за допомогою якого виконується декілька впливових функцій, а саме: експресивно-контрольна, яка визначає політичну позицію тих або інших спільностей; консультативна дає поради щодо пошуку оптимальних політичних дій; директивна виносить рішення по тих або інших питаннях, регулює поведінку індивідів, спільностей і установ, підтримує або відкидає ті чи інші уявлення, цінності і норми.

Для того щоб ці функції були реалізовані, повинен бути гарантований вплив громадської думки на функціонування політичної системи.

В тоталітарній політичній системі громадську думку певною мірою брали до уваги, однак лише як наявність окремих сукупних суджень різноманітних груп людей. А як соціальна інституція вона просто не могла функціонувати в тих умовах. Трансформаційні процеси передбачають перехід не тільки до ринкової економіки, а й до суспільства, де громадська думка є важливою соціальною інституцією, регулює відносини між населенням і суб'єктами влади. Інституціоналізація громадської думки неможлива без розширення суб'єктів громадської думки; розширення об'єктів громадської думки (мається на увазі, що вона може існувати стосовно всіх проблем життєдіяльності суспільства і певним чином враховуватися); зміни структури суб'єктів влади з точки зору їх спрямованості на врахування громадської думки.

Але найбільше значення має встановлення якісно нових відносин між суб'єктами громадської думки і суб'єктами влади. Вони повинні «перебувати» в одному соціокультурному просторі у своїх оцінках щодо необхідності та способів вирішення певних проблем, керуватися одними й тими самими критеріями. Процес інституціоналізації громадської думки, безумовно, дуже складний, тривалий у часі, можливий лише у громадянському суспільстві.

За останнє десятиріччя інтерес до громадської думки в Україні помітно зріс, що зумовлено демократизацією політичного, соціально-економічного, духовного життя.

Не менш важливою є зміна ставлення управлінських структур до громадської думки, зосередженість на вивчення й врахування її у своїй діяльності.

Розділяючи сфери держави та громадянського суспільства, не можна провести чіткої межі, де закінчується перша і починається друга, позаяк не тільки громадянське суспільство впливає на загальнодержавні процеси, а й сама держава активно функціонує у сфері громадянського суспільства. Наприклад, такий інститут, як політичні партії одночасно належить як до структур громадянського суспільства, так і до одного з елементів державної влади, зокрема у випадку, коли завдяки своїй інтеграції до органів державної влади політичні партії починають виступати основними суб'єктами реалізації державної політики. Тому, досліджуючи характер і способи взаємозв'язків між державою і суспільством ми маємо обов'язково долучати до кола наукового розгляду вивчення таких каналів зв'язку, де державна влада взаємодіє з суспільством, але які не завжди є нормативно-визначеними.

Таким чином, одним з основних чинників, які мають значний вплив на діяльність органів державної влади є, безумовно, громадська думка. Тривалий час чинник громадської думки та її впливу на діяльність органів державної влади залишався поза межами уваги науковців, позаяк за умов авторитарно-бюрократичного політичного режиму, який існував у СРСР, громадська думка ніколи не розглядалась як самостійний політичний інститут та дієвий чинник політичного процесу. Проте одночасно із проголошенням курсу на модернізацію політичної системи у напрямі її демократизації, який було прийнято і конституційно закріплено всіма без винятку державами, що утворилися на теренах колишнього СРСР, докорінно змінилась роль громадської думки, а також ставлення держави і органів державної влади до неї.

Крім політико-правових інститутів представницької та безпосередньої демократії, ми практично завжди фіксуємо наявність зв'язку між загальними суспільними настроями та діями органів державної влади. При цьому деякі з органів державної влади зазнають більшого чи меншого впливу громадської думки, а також самі здійснюють вплив на її формування чи трансформацію. Скажімо, представницькі органи влади, зокрема парламенти, за своїм визначенням, передбачають чи не найвищий ступінь впливу громадської думки на процес свого функціонування, що проявляється не тільки під час виборів, але й в процесі їх повсякденної діяльності, коли вони стають своєрідними відбитками тих змін, що відбуваються у суспільстві чи намагаються ініціювати ті зміни в суспільній свідомості та громадській думці, які б сприяли підтримці запроваджуваної ними політики.

Значно менший вплив громадської думки ми спостерігаємо в діяльності органів виконавчої влади. Звісно, це не означає, що органи виконавчої влади можуть нехтувати пріоритетними інтересами народу, окремих суспільних верств тощо. Мається на увазі лише те, що специфіка управлінської діяльності значною мірою пов'язана із раціонально визначеною сукупністю процедур, зміст яких обумовлюється критеріями ефективності. У цьому плані значний рівень регламентації бюрократичної діяльності (якщо під бюрократією розуміти спеціально організовану систему державних інститутів і посад, професійно зайнятих управлінням) зменшує ступінь впливу громадської думки на конкретні управлінські процедури та прядок їх реалізації.

І, відповідно, найменший вплив порівняно з усіма іншими гілками державної влади, як це представлено в класичній теорії розподілу влади, громадська думка має на судову владу. Попервах подібний висновок виглядає цілковито виправданим як з теоретичного, так і з практичного погляду. Дійсно, якщо законодавча влада видає закони в інтересах народу (в цьому сенсі кожний закон виступає своєрідним оформленням виражених у громадській думці загальних цінностей, інтересів, пріоритетів тощо), а виконавча влада займається їх реалізацією (у цій діяльності суспільна думка фактично виступає тією інстанцією, яка оцінює діяльність виконавчої влади і тому остання не може дозволити собі не брати до уваги домінуючі на рівні суспільної свідомості пріоритетні цінності та орієнтації), то діяльність судової влади часто окреслюється як суто "технічна" справа винесення рішень відповідно до закону. Але чи справді подібна модель судового арбітрування, коли судова влада бере до

уваги виключно закон і розглядається відособлено від суспільства, адекватно відбиває ті реалії, які ми спостерігаємо у функціонуванні всіх без винятку систем державної влади?

Система відносин владних структур, органів державного управління і громадської думки є одним із найважливіших показників суспільного розвитку і демократії. Відомо, що чим активніше і повніше влада дозволяє масам брати участь у суспільно-політичних процесах, тим вона більш демократична та ефективніша. Для того, щоб оцінити реальну практику взаємодії громадської думки та різних видів влади, російський вчений О. Іванов пропонує уявити крайні, або протилежні, типи такої взаємодії. Російський дослідник виокремлює два типи таких відносин: патерналістський і заснований на принципах соціального партнерства [1, С. 38].

Перший тип взаємовідносин притаманний тоталітарним і авторитарним режимам. При патерналізмі суб'єкт влади ототожнюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який «побатьківськи» піклується про своїх підлеглих, а ті, у свою чергу, зобов'язані відповідати йому «синівською» відданістю і слухняністю [2, С. 50]. Ту т органи влади підкоряють собі майже цілком громадську думку. Оскільки найважливішою рисою доктрини патерналізму є декларування спільних наріжних інтересів правлячих і підлеглих, то існує лише одна загальнонародна громадська думка, яка цілком збігається за змістом з офіційною державною політикою та ідеологією. Ніякої іншої думки немає і не може бути. Якщо ж вона з'являється з якихось причин серед певних верств населення, то її або пригноблюють, або підкоряють офіційній, загальноприйнятій думці. Нормою практичної взаємодії владних структур і громадської думки є її ігнорування владою при прийнятті управлінських рішень або, в кращому разі, — імітація врахування і використання громадської думки. Подібний стиль сприйняття громадської думки авторитарними і тоталітарними режимами призводить до того, що сама громадська думка стає одногосою та унітарною.

Інший тип взаємовідносин характерний для суспільних систем, що побудовані на принципах демократії. Тут владні структури і органи державного управління проголошують ідеологію соціального партнерства, за якою громадська думка має можливість виражати себе у різних формах. Більше того, демократичні режими створюють систему політичних, економічних, правових та інших гарантій вільного і реального функціонування громадської думки. Сама громадська думка в таких умовах стає плюралістичною: не тільки суспільство загалом, а й усі групи, верстви, спільноти отримують право вільно висловлювати своє ставлення до подій, що відбуваються у світі, власній країні, її окремих регіонах [1, С. 39]. Система соціального партнерства між владою і громадською думкою за сучасних умов має такі риси: вона дає можливість вирішувати суперечливі питання не шляхом страйків і на барикадах, а за столом переговорів, шляхом компромісу і взаємного погодження, урівноваження інтересів різних соціальних груп населення. Нормою взаємовідносин владних структур і громадської думки є її врахування у процесах управління на всіх його стадіях. При цьому врахування громадської думки при прийнятті управлінських рішень носить не випадковий характер, а здійснюється цілеспрямовано і систематично.

З переходом України на демократичні засади поступово змінюються і взаємини між громадською думкою та владою: влада все активніше намагається апелювати до громадської думки, прислухатися до неї, використовувати її у своїй управлінській діяльності. Звичайно, Україна нині перебуває ще на шляху до побудови демократичного суспільства, що ґрунтується на принципах соціального партнерства.

При прийнятті політичних рішень органи державного управління повинні враховувати громадську думку, оскільки вона слугує джерелом важливої соціально-політичної інформації. Для того, щоб отримати наукову інформацію, треба проводити постійний облік громадської думки. Реєстрації має підлягати вся сукупність відомостей, незалежно від того, чи є вони позитивні або негативні, висловлені більшістю чи меншістю, врегульовані чи неврегульовані законодавчо та ін. Облік громадської думки повинен проводитися послідовно і систематично. Важливим моментом є також те, що між обліком і використанням не

повинно бути великих часових інтервалів, інакше може відбутися процес небажаної «емансипації» громадської думки від її носія.

Механізм використання даних громадської думки, що надійшли до суб'єктів управління для прийняття політичного рішення, простий лише на перший погляд. У більшості випадків результати досліджень громадської думки ототожнюються з формулою комплексного прийняття рішень з практикою, яка більш притаманна безпосередній демократії [7] (голосування, референдум).

Відомості та знання, які надає громадська думка органам управління для прийняття політичних рішень, є «сировиною», початковою інформацією. Без систематизації, логічної обробки вона містить фрагментарні, описові відомості про сприйняття і бачення соціальними спільнотами тих чи інших процесів, явищ політичного життя. Наукове ж знання, на якому ґрунтується справді наукове управління, — це результат систематизації розрізнених даних з виявленням закономірних зв'язків між фактами і подіями. Лише після такої обробки громадська думка може надати органам управління інформацію, що має якості наукового знання.

Якою ж мірою державна влада в Україні спирається на громадську думку? Дати точну і повну відповідь на це запитання досить складно, оскільки тривалий час не проводились широке опитування представників державної влади із зазначеної проблеми.

Досвід розвинених країн свідчить, що участь громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень має забезпечуватися низкою демократичних гарантій: юридичними, політичними і суспільними.

Найважливішою умовою становлення і розвитку демократичної правової держави є налагодження системи постійного та ефективного взаємозв'язку між державною владою і суспільством. У переважній більшості сучасних країн всі ці механізми взаємозв'язку між державою та суспільством інституціалізовано і врегульовано на законодавчому рівні.

Використання громадської думки в процесі соціального управління базується на тому, що вона містить у собі один із різновидів соціальної інформації, вкрай необхідний для ефективного управління суспільством. Це стосується інформації про внутрішній світ людей, їх оцінки свого становища в суспільстві, мотиви діяльності, емоційні та психічні стани тощо. Введення громадської думки в управлінські акти дає змогу синхронізувати в суспільстві об'єктивні процеси, відносини з суб'єктивними оцінками, думками людей.

Література:

1. Иванов О. И. Общественное мнение и власть // Соц.полит. журн. — 1993. — № 7. — С. 37–41.
2. Політичний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 1997.
3. Матвеева Т. Референдум — образ жизни швейцарцев // Междунар. жизнь. — 1995. — № 5. — С. 86–91.
4. Лоурен Ле Дюк. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці: Перекл. з англ. Р. Ткачук. — Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002.
5. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / За ред. Н. В. Паніної. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2003.
6. Квятковский С. Изучение общественного мнения и политика // Актуальные проблемы изучения и формирования общественного мнения, его использование в управлении социальными процессами. — М., 1987.
7. Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия / Под ред. А. А. Ручки. — К., 1993.

Шутов Р.,
аспірант Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

ЗОВНІШНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ВПЛИВИ: ОЦІНКА З ПОЗИЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті розглядається вплив іноземних чинників на інформаційний простір України, визначається роль зовнішніх інформаційних впливів у формуванні національної безпеки України. Досліджено методи інформаційного впливу, які використовуються іноземними суб'єктами в сучасній Україні, здійснено спробу узагальнення критеріїв оцінки цього впливу з позицій безпеки.

Інформаційна революція ХХ століття та формування глобального інформаційного суспільства істотним чином вплинули на міжнародні відносини, створивши якісно нові умови та контекст діяльності держав світу, нові можливості взаємного впливу та боротьби. Інтенсивний пошук передового інформаційного інструментарію, який допоможе отримати стратегічну перевагу над іншими країнами, супроводжується не менш активним пошуком стратегії й тактики протидії агресії чи різним формам загроз в інформаційній сфері. Ще в середині минулого століття усвідомлення перспективності дослідження можливостей, що їх дає інформаційна революція в сфері міжнародних відносин, було втілено в США в конкретні проекти, а на початку 90-х пріоритетність цього питання в площині національної безпеки було зафіксовано на рівні законодавства («Стратегія національної безпеки США для нового століття» (1990), «Національна воєнна стратегія США» (1995) тощо). Наприкінці тисячоліття вже ні в кого не викликало сумніву, що ті країни, які першими опанують прийоми інформаційної боротьби та забезпечать собі домінування в інформаційному просторі, отримують стратегічну перевагу в політиці, економіці, військовій сфері. І сьогодні ці прийоми активно використовуються і боротьба за інформаційний простір дедалі набирає обертів.

Внаслідок недостатньої інтенсивності демократичної розбудови, браку компетентних кадрів в державній службі та тривалих економічних та політичних потрясінь та увага, яку приділяли особи, відповідальні за життєздатність держави, питанням інформаційної безпеки сьогодні Україна постала перед фактом неконтрольованості інформаційних процесів на її теренах та надзвичайно високої активності іноземних агентів в її інформаційному просторі. Масштаби наслідків цього в соціальній та політичній площині спонукають до формування стратегії діяльності держави в напрямку забезпечення інформаційної безпеки. Першим кроком, на нашу думку, має стати детальний аналіз ситуації, оснований на вивченні позицій та інтересів гравців на інформаційному полі та правил гри, що склалися.

Дослідженням проблем інформаційного впливу та інформаційної безпеки займався цілий ряд видатних вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких Г.Почепцов, В.Крисько, О.Литвиненко, В.Толубко, П.Прибутько, І.Лук'янець, С.Бухарін та інші. Вони давали різні визначення терміну «інформаційний вплив», які, на нашу думку, є вдало узагальнені українськими дослідниками В.Остроуховим та В.Петриком: інформаційний вплив – це організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення змін у свідомість населення (корекція поведінки) та (або) інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта [7].

В цьому дослідженні ми будемо розглядати його в першу чергу як інформаційно-психологічний вплив – вплив на свідомість особи чи населення з метою змін (корекції) їх поведінки [7].

Наразі Україна є полем здійснення цілого ряду інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на забезпечення інтересів інших держав, передусім Росії, США, Польщі, Румунії тощо. Це є нормальним з огляду на глобалізацію інформаційних процесів, проте ці

події повинні перебувати під чітким контролем з боку держави, і випадки, коли ці дії стають небезпечними для української держави, її суверенітету, демократичного ладу, територіальної єдності, адекватності політичної свідомості громадян, мають зустрічати рішучу протидію з боку держави.

Треба бути обережним, говорячи про безпеку зовнішнього інформаційного впливу взагалі. Забезпечення інформаційної безпеки не є тотожним закриттю та ізоляції інформаційного простору. Не будь-який інформаційний вплив ззовні є загрозою для національної безпеки України; диверсифікація джерел інформації, відкритість інформаційного простору є сьогодні неодмінною умовою функціонування демократичного устрою.

Оцінюючи значення зовнішніх інформаційних впливів на інформаційну безпеку держави і суспільства, необхідно в першу чергу виходити з розуміння інформаційної безпеки як такого стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави, за якого зводиться до мінімуму завдання збитків через неповноту, несвоєчасність чи недостовірність інформації або негативного інформаційного впливу, через негативних наслідків функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване розповсюдження інформації [2].

Акт інформаційного впливу має три складові:

- мета – уявний результат, який держава-актор очікує отримати в результаті інформаційної дії і який відповідає стратегічним завданням зовнішньої політики держави-актора
- засіб – набір інструментів, каналів впливу, яким користується актор при досягненні мети. При цьому можуть використовуватися як готові інструменти та канали, так і створюватися нові
- наслідок – реальні соціально-психологічні, політичні та економічні зміни, які несе за собою акт інформаційної дії.

Як ми бачимо, мета інформаційної дії існує в площині інтересів держави-актора, а наслідок пов'язаний з державними інтересами України. Якщо інтереси держав не є антагоністичними (а згідно принципів рівноправного партнерства та поваги суверенітету вони такими бути не можуть), тобто в цілях держави-актора не є обмеження інтересів України, то проблема лише в виборі засобу, який би дозволив уряду іншої держави отримати бажаний для себе результат (який для України не є небезпечним) і не спричинив би наслідків, що можуть бути небезпечними для України.

Якщо ж метою актора є отримання односторонньої переваги за рахунок інтересів України, то інформаційна загроза стає реальною, оскільки підбір методів буде здійснюватись цілеспрямовано для досягнення негативного для України результату. Такі дії вимагають від держави не лише моніторингу ситуації та готовності реагувати на інформаційні виклики, а цілісної стратегії протидії, логічної єдності та послідовності заходів, спрямованих на захист власного інформаційного простору та підлив можливостей атакуючої сторони завдавати інформаційних ударів. В крайніх формах такий тип відносин характеризується як інформаційна війна.

Сьогодні іноземні агенти використовують широкий спектр засобів впливу на інформаційний простір. Серед найбільш поширених є такі:

- **співпраця з українськими ЗМІ.** Представники іноземних держав організують прес-конференції, розміщують публікації в пресі, дають інтерв'ю тощо;
- **створення підконтрольних ЗМІ на теренах України** чи боротьба за контроль над існуючими медіа. Так, в Україні діють «Русское радио», «Интерфакс-Украина», радіо «Свобода» та інші медійні суб'єкти, що перебувають під контролем іноземних суб'єктів. Великий вплив мають зарубіжні Інтернет-ресурси та портали новин, оскільки інформація звідти дуже часто потрапляє без особливого змістового редагування на українські Інтернет-сторінки та в пресу;

- **поширення дії національних ЗМІ на території України.** В Україні користується попитом російська преса; супутникове та кабельне телебачення транслює такі телеканали західних країн, як CNN (США), BBC (Великобританія), TVE (Іспанія), ZDF (Німеччина) та інші. В західних регіонах популярними є програми радіостанцій «Німецька хвиля», «Радіо Варшави», «Радіо Канада» [1];
- **поширення своєї кінопродукції та книг**, в чому лідируючі позиції займають Росія та США, де кіновиробництво та книгодрукарство отримує значну підтримку з боку держави;
- **підтримка діяльності організацій громадянського суспільства**, зокрема її інформаційної складової. Так, однією з вимог для отримання грантів від європейських та американських донорських структур (USAID, PolishAid, програми Європейської Комісії, Фонд Гайнріха Бюлля, Фонд Стюарта Мотта, Інститут Сталих Спільнот та багато інших) є тісна співпраця грантоотримувача зі ЗМІ; при Посольстві Сполучених Штатів Америки працює Фонд підтримки демократичних ЗМІ, а проекти Агенції з міжнародного розвитку США (USAID) в 2006-2008 роках передбачали як окрему складову підтримку медіа. Таким чином через інформаційну активність та проектну діяльність ОГС в інформаційному просторі України актуалізуються питання, які з тих чи інших причин є вигідними для країни-актора, будь то питання расової толерантності чи територіальної цілісності України.

Постає важливе питання про критерії, якими необхідно користуватися в оцінці й аналізі цієї активності. Про ознаки небезпечної інформаційної дії говорили В.Петрик, В.Остроухов, Г.Почепцов, П.Прибудько, Л.Лук'янець, В.Жуков, Я.Жарков та інші [5, 6, 7, 9]. Спроба узагальнити результати їх досліджень дає нам такий перелік ознак небезпечного інформаційного впливу:

1. **Підрив культурно-моральних засад суспільства:** пропаганда асоціальних цінностей та девіантних форм поведінки, дискредитація традицій та культури українського народу, насадження зневаги до історії та мови, поширення власного стилю життя та мислення як єдино вірних та таких, що представляють світ майбутнього;
2. **Насадження соціальної апатії** через приниження досягнень у спорті, культурі, науці, економіці та політиці на тлі актуалізації та гіперболізації помилок влади та соціальних негараздів, поширення невпевненості в своєму майбутньому та перспективах держави. Це сприяє підриву гордості за належність до української нації та прагнення боротися за добробут та майбутнє України;
3. **Підрив міжнародного авторитету держави** та її співпраці з іншими державами;
4. **Спонування громадян до акцій непокори**, бойкоту рішень держави, радикальних протиправних дій;
5. **Провокування соціальних конфліктів** на етнічному, релігійному, соціальному ґрунті;
6. **Дестабілізація політичної обстановки**, підтримка позасистемних опозиційних сил, розпалення недовіри та підозрливості між політичними партіями, провокування репресій проти опозиції;
7. **Викривлення політичної карти світу в свідомості громадян**, маніпулювання свідомістю, дезінформування громадян про соціально-політичні та економічні процеси, дії органів влади, їх дискредитація в очах громадян;
8. **Створення інформаційних перешкод для координації дій органів влади**, прийняття управлінських рішень, інформаційна ізоляція та дезінформація влади, інспірування хибних дій;
9. **Ставлення під сумнів право української держави на існування** в її конституційних кордонах та право української нації на життя;

10. Популяризація та обґрунтування права іншої держави на світове чи регіональне панування, її права втручатися у внутрішні справи інших держав, в тому числі в справи України.

Виявлення в інформаційному впливові перелічених елементів свідчить про спрямованість дій агента на підрив соціально-політичної стабільності в Україні, зазіхання на демократичний лад нашої держави, чинення перешкод гармонійному розвитку та добробуту громадян. В такому випадку ефективність системи забезпечення інформаційної безпеки буде визначатись мірою оперативності, з якою державні структури реагуватимуть на небезпеку, та адекватності цієї реакції. Завданням держави в цьому випадку є зниження негативного впливу та зменшення завданої шкоди, позбавлення агента механізмів подібного впливу на інформаційне поле та запобігання можливості здійснення подібних акцій в майбутньому.

Така оцінка дій іноземних агентів в інформаційному просторі України на підставі зазначених критеріїв дозволить своєчасно виявити небезпеку, адекватно оцінити інтереси та позиції інших держав в нашому інформаційному полі. Результати подібного аналізу повинні стати основою стратегії політики держави з забезпечення інформаційної безпеки, закріпленої на законодавчому рівні. Без цієї стратегії, без послідовної цілеспрямованої діяльності держави в інформаційному полі неможливе повноцінне існування та стабільний розвиток суспільства доби інформації.

Література

1. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 2-59.
2. Баранов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность? // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 71-76.
3. Бухарин С.Н. Методы и технологии информационных войн / С.Н.Бухарин, В.В.Цыганов. – М.: Академический проект, 2007. – 382 с.
4. Дмитренко М.А. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України: Монографія. – К.: Знання України, 2006. – 348 с.
5. Жарков Я. Небезпеки особистості в інформаційному просторі // Юридичний журнал. – 2007. – № 2. Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2554> – Заголовок з екрану
6. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: монографія. – К.: Сатсанга, 2000.
7. Остроухов В., Петрик В. До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=87&c=2166> – Заголовок з екрану.
8. Почепцов Г.Г. Психологические войны. – М.: «Реал-бук», К.: «Ваклер», 2000. – 528 с.
9. Прибутько П.С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах / П.С.Прибутько, І.Б.Лук'янець. – К.: Вид. Паливода А.В., 2007. – 252 с.

Вимоги до статей
у Науковому часописі „Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін”

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК України (див. Постанову Президії ВАК України № 7–05/1 від 15.01.2003).

Стаття повинна містити такі елементи як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. До публікації в журналі приймаються раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори.

- Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.
- Обсяг статті – від 6 до 12 сторінок машинопису.

3. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Для аспірантів обов'язковим є відгук наукового керівника.

4. **Вимоги для оформлення тексту:** всі поля до 20мм: шрифт *Times New Roman*, кегель 14 пт, інтервал – 1,5: абзацний відступ – 10мм. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту.

5. Рукопис статті подається в одному примірнику, надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом з рукописом подається електронний варіант статті, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі .doc або .rtf). Електронний варіант статті подається на дискеті чи диску. Електронні копії, схеми, малюнки та фотографії записуються на дискеті окремими графічними файлами форматів TIFF, BMP, GIF, JPG, в імені яких повинен вказуватись номер малюнка в статті, наприклад, ріст – 10.tif. На дискеті обов'язковими мають бути тільки файли, які відносяться до змісту статті. На етикетці дискети необхідно вказати прізвище та ініціали автора/авторів статті.

6. Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком „Література” і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну (без використання функції меню Word „Формат – Список - Нумерований”). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348].

Окремі частини тексту можна виділити курсивом або напівжирним шрифтом. Формули обов'язково повинні розмічатися.

7.Обов'язкова мова статей - українська. Кожна стаття повинна мати коротку анотацію російською мовою(6 тис. зн.).

8.Структура статті: прізвище та ініціали автора, назва вузу, назва статті, текст статті, література, анотація.

Зразок оформлення статті

<p style="text-align: right;">Прізвище та ініціали Назва вузу</p> <p style="text-align: center;">НАЗВА СТАТТІ</p> <p>Текст статті</p> <p><i>Література</i></p> <p><i>Анотація</i></p>
--

Автор підписується на звороті останньої сторінки.

9. Стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адрес і телефонів, адреси електронної пошти.

10. Рукописи статей та дискети авторам не повертаються.

Зміст

Бабкіна О.В.	МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА.....	3
Зеленько Г.І.	ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ....	8
Ярова Є.	ПОШУКИ НОВОЇ МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ.....	18
Дмитренко М.А.	НАУКА І ОСВІТА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	24
Жабінець Н.В.	ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМУ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ.....	33
Кіянка І.Б.	МНОЖИННІ ВИМІРИ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	40
Климанська Л.Д.,	ВАРІАНТИ ІМІДЖУ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ У МАСОВІЙ ПОЛІТИЦІ.....	44
Козьма В.В.	ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	51
Морозова О.О.	ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЇЇ УСПІШНОГО РОЗВИТКУ.....	58
Остапець Ю.О., Скиба І.І.	СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УГОРЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (1991-2008 РР.).....	63
Чижова О.М.	МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПРАГМАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРАГМАТИЗМУ.....	70
Тіпанський Гжегож	СУТНІСТЬ І ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА.....	75
Джердє С.Ф	ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПИТАНЬ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В РЕГІОНАХ.....	78
Колісніченко Р.М.	ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ В УКРАЇНІ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ.....	85
Коцур В.	КОНФЛІКТ У ЧЕЧНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	90
Подлевський С.	ВЗАЄМОВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА.....	95
Шутов Р.	ЗОВНІШНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ВПЛИВИ: ОЦІНКА З ПОЗИЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	100

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 2

Друкується в авторській редакції.

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіка-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор

В.П. Андрущенко

Відповідальний редактор

О.В. Бабкіна

Верстка

М.В. Ковтун

Підписано до друку 15.05.2009 р. Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. др. арк. 19,75. Обл.-вид. арк. 18,63

Зам. № 321

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.

(044) 239-30-26